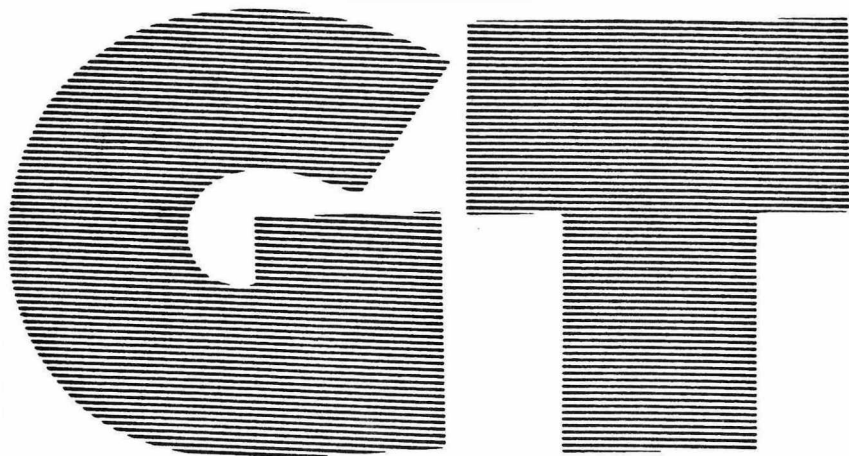


1994/1



---

# *Gazdaság & Társadalom*

---

## *Tartalomból:*

- Dr. Szabó-Pelsőczy Miklós: A magyar és globális gazdaságpolitika új kilátásai
- Dr. Kovács Géza: Növekedés és modernizáció
- Dr. Tóth Barna: A valódi nemzeti érdekeken alapuló, reális külpolitika alapelvei
- Dr. Hantó Zsuzsa: A kulákkérdés a pártapparátus és az ÁVH anyagainak tükrében II.
- Dr. Magyar-Beck István: Lehetséges-e egy "harmadik út" Magyarországon (és Közép-Európában)?
- Dr. Balázs Judit: A kelet-európai biztonság jövőbeli dimenziói

---

Társadalomtudományi folyóirat

**GAZDASÁG  
ÉS  
TÁRSADALOM**

**V. évfolyam 1. szám, 1994.**

A szerkesztőbizottság elnöke: Dr. Gidai Erzsébet

A szerkesztőbizottság tagjai: Dr. Bíró Zoltán, Dr. Fecske Mihály,  
Dr. Gánti Tibor, Dr. Gidai Erzsébet, Dr. Szretykó György

Megjelenik kéthavonta

A folyóirat a Művelődési és Közoktatási Minisztérium támogatásával  
jelent meg.

**GT**

Felelős kiadó: Dr. Gidai Erzsébet  
Kiadja a Társadalomkutató Intézet  
1132. Budapest, Victor Hugo u. 18-22.

ISSN 0865 7823

# TARTALOM

## GAZDASÁG

Dr. Szabó-Pelsőczy Miklós: A magyar és globális gazdaságpolitika új kilátásai .....	5
Dr. Kozma Ferenc: Külgazdasági prognózisok stratégiai felhasználásra .....	22
Dr. Tóth László: A szubregionális európai agrár munkamegosztás és a magyar mezőgazdaság jövője.....	36
Dr. Kovács Géza: Növekedés és modernizáció.....	51

## TÁRSADALOM ÉS POLITIKA

Dr. Tóth Barna: A valódi nemzeti érdekeken alapuló, reális külpolitika alapelvei .....	59
Dr. Hantó Zsuzsa: A kulákkérdés a pártapparátus és az ÁVH anyagainak tükrében II.....	89

## NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

Dr. Magyar-Beck István: Lehetséges-e egy "harmadik út" Magyarországon (és Közép-Európában)? .....	116
Dr. Balázs Judit: A kelet-európai biztonság jövőbeli dimenziói.....	130
Alaa Aldin Said Essa: What is a small enterprise?.....	138

## VITA

Dr. Bognár István: Hozzászólás Dr. Gazdag László: "Ketyeg az adósságbomba!" c. eszmefuttatásához .....	144
Dr. Hámor Tamás: Gazdaságpszichológiai megfigyelések a zsarnai piacról.....	147
Az 1993. évi tartalomjegyzék.....	154

# Szerzőink

*Alaa Aldin Said Essa*, a MTA aspiránsa

*Dr. Balázs Judit*, kandidátus MTA, Világgazdasági Kutatóintézet

*Dr. Bognár István*, mérnök

*Dr. Hantó Zsuzsa*, egyetemi docens, GATE

*Dr. Kovács Géza*, egyetemi tanár, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem

*Dr. Kozma Ferenc*, egyetemi tanár, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem

*Dr. Magyar-Bécs István*, egyetemi tanár,  
Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem

*Dr. Szabó-Pelsőczy Miklós*, egyetemi tanár

*Dr. Tóth Barna*, a politikai tudományok doktora, tanácsadó

*Dr. Tóth László*, főiskolai tanár, Hódmezővásárhely

Dr. Szabó-Pelsőczy Miklós

## A magyar és globális gazdaságpolitika új kilátásai<sup>1</sup>

### 1. A magyar és a globális gazdaságpolitika új kilátásai

1.1 "Győzelemben: nagylelkűség; békében: jóakarát" - mondotta Churchill. E gondolatra jó emlékezni ma, amikor a Magyarország jövőjét és a világban elfoglalt helyzetét akarjuk megvizsgálni. A magyarság győzött a téves gazdaságpolitikai eszmékre alapozott diktatúrán, csak téves gazdaságpolitikai eszméknek van szüksége diktatúrákra: győzött 1956-ban győzött az 1968 óta egyre nyilvánosabban és végül hivatalosan is érvényre jutó békés demokratikus politikai átalakulásában és végül győztes az 1945 óta először 1990-ben megtartott demokratikus választások alapján létrejött politikai struktúra által megőrzött politikai béke fenntartásában is. A győzelmeknek ezt a sorozatát az egész világ őszintén elismeri. Számomra különösen nagy megtiszteltetés, hogy a sikersorozat a mai körülmények között behatárolt pillanatában a jövő kilátásairól szólhatok Önökhöz.

1.2 Azt hiszem nyugodtan mondhatom, hogy ismerem az érem árnyoldalát is. De én tudatosan választottam előadásom kiindulási pontjául a siker témáját, mert csak ennek valós átértésével hivatkozhatom az Önök nagylelkűségére, amellyel a távol és a közelmúlt tévedéseit tárgyilagosan megvizsgálhatjuk. Csak ha ezt

---

<sup>1</sup> Ez az előadás a IV. Magyar Jövőkutatási Konferencián hangzott el. A konferencia helye és időpontja: Budapest, 1993. október 8-10.

megtettük, térhetünk át a jelen pontos megértésére és a jövő útjainak kijelölésére.

1.3 A történet a távoli múltban kezdődik és a közel és a távol jövőig vezet. Nagy lépésekkel fogok haladni, de ha szükséges, a kis részletekre is kitérek. Kérem hallgassanak türelemmel.

## **2. Globális pénzügy**

2.1 Ezerhétszáz-hetvenhat a történelmi fordulópontok egyik kimagasló éve. James Watt először próbálta ki a gőzgépet és ezzel beindította az ipari forradalmat. (1) Adam Smith kiadta The Wealth of Nation-t és ezzel megteremtette a modern közgazdasági gondolkodás alapjait (2). Az Amerikai Egyesült Államok kikiáltotta függetlenségét és evvel megkezdődött a modern demokráciák korszaka (3). Azóta 217 év telt el, a világ nagyot fordult, de a több mint kétszázados fejlődés csak két alkalommal tudott olyan nemzetközi pénzügyi rendszert létrehozni, amely a reálgazdaságban mindenkor rejlő erőket aránylag jól tudta mozgósítani. Az első ilyen időszak az arany valuta virágkora volt, az első világháborút megelőző négy évtizedben. Legfőbb előnye, hogy egy közös, nemzetek feletti elszámolt egységet teremtett meg és ezzel elősegítette a nemzetközi kereskedelem és a gazdasági termelés növekedését. Legfőbb hátrányának az éves aranytermelés mennyiségének szeszélyessége róható fel. A világ legfőbb aranytermelői ugyanis Dél-Afrika és Oroszország és így a világgazdaság likviditása e két ország évi aranytermelésétől és kivitelétől, tehát a világgazdaság belső szükségleteihez képest teljesen exogén befolyástól függött. Ez többszörös világgazdasági visszaesést hozott és 1944-ben Bretton Woodsban a rendszer tudatos elvetéséhez vezetett.

2.2 Helyébe a Keynes egy nemzetek fölötti álló pénzegységként a bancor-t javasolta, amelynek értéke ugyancsak egy bizonyos mennyiségű aranyban volt kifejezhető, s amelyhez a nemzeti valuták értéke rögzítve volt. A bancor kibocsátás értékét a Nemzetközi

Valutaalap (IMF) igazgatótanácsa szükség szerint növelhette volna, ezáltal biztosítva a rendszer inflációmentes növekedéséhez szükséges likviditást. Bretton Woods elvetette az eredeti Keynes tervet. Így a bancor helyébe az Egyesült Államok minden korlátozástól mentes 835/uncia áron vállalt dollár/arany szerződéses átváltási kötelezettség került.

2.3 Robert Triffin, aki 1946-tól, szinte a Valutaalap megindulásától annak egyik főtisztviselője, később 25 éven keresztül a Yale Egyetem tanára volt, kezdettől fogva két szempontból bírálta az IMF Alapszabályait. Először is az Alap indulótőkéjét - \$6 milliárd - igen alacsonynak ítélte. Ez még normális körülmények között is csak rövidlejáratú hitelek nyújtására volt elégséges. Teljesen képtelen volt nagyobb-szabású strukturális átalakulások, mint a rövidesen jelentkező nyugat-európai újjáépítés, hiteligényeit kielégíteni. Másodszor is a világgazdaság likviditása az IMF Alapszabályainak logikájából kifolyóan az Amerikai Folyó Fizetési Mérleg negatív állásától függött. Addig, ameddig az Egyesült Államok eltúrte, hogy évente 81/2.2 milliárddal eladósodjon a világ többi része felé, addig a világgazdaság fejlődése likviditáshiánnyal nem küzdött. Triffin és köre azonban már akkor látta, hogy a külföldön felhalmozódó dollárokat a jegybankok előbb-utóbb aranyra fogják átváltani és hogy az Egyesült Államok nem fogja megengedni hogy aranytartalékai 810 milliárddal alacsonyabbra süllyedjenek. E számítás szerint a bretton-woodszi kompromisszum élettartamát már az 1950-es évek elején 20 évben jóslták meg. Ez az előrejelzés bevált. Az Egyesült Államok, arany/dollár átváltási kötelezettségét 1971. augusztus 15-én mondta fel.

2.4 Triffin, hogy elkerülje a rögzített valutarendszer összeomlását, már kezdettől fogva alternatív megoldásokat keresett. Ezek az 1959-ben nyilvánosságra hozott Triffin-Tervben jegecesedtek ki és vezettek az IMF Alapszabályainak 1969-ben Első Módosításához. Ezek lényege az volt, hogy a bancor mintájára a Valutaalap megalkotta saját pénzegységét, az SDR-t (Special Drawing Rights, Rendkívüli Lehívási

Jog), amely felhatalmazta az Alap Igazgatótanácsát, hogy öt évenként megállapítsa a világ likviditási szükségletét, és ezen a keretösszegegen belül, évente az alap tagjai részére olyan összegben bocsásson ki SDR-okat, hogy ez az összeg a világkereskedelem és a világtermelés évi 3-4%-os inflációmentes növekedéséhez vezessen. Ezzel a világ likviditási gondjai, meg is lettek volna oldva. Két amerikai Adminisztráció, a Kennedy és a Johnson adminisztrációk a legmarkánsabban támogatták a világ új fizetési eszközét, az SDR-t.

2.5 Az aranyablak 1971-es lezárásával de facto azonnal felborult a rögzített valutákra épült világrend. A valutaárfolyamok lebegtetését az 1978-ban elfogadott második Alapszabály-módosítás legalizálta. A lebegtetés a mai napig folyik, mindazzal a káros következménnyel, amely előrelátott volt már évtizedekkel annak bevezetése előtt.

2.6 A lebegtetés elméleti alapjai ugyancsak ingoványos talajon állottak. Milton Friedman álláspontja az volt, hogy "a lebegtetés a valuták iránti keresletet/kínálatot egyensúlyba fogja hozni és így semmi szükség nem lesz a világ-likviditással (bajlódni). Nemzeti bankoknak nem lesz szerepe a nemzetközi pénzügyi rendszerben és nem lesz arra se szükségük, hogy devizatartalékokat tartsanak nemzetközi fizetések alátámasztására" (4). A belső piaci automatizmusról alkotott, már önmagukban is hamis elképzeléseknek világviszonylatokra való kivetítése olyan globális gazdasági szerkezetet hozott létre, amelyben a gazdasági hanyatlásra való hajlam annak szerves részét képezi. Ezt már ex ante lehetett látni, most pedig több mint húsz sanyarú esztendő után, ex post is bizonyíthatjuk.

- a. Fizetési rendszerek nem működhetnek hatékonyan egy állandó központi referencia értékesség nélkül, mivel ennek hiányában a reálszféra tevékenysége bizonytalanná válik:
- b. Ennek következtében a fizetési mérleg alakulása is bizonytalan, amit az államok központi támogatással, vagy

kvantitatív és kvalitatív restriktiókkal igyekeznek egyensúlyozni.

- c. Multilaterális pénzügyi szerződések és rögzített valuták nélkül mind a nemzeti kormányok, mind a nemzeti bankok sokkal nagyobb nyomásnak vannak kitéve nemzeti/nemzetközi monopóliumoknak és sokszor felelőtlen lobbyszásnak, mint azt rögzített valutarendszerek esetében tapasztaljuk. A két olajválság kirívó példák, de hasonlóan torzító jelenségek ma már Magyarországon is gyakoriak.
- d. E torzítások vezettek az utolsó 20 évben oly jól ismert inflációs jelenségekhez, amelyeket a kormányok csak a legnagyobb ügyel-bajjal, a kielégítő gazdasági növekedés kárára tudtak ideig óráig megfékezni. Az eredmény infláció és recesszió szinte egyidejű megjelenése, egy szóval stagfláció vagy infessio, amely kifejezetten az utolsó 20 év terméke.
- e. Ebben a globális bizonytalanságban háztartások csakúgy mint nemzetek csökkentik fogyasztási és befektetési kiadásait, különösen, ha már eleve nettó adósok, - míg a nettó hitelezők mindig megtalálják a módját annak, hogy vásárlóerejüket egyre inkább kivonják a nagy rizikóval járó termelési aktivitásból.

2.7 A lebegő valutarendszer káros hatásai jól megfigyelhetők az Egyesült Államok és a világ néhány jellemző gazdasági mutatóján. Az Egyesült Államok évi átlagos real-GNP növekedése 1950-1969 között 4.1%, 1970-1989 átlagában már csak 2.8% volt. Ugyanúgy a világ GDP növekedése az 1960-69 közötti 5.1%-ról az 1970-es és 1980-as évek átlagában 3.3%-ra esett vissza. Ma kisebb (1. sz. grafikon).

2.8 Még feltűnőbb, hogy az Egyesült Államok inflációja az 1950-1969-es évek 1.7% átlagairól 1970-1989 között 6.1%-ra emelkedett, s ennél a mértéknél ma sem sokkal alacsonyabb. A világ-infláció az 1960-1969 közötti 4.4%-ról 1970-1989 között 11.1%-ra emelkedett

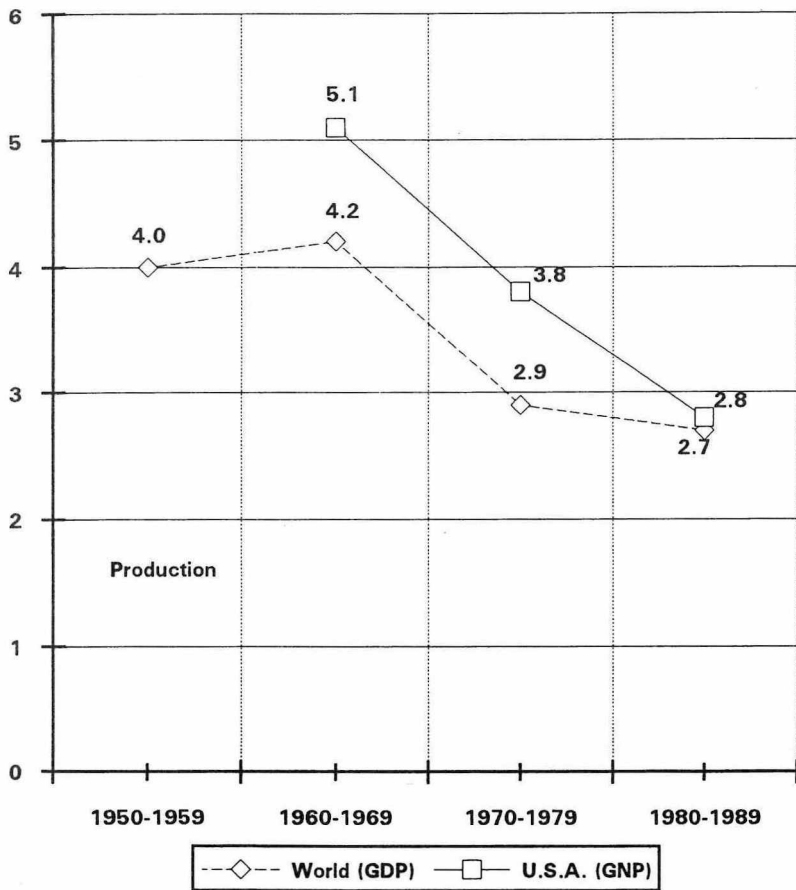
(2.sz. grafikon). A lebegő valutarendszer azon célkitűzése, hogy a világinflációt megfékezze, szemmel láthatóan megbukott.

2.9 A helyzet még rosszabb, ha a nemzeti termelés és az árindex alakulásának viszonyát nézem. Míg 1950 és 1969 között az amerikai gazdaság árelaszticitása 2.5 egység volt, tehát 1% áremelkedés 2.5%-os gazdasági növekedést idézett elő, úgy ez az érték ma csak 0.5%. A gazdaság GNP árelaszticitása 2.5 egységről 0.5 egységre esett vissza. Ma az amerikai gazdaság rugalmasságának 80%-át elvesztette egyedül a hibás nemzetközi gazdaságpolitika miatt. Hasonlóan a világgazdaság rugalmassága 1.2 egységről 0.3 egységre esett vissza (3. sz. grafikon). (5)

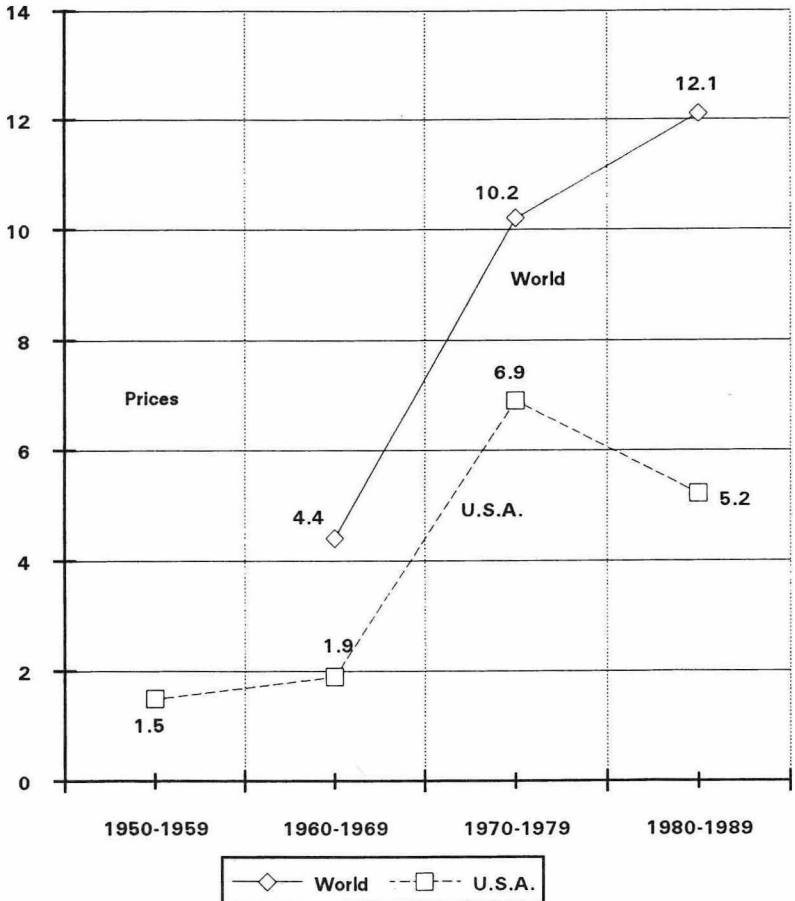
2.10 Egy gazdaság strukturális rugalmasságát a GDP növekedésének az árszínvonal változásaihoz való alakulása, a Szirák-index méri. Ez Magyarországon 1993-ban feltehetően zéró lesz ( $20/0=0$ ), az 1991-es  $-0.3$  ( $012/35=-0.3$ ) és az 1992-es  $-0.2$  ( $-5/25$ )-höz képest. Ez is haladás, különösen, ha meggondoljuk, hogy a rendszerváltás előtti tíz évben Magyarországon nem volt gazdasági növekedés és így ez a mutató már eleve zéró-n állott.

2.11 A fenti adatok illusztrálják azt a veszélyt, hogy amíg a lebegő valutarendszer helyén van és nem térünk vissza az IMF Alapszabályainak Első Módosításában foglaltakhoz, a világgazdaság és benne a magyar gazdaság fejlődése legjobb esetben is csak egy low-level equilibriumi, egy alacsony színvonalon kikínlódott egyensúlyi állapotában fog maradni, amelynek alsó határa a belső és a nemzetközi erőszaktól a demokratikus államrendet védeni szándékozó jogos, vagy túldimenzionált félelem, felső határa pedig az inflációtól való ugyanilyen tárgyilagos, vagy túldimenzionált félelem lesz. Azt alig kell mondanom, hogy ezek a határok mennyire törekenyek és mennyire veszélyeztetik Magyarországot és a világ gazdasági, politikai és katonai békéjét.

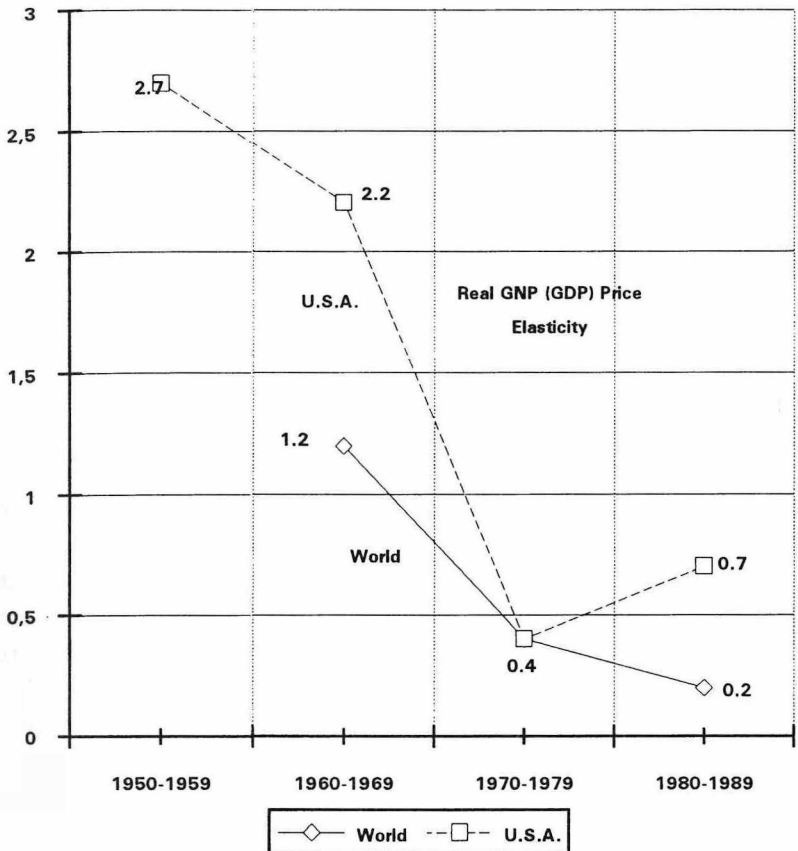
# Annual Percentage Changes in Real GNP and GDP. United States (1950-1989) and the World (1962-1989)



## Annual Percentage Changes of the General Price Level as measured by the Implicit Price deflator in the United States (1950-1989) and the World (1962-1989)



## The Real GNP (GDP) Price Elasticity in the United States (1950-1989) and the World (1962-1989)



### 3. Regionális gazdasági együttműködés és egyedi IMF programok

3.1 Triffin eredeti véleménye az IMF eszköztárának hiányosságáról - lásd 6 - rövidesen beigazolódott. Nyugat-Európát legfőképp IMF-en kívüli erőforrások, mint a Marshall-Terv és ezen belül egy multilaterális klíring-rendszer állította talpra. Ez utóbbinak legfőbb mozgatója maga Triffin volt. Ugyancsak ő hozta létre, 1979-ben Jean Monnet, Giscard d'Estaing és Helmut Schmidt politikai támogatásával az Európai Pénzügyi Rendszert, the European Monetary System-t, az EMS-t.

3.2 Bizonyos idő eltelte után maga az IMF is felismerte, hogy eredeti hitelpolitikája, a tranche policy, amely a tagok teljes kvótamennyiségének tranchokban való visszahitelezését engedte csak meg, nem elégséges a világgazdaság hitelszükségleteinek ellátására. 1952 és 1985 között számításom szerint több mint egy tucat jobbra egyedi igényeknek megfelelő programot vezettek be, amelyek között a Magyarországon is jól ismert de az Alapszabályban meg sem említett készenléti hitelek (stand-by-agreements) lettek a kölcsönzés legfőbb csatornái. Ezek legfőbb előnye, hogy az IMF elemzései valóban mérvadóak a többi szuverén, vagy magánhitelező számára és e mellett az IMF csak szigorú feltételek megszabása és betartása mellett folyósítja. Végül is minden országnak jól felfogott érdeke, hogy költségvetése és nemzetközi fizetési mérlege rendben legyen. Az igazi baj az, hogy az IMF feltételrendszere erősen ideologizált a sokkterápia irányában és olyan, szinte azonnali követelményeket szab meg, mint a gyors, majdnem általános árfelszabadítás, az állami támogatás megszüntetése, még akkor is, ha mindez gyorsan emelkedő munkanélküliséggel és GDP-csökkenéssel jár is. A célok elérése a kívánatos szabad gazdaság irányába mutat, de a sokk sokszor a már/vagy még működő gazdaság szétzilálásához is vezet(het) és a valódi talpra állást késleltet(het)i. (6) Ha az IMF a világháború utáni Európát ezekkel az elvekkel akarta volna talpraállítani, akkor Európa

nagy valószínűséggel éppúgy nem tudott volna talpraállni, mint ma a volt Szovjetunió államai.

3.3 Az 1960-as években legalább még három új program jött létre. Ezek közé tartozik a General Agreement to Borrow (GAB, 1962) \$6 milliárd erejéig a tíz legnagyobb tagtól ugyan-e körön belül, a tíz legnagyobb tag részére, amelyet azután ki is bővítettek. Egy évvel később, 1963-ban jött létre a Compensatory Financing Facility, azon nyersanyag-kiviteli országok támogatására, amelyek átmeneti fizetési nehézségekbe kerültek főtermékük világpiaci árának átmeneti csökkenése miatt. Hat évre rá, 1969-ben jött létre a nyersanyag fölöslegek időszaki tárolását finanszírozó Buffer Stock Facility.

3.4 A legtöbb új egyedi program 1973 után lépett életbe, hogy legalább részben kompenzálja a lebegő valutarendszer által teremtett károkat. Ide tartozott a két Olaj-Program, amelyeket az IMF tehetősebb tagjai finanszíroztak kölcsönök formájában, the Extended Fund Facility hogy középtávon segítsék a szerkezetváltástól szenvedő tagokat: the Supplementary Financing Facility, amellyel lehetővé vált, hogy a kvóták többszörösét is lehessen kölcsönözni és a Subsidy Account, hogy a legelmaradottabb országokat segítsék a korábbi Olaj-Programok terheinek a viselésében. Az IMF piaci áron eladta aranytartalékainak nagy részét, hogy ezzel is segítsen az előre nem látott kérdések megoldásán.

3.5 Az 1981-82-ben beállott világgazdasági visszaesés a legrosszabb volt 1930 óta. Az új Ügyvezető Igazgató (6. a sorban) J. de Larosiére, az EBRD jelenlegi ügyvezető igazgatójának kezdeményezésére több egyedi program is született, hogy a legveszélyeztetettebb fejlődő országok új hitelígényeit kielégíthessék. Mr. de Larosiére különös hangsúlyt helyezett pénzügyi csomagtervek elkészítésére, amelyek végrehajtásában hitelezők, adósok és az IMF jó szándékú együttműködésére volt szükség. Az IMF 1985 óta,

felülvizsgálati tevékenységét (surveillance activities) kiterjesztette minden tagjára (7).

3.6 Felmerül a kérdés, hogyha az IMF az elmúlt húsz esztendőben ennyi egyedi helyzetet igyekezett új és sok esetben sikeres megoldással kezelni, miért nem történt meg ez eddig a KGST és az SZU kötelékeiből újonnan felszabadult államok esetében? A válasz az, hogy egészen a legutolsó időkig azoknak a közgazdáknek a befolyása érvényesült, akik az egész helyzetet sokterápiával igyekeztek megoldani. Ezeknek a száma napról-napra fogy. Amellett, a Clinton-kormány sokkal nyitottabb az új, konstruktív megoldások felé, mint elődje volt. (2) Lloyd Bentson, az új amerikai pénzügyminiszter és egyik munkatársa, Larry Summers már áprilisban elérték, hogy az IMF egy új egyedi programot nyitott, az úgynevezett Systemic Transformation Facility-t (STF). Ez lehetőséget ad az új piaci országok részére kvótájuk 50%-ig terjedő új, a Stand-by-Agreementtől független 10 éves hitel felvételére, feltéve hogy az erre vonatkozó szerződés 1994 végéig megszűnik. Magyarország részére ez új hitellehetőséget nyit meg, kedvezményes feltételek mellett. Sokan úgy vélik, hogy az új hitellehetőség felhasználása éppen, mivel elsősorban azoknak az országoknak készült, amelyek még nem elég hitelképesek, hogy készenléti hitelt kapjanak, Magyarország hitelképességét rontaná. Ezenlőre személyes véleményt nem tudok mondani, mivel a részleteket nem ismerem. Első hallásra azonban úgy tűnik, mintha Magyarországnak ezzel a hitellehetőséggel élnie kellene, de csak akkor, ha az új hitellehetőséget okosan, jól tudja kihasználni. Általában egy adós reputációja nem attól károsul, mert él kedvező hitellehetőségekkel, ha ezek tényleg a rendelkezésére állanak, hanem attól, hogyha a kapott hitelt rosszul használja fel. Ebben a viszonylatban valóban igényeseknek kell önmagunkkal szemben lennünk (8).

3.7 A fentebbiekből kitűnik, hogy bár az IMF közel fél évszázados fennállása során nem lett egy hatékonyan működő "managed reserve

system", minden hibájával együtt még ma is a nemzetközi gazdasági talpraállás legfőbb biztosítója. Ma már az IMF vezetői közül is sokan felismerik, hogy a struktúraváltást és recessziót további termelést építő és a magán szektor egészét fejlesztő hitelekkel kell támogatni, hogy az életszínvonal emelkedése végre megkezdődhessen. Ebben az értelemben az EBRD és a WB az IMF szokványos makroökonómiai standby hitelek és a STF mellett új hiteltípusokat is kialakított, mint a rehabilitációt, a kritikus fontosságú behozatalokat, az új intézményeket/vállalatokat támogató és legújabbban a vállalati és pénzügyi szektor átalakulását elősegítő (Enterprise and Financial Sector Adjustment Loans = EPSAL) hiteleket. Az új megoldások közötti talán az egyik legjelentősebb, az IMF vezérigazgatója által múlt tavasszal ajánlott és még tárgyalás alatt álló SDR 36 milliárdos lehetőség a nemzeti bankok tartalékainak SDR 36 milliárddal való megemelése, elsősorban a szerkezetváltás nehézségeivel küzdő országok javára. Az Egyesült Államok kormánya ezt a megoldást még egyelőre ellenzi. Személyes véleményem, hogy ez az ellenállás még időben meg fog szűnni. A Camdessus javaslatot úgy lehetne irányítani, hogy az OECD országok lemondanának saját SDR allokációjukról a volt szocialista és a fejlődő országok javára. Ezt a módosító gondolatot már az 1984-ben előterjesztett és 1993-ban felújított Belga Terv is tartalmazta, hozzáadva, hogy egy ilyen OECD országok által teendő konstruktív akciót új, ötletes, építő tendenciájú feltételrendszernek is alá kell támasztania. Az új SDR allokáció megerősítené az SDR szerepét az IMF-en belül, mint annak hivatalos tartalékvalutája (9).

3.8 Továbbra sem szabad megfélekednünk annak szükségességéről, hogy a Közép- és Kelet-Európai piacot, piaci elvek, multilaterális klíring intézmények és konvertibilis fizetési egységben való számolás alapján újjászervezzük. A sziraki konferenciákon már 1988-ban, de főként 1990-ben és 1991-ben elhangzottak olyan vélemények, köztük az enyém is, amelyek hangsúlyozták e piacok fontosságát a magyar gazdaságnak és a térség gazdaságának egészséges fejlődése szempontjából. Ez egyáltalában nem mondott volna ellent a nyugat-

európai integráció és a világkereskedelem egészébe való bekapcsolódást célzó törekvéseinknek. Ellenkezőleg. A GDP 25%-ának megfelelő keleti piacok elvesztése nagy mértékben növelte volna az átállás nehézségeit, amelyek, mint tudjuk, véletlenül éppen kb. 25%-os visszaesést okoztak az elmúlt három évben. De akkor a keleti piacok fontosságát sem nyugati tanácsadóink, sem a magyar közvélemény nem vette komolyan. Egy akkor, évekkel ezelőtt, jól megfogalmazott együttműködési program segített volna elkerülni a tőlünk délre és keletre folyó véres polgárháborúkat, leszállítva azokat a politikai egyezkedés elfogadható színvonalára. Ez nagy valószínűség szerint megtakaríthatta volna mindannyiunk részére a mai helyzetből folyó veszélyek esetleges kiszélesedését. Ma mindez már sokkal nehezebb. De a feladat még mindig a régi.

#### **4. A magyar jelen értékelése**

4.1 Az elmúlt három esztendő alatt a magyar gazdaság sem kerülhette ki a transzformációs visszaesés jelenségét. Ez azért van így, mert Magyarország is lényegében követni volt kénytelen azt a neoliberais forgatókönyvet, amelyet a kor szelleme és a helyzet adottságai rákényszerítettek. Ugyanakkor arra a lényeges és Magyarországra kedvező körülményre is rá kell mutatni, hogy a visszaesés nálunk kisebb mértékű volt, amelyet részben az 1968 óta folyó reformoknak, részben a kormány szociális szabadpiaci politikájának köszönhetünk. Az is fontos, hogy a kormány legalább ez év elejétől átrendezte prioritásait a növekedés és újabban a külgazdasági egyensúly előnyére. Kár, hogy ezt nem lehetett korábban megtenni. Még így is tény marad, hogy a visszaesés nagyságrendje nagyobb az 1930-as évek nagy válságában elszenvedetténél (10). Így a kilábalás nehézségei is számottevőek.

4.2 Itt az ipar, a mezőgazdaság, a bel- és a külkereskedelem, a bankrendszer, a munkanélküliség, a privatizáció kérdéseit szándékosan kerülöm ki. Nem azért, mert ezeket alábecsülöm. Ellenkezőleg.

Mindez és sok minden más külön-külön tanulmányt érdemelne és erre egy összefogó előadás keretei nem adnak lehetőséget.

4.3 A kérdést azért fel lehet és kell is tennünk: csinálhattuk volna-e jobban is? Valószínűleg. De mindez most már történelem, és a történelemmel nem érdemes vitatkozni.

## 5. Befejezés

5.1 Békében jóakaratot ajánlott Churchill. Az ország ma békében él. De a társadalom minden rétegének igen nagy jóakarátára van szükségünk ahhoz, hogy egy szebb és értelmesebb jövőt építhessünk önmagunknak, Európának, a világnak. Előadásomat a nemzetközi pénzügyi problémákkal kezdtem, mert ezek megoldását tartom a nemzet és világ problémái között a legfontosabbnak. Csak Magyarországon múlik, hogy anélkül hogy túlértékelné önmagát, partnerként álljon a nemzetközi pénzügyi problémák megoldásával bajlódó más nemzetek közé és ne csak szenvedje ezek esetleges hibás döntéseit, vagy passzívan élvezze a jó döntések eredményeit. E közben dolgozzuk ki közép- és kelet-európai szomszédainkkal együtt regionális együttműködés révén, miként léphetnénk be mielőbb a nyugat-európai és a globális világ békés intézményrendszerébe. Soha nem lett volna Benelux, Európai Közösség és Marshall-Terv, ha olyan államférfiak mint Spaak vagy Jean Monnet már legalább félig kész tervekkel nem állottak volna az akkor döntő befolyású amerikai kormány elé. Ugyanez áll a nemzetközi intézményekkel való partneri kapcsolatok kibővítésére is. Ne csak várjuk, hogy új egyedi programok készüljenek a közép-és kelet-európai térség problémáinak megoldására, vegyünk részt a már meglevő egyedi programok előnyeinek kihasználásában, de ugyanakkor dolgozzunk ki mi is programokat, amelyek a mi, a szomszédok és a világ fejlődési törekvéseinek megfelelnek. Talán a világháború vége óta nem volt a demokratikus világ annyira éhes új gondolatokra, ideákra, ötletekre, mint most. Tegyük rendbe saját portánkat, de söpörjük ki a főutcát is.

5.2 Mindehhez az eddiginél még nagyobb béke, nagyobb jóindulat és fokozódó önbizalom kell. És szilárd, nagyon szilárd politikai alap. Vannak nemzeti alapértékek, amelyeket gondolom ha különböző hangsúllyal is mindenki oszt:

- a. nyitott magyarság,
- b. történelemtisztelet,
- c. liberális racionalizmus,
- d. minőségi alkotóvágy,
- e. társadalmi felelősség,
- f. szabad piac és
- g. demokrácia.

Ezen az értékrendszeren belül számos szubkultúra található. Ezek közül a munkaadói/munkavállalói szubkultúrák civilizált kapcsolatteremtésre törekvő bipolarizációja talán a leglényegesebb. Biztos vagyok benne, hogy a magyar politikai képlet is az említett értékek tisztelete és az említett szubkultúrák felismerése irányában halad. Mennél jobban, civilizáltabban tudja a két szubkultúra saját és egymás érdekeit felismerni, egyeztetni és mennél szabadabb a mozgás a szubkultúrák között, annál biztosabb talajon fog állni az önmaga közös értékeit a világ fejlődésének szolgálatába beállítani tudó egyedien magyar és ugyanakkor ép egyediségével az univerzális emberi értékrendbe épülő magyar demokrácia.

5.3 Én ezen az alapon látom a magyar és globális gazdaságpolitika új sikeres kibontakozásának lehetőségeit.

1. Miklós Szabó-Pelsőczy: *Toward Economic Reconstruction*. Exposition Press, Hicksville, NY., 1976. pp.316. p.31.
2. Adam Smith: *The Wealth of Nations*. The Modern Library, New York, 1937. kiadás, pp.976. p.vii
3. Alexander Hailton, John Jay, James Madison. *The Federalist*, The Modern Library, New York, 1937. kiadás, pp.622. p.619
4. Margaret Garritsen de Vries: *The International Monetary Fund 1966-1971*  
Volumes I. and II. *International Monetary Fund*, Washington, DC. 1976  
pp.700 and 340. p.Vol.I. p.21.
5. Szabó-Pelsőczy Miklós: *Robert Triffin and the IMF, from Today, s Perspektive*. Az Ötödik Sziráki Konferencián, 1993. augusztus 26-29, elhangzott előadás pp.28.
6. Jan Kregel, Egon Matzner et al.: *The Market Shock. An Agenda for Socio-Economic Reconstruction*. University of Michigan Press, Ann Arbor, 1992: and the "Post Shock Agenda, 1993" (készülőben).
7. Margaret Garritsen de Vries: *The IMF in a Changing World: 1945-1985*. IMF., Washington, DC., 1986, pp.226. p.217 and subs.
8. Delta Meth-Cohn, with Dominic Ziegler: *Standing By, Business Central Europe*, September 1993. p.7-9.
9. Bernard Snoy: *Eastern Europe in transition, - what have we learnt over the last four years?* Fifth Szirák Conference. August 26-29. 1993. p.9.
10. Kornai János: *Transzformációs visszaesés*. *Közgazdasági Szemle*, 1993. július-augusztus. 569-599. oldal.

## Külgazdasági prognózisok stratégiai felhasználásra<sup>1</sup>

1. A külgazdasági stratégia egy nemzetgazdaság világgazdaság környezetéhez való alkalmazkodásának hosszú távú - a konjunktúraciklusokon igencsak túlmutató időhorizontú - koncepciója az időhorizont gyakorlatilag egy-két évtized, de ismerünk egy emberöltőnyi időt is jóval meghaladó előretekintésű stratégiákat is.

Lényegében minden funkcionális és szektoriális területre kiterjed, ami csak befolyásolhatja az ország külgazdasági pozícióját, illetve jelentős hatással lehet a nemzetgazdaság dinamikájának és egyensúly helyzetének külső feltételeire. Alap-összetevői között tehát ott találjuk az áru- és szolgáltatástranszferek /export, import, idegenforgalom, szállítások, stb./ dinamizmusának és szerkezetének gerinc-kérdéseit, éppúgy, mint a munkaerő-, tőke-, és jövedelemtranszferekét, a nemzetközi munkamegosztásba való beilleszkedés hatékonysága iránti követelményeket, valamint a nemzetközi csere arányainak számított alakulását. A gazdaságpolitika számot vet a stratégia kereteiben a nemzetközi gazdasági kapcsolatok fő viszonylati vonatkozásaival, csakúgy, mint a gazdasági diplomácia területén folytatandó viselkedés alap-jellegével. A stratégia kitér arra a hatásra is, amelyet a külgazdasági kapcsolatrendszer a nemzetgazdaságra feltételezhetően gyakorolni fog, valamint arra a kormányzati magatartási irányvonalra, amely hivatott elősegíteni a benne körvonalazott külgazdasági pozíció elnyerését: kezdve a hazai gazdaság növekedési viszonyaitól és a termelési tényező-garnitúra összetételétől egészen a követendő

---

<sup>1</sup> Ez az előadás a IV. Magyar Jövőkutatási Konferencián hangzott el. A konferencia helye és időpontja: Budapest, 1993. október 8-10.

pénzügy- és külkereskedelem-politika fontosabb elvi kérdéséig. A gondosan kidolgozott stratégiák nem egy variánsban készülnek el, hanem néhány - a végeredményét tekintve nagyjából azonos értékű - variánsban, és megjelölik a teljesülés "től - ig" határaival kapcsolatos kritériumokat is. Tartalmazzák ezen kívül a megvalósítás közbeni kontroll és korrekció metodikáját, valamint mechanizmusának alapvonásait is.

Vagyis a külgazdasági stratégia jóval részletesebb és konkrétabb, mint egy kormányzati vagy közgazdasági irányzat világgazdasági illeszkedési "credó"-ja, és jóval magasabb röptű, általánosabb, elvibb "hangszerelésű", mint egy kormányzati, külkereskedelmi, vagy nemzetközi pénzügyi cselekvési program. Nem könnyű a műfajt eltalálni - sok esetben nem is lehet és nem is célszerű: ezért rendszerint nem is találkozunk "fajtiszta" példányaival. A taktikai elemek már csak azért sem hiányozhatnak belőle, mivel a megvalósítás első szakaszának teendői mindenképpen részét képezik. A "credó" motívumaitól pedig egyfelől azért nem lehet mentes, mert születési körülményeit nehéz volna elvonatkoztatni attól az általános politikai erőterétől, amelyben létrejön, másfelől pedig azért, mert csaknem lehetetlen minden tételét egyforma erejű szakmai érveléssel alátámasztani - így aztán a "credó" mintegy "töltőanyagként", a logikai hiátusok áthidalásaiként kerül bele. Persze, ha a taktikai jellegű és ideologikus elemek által való "szennyezettség" túlmeleg egy bizonyos - nehezen konkretizálható, de csalhatatlanul érzékelhető - határon, a stratégia elsekélyesedik, elveszíti tulajdonképpeni értelmét: az operatív gazdaságpolitika külgazdasági manővereinek nem tud vezérfonalává válni.

2. Mindeme közismert dolgokat azért szükséges csokorba kötni, hogy világossá váljék: a külgazdasági stratégia minden molekulája prognózisokhoz van láncolva. Mivel a nemzetgazdaság jövőbeni világgazdasági eredményessége több olyan folyamat jövőbeni alakulásától függ, - a világpolitikának, a világgazdaságnak, a

nemzetközi kereskedelmi és pénzügyi viszonyoknak, a világtechnika fejlődésének, valamint magának a nemzetgazdaság fejlődésének és erőnléti állapotának alakulásától, s mindezen tényezők "kedélyhullámzásainak" időbeli és térbeli konstellációitól egyáltalán nem közömbös, hogy mindezek milyen jövőképehez igazítjuk a gazdaságpolitika hatóerőit, illetve közvetve milyen irányba ösztökéljük kiteljesedni a gazdaság energiáit.

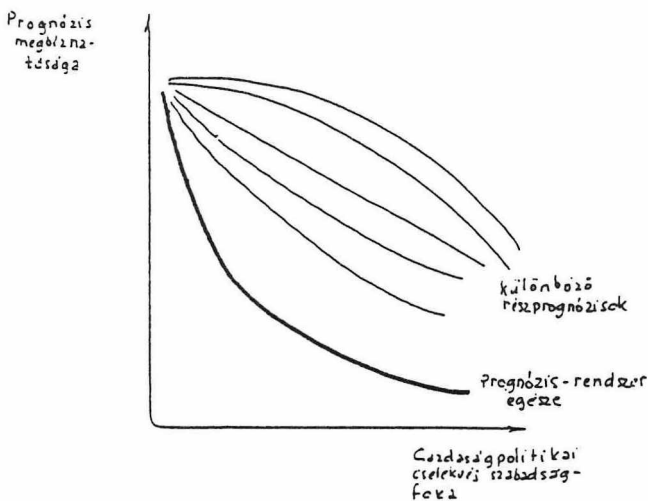
Itt kerül szembe a gazdaságpolitika a maga fatális paradoxonával. A jövőben végbemenő folyamatok, bekövetkező események annál nagyobb bizonyossággal prognosztizálhatók, létrejöttüknek minél több szükséges összetevője "szökkent már szárbá", hagyta el a csíra-állapot látens mivoltát. Ezek a folyamatok általában az esemény bekövetkezése, a tendencia kibontakozása előtt rövid idővel kezdenek tömeges méreteket öltetni. Más szóval: az előre becslések bekövetkezési valószínűsége fordítottan - valószínűleg valamilyen exponenciális függvényvel ábrázolhatóan - arányos a prognózis időhorizontjával. Ez közismert. Az is ismeretes, hogy minél rövidebb az előrejelzési időtáv, annál kevesebb módja van a gazdaságpolitikának arra, hogy jelentős változásokat feltételező beavatkozásokat hajtson végre a gazdasági folyamatokban. A gazdaságpolitikai hatóerő nagysága, a döntések szabadságfoka tehát egyenesen arányos az előrenézésbe befogott idő hosszával. A helyzet paradox volta tehát adott: rövid távon, ahol is viszonylag nagy biztonsággal lehet a bekövetkező eseményeket és kialakuló folyamatokat előrebecsülni, igen nagy a gazdaságpolitika kezének megkötöttsége /a tapasztalat szerint még ötéves távban sem haladja meg a felhasználható források 1/7 részét az a forrástömeg, amellyel a gazdaságpolitika szabadon rendelkezhet: a többinek a felhasználását a múltban végbement események determinálják!/ hosszú távon pedig, amikor is exponenciálisan nő a döntések szabadságfoka, ugyancsak exponenciálisan bizonytalanodik el a prognózisok valóságtartalma.

Minél komplexebb az előrelátási szükséglet vagyis minél sokoldalúbb prognózis-rendszer szükségeltetik a gazdaságpolitika körvonalainak megrajzolásához, és minél fontosabb a jövőbeni tendenciák konstellációja az egyes folyamatok tendenciáihoz képest, annál meredekebben zuhan a prognózisok helyességének valószínűsége az előrelátási idő hosszának függvényében.

A paradoxont az alábbi sematikus ábrával lehet szemléltetni:

1. sz. ábra

### A prognózis paradoxon



Ez igen kemény dilemma: hasonló ahhoz, ami az anekdotabeli kisfiút és nagypapáját gyötörte, akik megállapították, hogy egyikük négyéves, a másikuk nyolcvan, azaz átlagosan negyvenkét évesek - mégsem tud egyikük sem mit kezdeni a lányokkal. A rövid távú, nagy valószínűséggel valóság-hű előrelátás nem ér sokat, mert a gazdasági folyamatok a tehetetlenségi nyomatékuk hatására mozognak és nem a gazdaságpolitikusok óhajának megfelelően - a folyamatok ugyan

tudnák venni a hosszútáv "nagykanyarját" - ám itt a prognózisok nem érnek már sokat. Vagyis a stratégiának a maga konkrétságát igen fegyelmezetten kell igazítani a jövőkép "élességéhez": mégpedig önáltatás nélkül. A mérvadó sohasem az a rész-prognózis, amelynek a bekövetkeztét a legbiztosabbra vehetjük, vagy amely bekövetkeztéhez a legnagyobb érdekeink fűződnek, hanem az eredő, azaz a fenti ábrán a "prognózis-rendszer egésze" néven megjelölt görbe, ami nem átlaga a részprognózisok bizonytalansági görbéinek, hanem összegződése.

3. Az egyik alapvető terület, ahol a külgazdasági stratégia igen körültekintő előrelátásra szorul, az a **nemzetközi műszaki fejlődés**. Ez független az ország technikai pozíciójától. Japánnak azért kell ismernie a világ műszaki fejlődésének irányát és sebességét, hogy ki tudja válogatni azokat a szegmenseket, amelyek területén adottságai alkalmassá teszik az életörésre, vagy pedig ahol a rendelkezésre álló idő elegendő az életöréshez szükséges adottságok megteremtéséhez. Egy olyan félig fejlett, kis európai országnak mint amilyen Magyarország is, pedig azért, hogy számot vethessen azzal, tudja-e egyáltalán követni a kibontakozó irányzatot, s ha igen, milyen távolságban, adódnak-e olyan szűkebb sávok vagy pontok, ahol  $K+F$  - kapacitásaival, netán bizonyos termelőkapacitásokkal be tud majdan kapcsolódni az élboly futásába. Mindezekhez ugyanis, akár Japánról, akár Magyarországról legyen is szó, igen sokoldalú előkészületek szükségeltetnek, akár az állami finanszírozású alap kutatásokat nézzük is, akár a vállalatok mozgását befolyásoló pénzügyi és egyéb intézkedések "stratégiai-filozófiai" hátterét, akár pedig a külgazdasági politika bármely területét. Egészen más külkereskedelempolitikai filozófia tartozik ugyanis egy olyan világhelyzethez, amelyben egy, az ország adottságai számára kedvező lehetőségeket tartogató műszaki kultúra van kibontakozóban csíra- vagy kezdeti állapotában, mint egy olyan helyzetben, ahol makacsul tartja virágzási állapotát egy olyan műszaki paradigma, amelynek kiaknázására az ország termelőeri nem alkalmasak, vagy amelyre való "rákapcsolásról" az ország végérvényesen lekésett. Ugyanez vonatkozik az ország mozgására a

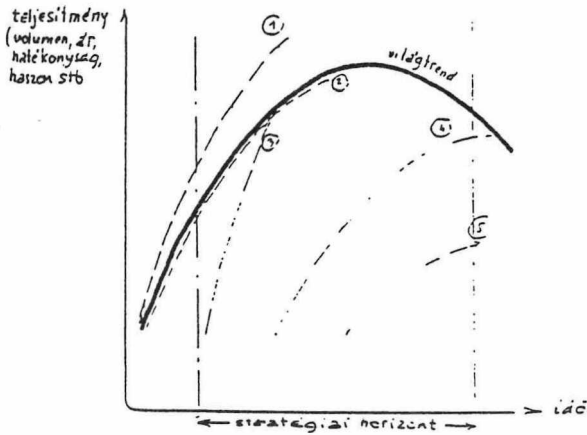
nemzetközi kölcsöntőke- és működőtőke piacokon, a csatlakozási vagy távolmaradási szándékokra integrációs csoportosulásokba - és így tovább.

A prognosztika során saját magunknak felteendő kérdések legfontosabbjai a következők:

- milyen irányzatok, területek törnek előre, melyek maradnak meghatározók, noha nem mutatnak kirívó dinamizmust, és melyek szorulnak hátra, vagy szorulnak ki a perifériákra;
- mindezek a világ műszaki kultúrájában végbemenő "tektonikus" mozgások milyen sebességgel következnek be általában 's, és az ország szempontjából fontos centrumokban és periférikus területeken is;
- milyen pontokon találkoznak a hazai műszaki fejlődési tendenciák, erőlködések a világtendenciákkal, mikor és hol várható a metszéspontjuk?

E legutolsó kérdés adja meg az egész prognózis értelmét. Ha ugyanis a hazai fejlődés párhuzamos és lépéstartó a világtrenddel / 2.sz. ábrán 2-vel jelölve/, netán megelőzi azt /1-el jelölve/, az egészen más stratégiai helyzet, mint amikor van ugyan elmaradás, de az X méretű nemzeti és nemzetközi erőfeszítéssel minimalizálható /3-al jelölve/ még a tendencia felfutó szakaszában, vagy ha a bekapcsolódás már csak a zenit után remélhető. / 4-el jelölve/, vagy ha a világfejlődés fő vonala számunkra teljesen elérhetetlen /5/

## Műszaki életgörbék



4. Hasonlóképpen a műszaki fejlődés fő tendenciáival, a külgazdasági stratégiának számolnia kell a nemzetközi politikai-gazdasági erőter mozgási tendenciáival: a nemzeti és regionális hatalmi egyensúlyok változásaival, a centrumok és perifériák viszonyainak módosulásaival - különös tekintettel az adott ország közvetlen politikai és gazdasági-kereskedelmi környezetére.

Amióta - a Szovjetunió felbomlásával, valamint a VSZ és a KGST szétesésével - a világrendszer megszűnt kétpólusú lenni, szerkezetét lényegében három alapelem alkotja:

- a. a három centrum /Nyugat-Európa, Észak-Amerika és Távol-Kelet/,
- b. a centrumok vonzáskörzetében elhelyezkedő, velük szoros kölcsönhatásban fejlődő "centrum-töredék"/Ausztrália, Kanada, Dél-Afrika, Izrael, stb./ és dinamikusnak mondható

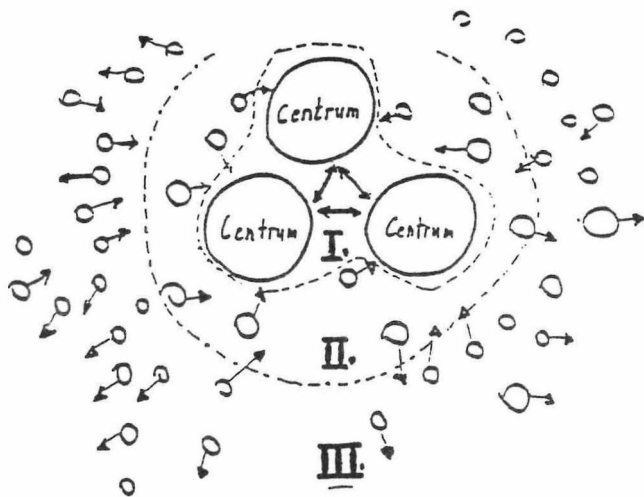
periférikus övezetek /*Latin-Amerika egy része, Dél-Kelet Ázsia, stb.*/, és végül

- c. a fejlődésből kirekedtek, zsákutcába jutottak /*Fekete-Afrika, Latin-Amerika egy része, a volt szocialista tömb zöme, stb.*/.
- d. A világpolitikai-világgazdasági előrejelzésnek - az ország geopolitikai és világgazdasági helyzetéből fakadó "mélységélességgel" ugyan - tanácsos kiterjednie a világméretű erőhálózat változásainak várható tendenciáira, s ezek hatására a nemzetgazdaság külpiaci mozgás lehetőségeire. /A világ-erőtér "Galaxisát" a 3. ábra illusztrálja:/

5. Hasonlóképpen előrebecsülendő a **világpiac mozgási tendenciája** is, értve ezen az árupiacokat csak úgy, mint a termelési tényező, tőke- és jövedelemmozgásokat is, valamint az ezeket szabályozó mechanizmusokat. Magától értetődően ehelyütt nem a konjunktúra-előrejelzés a prognózis tárgya: ennek az igen fontos műfajnak megvan a maga helyettesíthetetlen szerepe a gazdaságpolitikai taktika jövőkép megalapozásakor. A felteendő kérdések legfontosabbjai a következők:

- a világpiac várható dinamizmus változása a jelenkorhoz és a közelmúlthoz képest;
- a dinamizmus hullámzásainak jellege, vagyis az amplitúdó / a kilengések méretei/ és a frekvencia / a változások időbeni sűrűsége/;
- a piac szerkezetének változásai, vagyis a dinamizmus egyenlőtlenségei a nemzetközi piac tárgyai tekintetében;
- a verseny szerkezetének és jellegének változásai, vagyis a dinamizmus egyenlőtlensége cégek és országok tekintetében;
- a csereviszonyok változásai, vagyis a dinamizmus egyenlőtlensége a nemzetközi értékrend vonatkozásában.

## Centrumok és övezetek a világpolitikában- világgazdaságban



A stratégiát alátámasztó prognózis tehát nem törekszik sem az egyes konjunktúra-ciklusok "megjósolására", sem egy adott "a" vagy "b" árucsoport keresleti-kínálati és áruviszonyainak előrelátására, sem pedig egy "A", "B" cég-, illetve ország-partner sorsának kifürkészésére: mindehhez a stratégiai időtáv nem adhat elég megbízható támpontot. Csak a valószínűsíthető fejlődési, elmozdulási tendenciákat vázolhatja fel. A feltett alapkérdésekre tehát nem "így, meg így lesz" választ ad, hanem ha....,akkor..."jellegű gondolkodási-  
latolgatási támpontot. E tekintetben a világpiacon előrejelzés /hangsúlyozom: stratégiai változata! jóval bizonytalanabb, mint a műszaki prognózis, amelynek számbavehető tényezőinek az idő függvényében való elbizonytalanodási üteme mérsékeltebb. A világpolitikai-világgazdasági előrejelzés némely eleme ugyancsak biztosabban prognosztizálható, mint a piaci viszonyok. Mindez persze

nem jelenti azt, mintha a világgpiaci prognózis nem sokkal érne többet a csirkebélből való jóslásnál: csak éppen arra figyelmeztet, hogy e prognózisoknak óvatosan kell megkeresni a helyét a gondolkodási és döntési rendszerünkben.

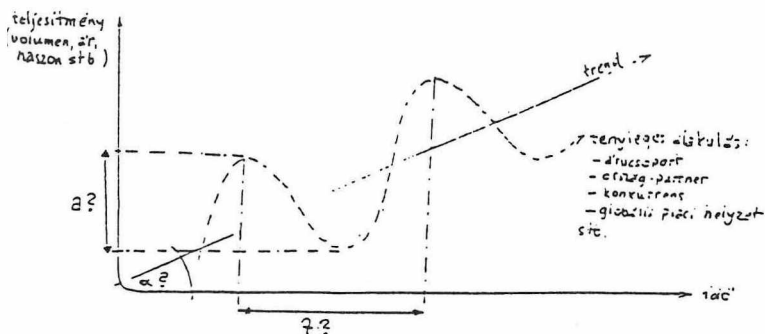
/Az alapösszefüggést a 4. ábra szemlélteti:/

6. Mindhárom terület - mondanom sem kell - prognózisok egész sorozatát kell, hogy magában foglalja. Ezért érdemes inkább műszaki, politikai-világgazdasági és világgpiaci előrejelzés-csoportokról beszélnünk. Mindhárom csoport "közös zsinaga" a nemzetgazdasági konzekvenciák lehetséges változásainak felvázolása:

- jó-e ez nekünk?
- ha igen: meglovagolható-e? /feltételek, források, stb./
- ha nem: tolerálható-e, elviselhető-e /hozzávetés a gazdaság "szakítószilárdsághoz"/.
- és végül: lehetséges-e kedvező irányban befolyásolni a "sorsot"?

4. ábra

## A piaci (stratégiai) prognózis alapsémája



Ha ezt a kemény elemzési műveletsort elvégzi, a gazdaságpolitika némi képet kap arról, hogy a legfontosabb külső tényezők egyenként milyen irányban húzzák-vonják majd - emberi számítások szerint - a nemzetgazdaság szekerét. Hogy valójában mi is várható, azt csak akkor lehet érzékelni, ha a rész-prognózisokat egymással is összevetjük:

- találunk-e közöttük kiáltó inkonzisztenciát /"ha ez, meg ez így és így alakul, akkor a másik prognózis szerint nagy valószínűséggel kibontakozó az meg az, úgy és úgy biztosan **nem alakulhat**"/;
- ha ezen inkonzisztenciákat iteratív úton az elviselhetőség határain belülre szorítjuk, akkor milyen jellegű **eredő bontakozik ki: melyek a gazdaság külső feltételeinek "sors-szerű" elemei, melyek az áthidalható akadályok, és mekkora erőfeszítés vár a nemzetgazdaságokra - vagyis itt, e ponton a prognózis már testközelbe kerül magával a stratégiával/;**
- mekkora a prognózis valóság-tartalmának "elhalványodási" sebessége az időhossz függvényében ami erős utalásokat fog magában foglalni a kontroll- és korrekciós pontok meghatározására.

A prognosztika és a stratégiai döntés-előkészítési műhelymunka eme érintkezési /"átfedési"/ területén a legfontosabb mozzanat a nemzetgazdasági fejlesztés-működtetés stratégiájához kapcsolódó külgazdasági dilemmák megtalálása és körülírása. Két alapeset lehetséges. Az egyik igen egyszerű: az emberi számítás szerint várható külgazdasági környezeti tényezők nagyjából arra húzzák az ország szekerét, amerre az maga is menne, vagy amerre a gazdaságpolitika azt maga is lökdösné. /5/a. ábra!/ Ez esetben csak azt kell megbecsülni, mekkora könnyebbséget jelenthet e "hátszél" a gazdaság forrás felhasználása, energia kifejtése számára, és milyen mértékig tanácsos a gazdaságpolitika eszközeivel majdan "meglovagolni" a kedvező tendenciát /elkerülendő az elmaradt

hasznokat is és a túlfűtöttségéből eredő egyensúlyvesztési veszélyeket is!/.

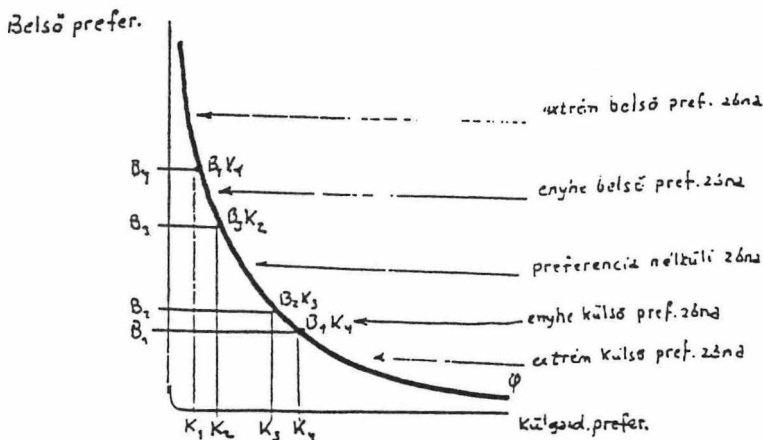
A kemény dilemma az, amikor azt kell konstatálnunk, hogy a külgazdasági feltételrendszer várható-sejthető jövőbeni viselkedése valamilyen módon ellene hat a nemzetgazdaság működéséhez és fejlődéséhez, a gazdasági és társadalmi egyensúlyhoz "conditio sine qua non"-jelleggel hozzátartozó feltételeknek. Az egyik ostobaság, amit a gazdaságpolitika ez esetben elkövethet, az a fátumszerű belenyugvás, a "megadó mozdulat" - ahogyan a hasonló viselkedés az állat-etológusok nevezik. A másik: a "dekkolás", a gazdaságpolitika megalapozatlan, "vallásos" bizalma abban, hogy majdcsak jóra fordulnak a körülmények - ami a fenyegető ómenek konzekvenciáinak a döntések során való negligálását hozza maga után.

Mindkét végletet elkerülendő kompromisszumot szükséges kötni: annyit engedni a külgazdasági környezet követelményeinek a belső imperatívuszok rovására, amennyi még éppen nem borítja fel a nemzetgazdaság jelenét és jövőjét - és fordítva: annyi ellenállást tanúsítani a külpiaci nyomásokkal szemben, illetve annyira visszafogni a külpiacba való beépülés sebességét - mindezt a nemzetgazdasági egyensúly, a társadalmi feszültségek elkerülése vagy más, egyéb belső okok előtti meghajlásképpen - amennyi nem eredményez akár komolyabb határfok veszteséget a nemzetközi gazdasági kapcsolatokban, akár komolyabb pozícióvesztést fontos piacokon. A nehézség nem magával a kompromisszum-elvvel van: erre már rájött az az anekdotabeli vándor is, aki, mikor az őneki menedéket adó pásztorok megkérdezték tőle, mit venne szívesebben: egy kis melegedést vagy inkább enne valamit, azt felelte, hogy leginkább szalonnát sütni volna kedve. A döntés "művészete" a helyes mérték megtalálása: a cselekvésnek abba a sávba való irányítása, amelyben az "elhanyagolt" preferencia-tartomány hátrányai már elviselhetők, tolerálhatók, más eszközökkel enyhíthetők, viszont a "forszírozott" preferencia-tartomány még

nem veszít annyit előnyeiből, hogy közömbössé vagy károssá váljék. Ez az optimum-sáv nem biztos, hogy a "fifty-fifty" ponthoz közeli területen helyezkedik el: sőt a tapasztalat szerint elég gyakori az a jelenség, hogy a mechanikusan értelmezett kompromisszum hozza létre azon hírhedt hibrideket, amelyek ugyan nem túriák a fagyokat, de ezzel szemben a termés hozamuk is alacsony. Alapjában három tartományban célszerű gondolkodni /5.ábra/:

5. ábra

### Optimum keresés elvi sémája



A  $B_4$  értéknél magasabb pontok a belső szempontok egyoldalú túlpreferálását jelentik, a  $K_4$ -nél mélyebben pedig az olyan stratégiát jellemzik, ahol a véges forrásokat / $\gamma$ / túlzott egyoldalúsággal használják fel külgazdasági pozíció-szerzési, vagy védelmi célokra. Értelemszerűen a forrásmegosztási görbe  $B_3K_2$ -- $B_2K_3$  szakasz a "fifty-fifty" tartomány, amely - hangsúlyozom, egybeeshet az optimummal is és lehet mindkét preferencia szempontot

inframarginálisan kielégítő megoldás is -, hogy egy adott esetben miről van szó, azt helyzete válogatja. Ha a figyelem és az energiák egyenlő megosztása nem esik egybe az optimummal, akkor az valahol a B4K1 - B3K2, vagy a B2K3 - B1K4 sávban keresendő: attól függően, hogy mely oldalra való "enyhe részrehajlás" okozza a legkisebb kárt az "elhanyagolt" tartományban és őrzi meg a legnagyobb előnyöket a favorizált tartományban.

7. Az eszmefuttatást a "prognosztikai paradoxonnal" kezdtem: ez bizony elég lehangoló jelenség - különösen annak tudatában, hogy a stratégiai jellegű gazdaságpolitikai szemléletmód már a XX. században is nélkülözhetetlen volt, különösen a fejlettségbeni elmaradásukkal küszködő nemzetgazdaságok számára. A XXI. században pedig minden gazdaság működő- és helytállóképességének első számú feltétele lesz. Márpedig a XXI. század - ante portas. Tudnunk kell azonban, hogy az említett paradoxon kiváltképpen arra a prognosztikára érvényes, amely így vagy úgy, egyszerűbb vagy kifinomultabb eszköztárral a múltbeli tapasztalatok jövőre vonatkozó kivetítésére épülnek: az extrapolálásra, a trendszámításra és a hasonló módszerekre. Jóval kevésbé észlelhető a paradox helyzet azon prognózisok esetében, amelyek a nagy, bonyolult élettapasztalatra, magas fokú kombinációs készségre, mint "műszerre" alapozó emberi intuícióra épülnek. Minél hosszabb távra kell a folyamatokat előrebecsülnünk, annál kevésbé tudjuk a szó szűkebb értelmében vett "metodikákkal" kiváltani ezt a hallatlanul finom, érzékeny műszert, annál inkább szükségünk van azoknak a szakembereknek a sok kicsi, alig látható, alig érzékelhető jelzésekre való ráérzéseire, akik olyasformán tudják megsejteni a távolabbi jövő tendenciafordulásait, mint ahogyan a kutyák előre megérik a földrengéseket akkor, amikor a szeizmográfok még semmit sem jeleznek. Az intuíció bekapcsolása a prognosztikai folyamatokba teszi igazán reményteljessé a stratégiai előrejelzéseket.

## A szubregionális európai agrár munkamegosztás és a magyar mezőgazdaság jövője<sup>1</sup>

### 1. Történetiség és illúziók

**A** magyar mezőgazdaság jelenlegi sanyarú helyzetét látva, nap mint nap számos olyan nézet bukkan fel a közgondolkodásban, amelyek ilyen-olyan politikai töltést kapva dezorientálhatják nem csupán e viszonyok szenvedő alanyait, a mezőgazdasági népességet (és közvetve az egész lakosságot mint élelmiszer-fogyasztót), hanem befolyásolják azokat a döntéshozókat is, akik a rövidebb-hosszabb távú jövőt alakítják döntéseikkel.

A tévhitek és balhiedelmek egyike a *magyar mezőgazdaságnak a nemzetközi gazdaságban játszott illetve a jövőben várható szerepével és ennek alapján a nemzetgazdaságban betöltött helyével* kapcsolatos. Ez *egyfelől*, ahhoz az illúzióhoz tapad, amely a történelmi múlt alapján fogalmaz meg minden bizonnyal és bizonyíthatóan hamis analógiákat, *másfelől*, nem ismeri vagy nem akarja ismerni azokat a jelenlegi és várható jövőbeli tendenciákat, amelyek a globális világban, ezen belül a világ mezőgazdaságában megváltoztatták a mezőgazdaság helyzetét.

A *hamis történelmi analógiák* abból a több évszázados valós tényből eredeznek, amely a nyugat- és kelet-európai "klasszikus", az ipari forradalommal kialakult munkamegosztás során Magyarországot a Nyugat "éléskamrájává" tette, ezáltal az agrártermelés még a modern

---

<sup>1</sup> Ez az előadás a IV. Magyar Jövőkutatási Konferencián hangzott el. A konferencia helye és időpontja: Budapest, 1993. október 8-10.

korban, a 20. században is a nemzetgazdasági, elsősorban a gazdasági (külgazdasági) egyensúly szempontjából döntő szektor maradt.

Itt azonban meg kell állnunk egy pillanatra. Anélkül, hogy a történelmi folyamatot részletesen vizsgálnánk, a *II. világháború utáni helyzet*ből érdemes kiindulnunk az elemzésben. Geopolitikai tekintetben ugyan a háború végét történelmi szakaszhatárként foghatjuk fel, azonban gazdaságilag a szakaszhatár korántsem ilyen egyértelmű, különösen ami a mezőgazdaságot illeti. Az európai agrárszektorban ugyanis egy hosszantartó, az 1970-es évek elejéig-közepéig elhúzódó, egymás mellett párhuzamosan végbemenő, de ellentétes előjelű változássorozat következett be a politikailag szeparálódott nyugati és a keleti szubrégióban.

A nyugat-európai szubrégió a (geo-)politikai okokból eredő *élelmiszer-biztonsági doktrína alapján* egy sajátos *integráció* keretei között a termékek növekvő számából fokozatosan nettó exportórré vált. Természetesen országonként differenciáltan. Bár egyes országok továbbra is nettó importőrök maradtak, éppen az integráció protekcionista volta következtében a kívülállók bejutása piacaikra egyre nehezebbé vált, az importot a többi tagország szolgáltatta.

Kelet-Európa eközben egy gyökereiben *hibás agrárpolitika* következményeként növekvő mértékben vált nettó importórré. Paradox módon azonban nem a nyugat-európai szubrégió ezzel párhuzamosan megjelenő feleslegeit vette fel Európa keleti fele, hanem az olcsóbb, nagyobb tételben vásárolható és a szállításokat illetően megbízhatóbb tengerentúli nyerstermékeket, főként gabonát és húst.

Ebben a folyamatban Keleten főképp Magyarország (kevésbé Lengyelország és Bulgária) került sajátos helyzetbe. Miközben megőrizte (sőt, erősítette) nettó exportőr pozícióját az adott geopolitikai viszonyok között is, a 70-es évek közepétől *nem nemzetközi politikai okok, hanem az EK protekcionista agrárpolitikája*

*következtében* egyre jobban kiszorult tradicionális nyugat-európai piacairól.

*Európa II. világháború utáni politikai átrendeződésének volt közvetlen következménye* - mint azt manapság sokan tudni vélik -, *hanem egy hosszan tartó gazdasági folyamatnak volt az eredménye.* Így tehát némi túlzással azt is mondhatnánk, hogy a keleti (főként szovjet) piacok megjelenése hál' Istennek jól jött nekünk, hiszen a piachiány nem gátolta meg a mezőgazdaság fejlődését, feleslegeinket rendre elhelyezhettük, sőt, ennek fejében egy sajátos csereügyletben az ipar számára szükséges nyersanyagokhoz (elsősorban energiahordozókhoz) jutottunk.

A dolognak azonban a mai helyzetet figyelembe véve legalább *két "apró" szépséghibája* volt. Az egyik, hogy a magyar agrártermelés struktúrája a nyugat-európaival összevetve kompetitív volt, vagyis ugyanabból voltunk exportképesek, mint amilyen termékekből Nyugat-Európa is túltermelővé vált. A másik, hogy a keleti piac közismerten indifferens volt a minőségi követelményeket illetően, így igazából nem ösztönzött a minőségi termelésre, továbbá az államközi egyezmények el is kényszerítették a vállalatokat a marketing, a piaci munka tekintetében.

Ilyen körülmények között *zuhantunk bele* Kelet-Európában a rendszerváltozásba, ami a korábbi (KGST) kapcsolatrendszer *kivérzését* is maga után vonta, miközben a tradicionális nyugati kapcsolatrendszerünk az előbbieken vázoltaknak megfelelően eléggé meggyérült. A számunkra adott mai helyzetet mindezen körülmények együttesen határozzák meg. Ez néhány markáns vonással jellemezhető.

A keleti piac összeomlása miatti feleslegeket a Nyugat *karitatív* alapon nem hajlandó befogadni, vagyis az előző piaci rendszer logikájára járó agrártermelésünk exportra szánt részének áttanszformálása több, mint nehézkes. Nyugati exportunk dinamikus növekedése - dicsekvésünk egyik fő tárgya - 1990-92-ben olyan roppant alacsony árszinten következett be, amely mellett az

*agrárágazat jövedelempozíciója egész egyszerűen kritikussá vált. Az 1993. évi drámai hanyatlás ezt sajnálatosan vissza is igazolta.*

Bár a mai viszonyok között a probléma akadémikusnak tűnhet a mezőgazdaság illetve az élelmiszertermelés katasztrófális helyzetében, mégis meg kell említenünk, hogy *az esetleges élelmiszerfeleslegek* (kevésbé aszályos időjárás esetén vagy a belföldi élelmiszerfogyasztás további csökkenésének hatására) *újbóli keleti átcsoportosítása sem megoldható* rövid távon. Nemcsak a finanszírozás megoldatlan, de kialakulatlanok a keleti kapcsolatunk új mechanizmusai is. Éppen e kettős akadály miatt esetenként pont a *nyugat-európai (és amerikai) áruk nyomulnak be azokba a piaci résekbe is, amelyekből a KGST szétesése miatt szorultunk ki az utóbbi években.*

A Nyugat, mindenek előtt az azt reprezentáló EK viszonya enyhén szólva is *ambivalens* Kelet irányában, ami az agrártermelés tekintetében rövid távon elsősorban Magyarországot érinti hátrányosan. Amíg *egyfelől* érzékelik, hogy a politikai stabilitás egyik - ha nem a legdöntőbb - feltétele e gazdaságok működőképességének fenntartása, addig *másfelől* nem szeretnék saját mezőgazdasági problémáikat sem súlyosbítani. Jól érzékelteti ezt a dilemmát Giles Merritt, egy 1991-ben megjelent munkájában: "A kelet-európai farmerek segítségének legjobb módja az EK-piacokhoz való hozzájutás biztosítása exportjuk számára, de a Keletről importált minden egyes tonna élelmiszer további egy tonnával növeli azokat a felesleges élelmiszerhegyeket, amelyek felhalmozásáért az EK fizet a farmereknek."<sup>1</sup>

## **2. Az európai mezőgazdaság újabb jellemzői a '80-90-es években**

Valószínűleg ma már minden európai agrárközgazdász előtt világos, hogy az európai mezőgazdaság *egyrészt* a II. világháború utáni diverzifikált agrárfejlődés, *másrészt* a kelet-európai rendszerváltozás

következményeként olyan *kihívásokkal* néz szembe, amelyek egy *új fejlődési szakasz* kibontakozását valószínűsítik. Ebben a fejlődési szakaszban az egyik nagy ismeretlen a *szubregionális munkamegosztás jövője*. Mielőtt azonban erre vonatkozó hipotéziseket fogalmaznánk meg, célszerű maguknak a kihívásoknak a számbavétele.

### 2.1. Egyre tarthatatlanabb az az eddigi nemzeti (közösségi) *agrárpolitikai filozófia*, melynek fő jellemzői

- egyrészt "befelé" az *önellátásra törekvés*, másrészt "kifelé" az *élelmiszer stratégiai fegyverként* való felfogása illetve kezelése;
- az *agrárnépességnek* mint *meghatározó belpolitikai tényezőnek* a felfogása;
- a *protekciónizmusnak* mint az agrárfejlesztés és a piacvédelem leghatékonyabb eszközének abszolutizálása, amely agresszív alkalmazása következtében egyre anakronisztikusabb (hiszen akkor teljesedett ki, amikor a politikai megosztottság mellett Nyugat-Európa nettó importőr volt). Nem véletlenül okoz feszültségeket nemcsak Európában, hanem a világ minden más fejlett és kevésbé fejlett régiójában, gondoljunk csak a GATT-tárgyalásokra.

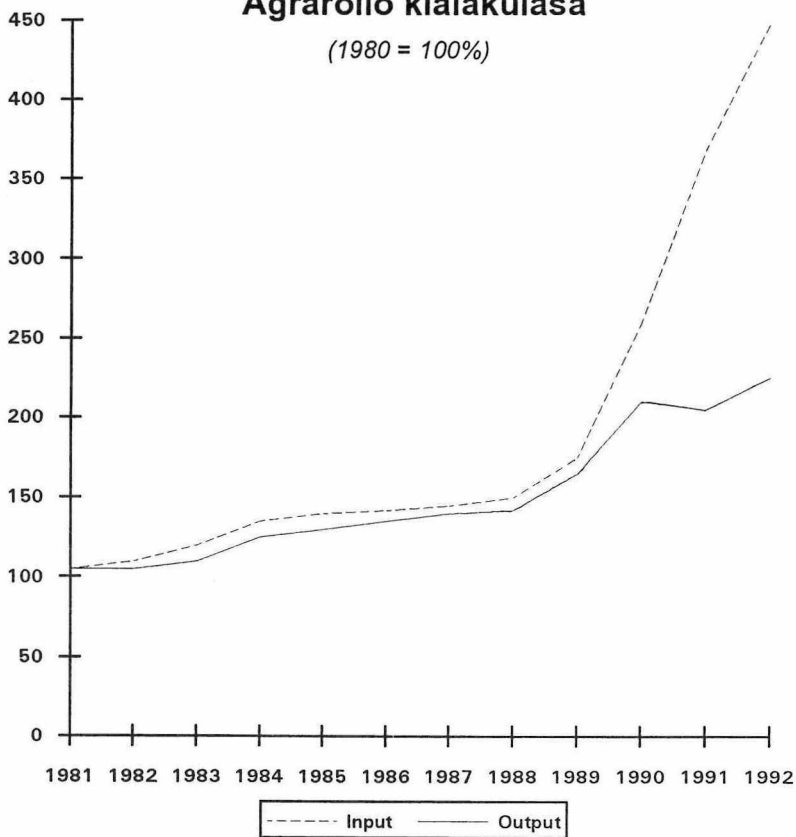
### 2.2. Közép-Kelet-Európa országaiban a politikai rendszerek átalakítása után, a piacgazdaság feltételeinek kiépítése egyik első lépéseként *megkezdődött egy új, magántulajdonon alapuló mezőgazdasági rendszerre történő áttérés*. Az új rendszer későbbi standard jellemzőit ma még nehéz felvázolni, az azonban többé-kevésbé már most is látható, hogy *több tekintetben különbözni fog a jelenlegi és prognosztizálható nyugat-európaítól*.

### 2.3. A *technikai fejlődés* (ami az ipari eredetű ráfordítások, illetve a tőkeigényesség növekedésében érhető utól) és az *átalakult társadalmi viszonyok* (különösképpen az agrárnépesség drasztikus

csökkenése mellett a viszonylag merev tulajdoni, birtok- és termelési szerkezet, amely gátolja a termelési tényezők optimális felhasználását; a nők tömeges munkavállalása és ezzel is összefüggésben a megváltozott étel- és ital-fogyasztási szokások) hatására mindenfajta termelési-tulajdonosi struktúrában *megnöttek az agrártermelés költségei*. A modern étel- és ital-fogyasztás nyersanyagigényének kielégítéséhez szükséges minőségű és választékú termékek homogén, nagy tömegben való előállításának költségnövelő hatása a korábbi időszakokhoz képest. Ugyanakkor a megnövekedett és egyre növekvő költségeknek az árakban történő érvényesítése az étel- és ital-fogyasztás illetve az étel- és ital-kereslet sajátosságai miatt általában nem teljes mértékű, továbbá késleltetett, emiatt *romlik a termelők jövedelmi pozíciója*. Az állam általános érdeke, hogy ezt *támogatásokkal kompenzálja*. A támogatások korábbi és jelenlegi szintje (valamint különösen adott rendszere miatti megállíthatatlannak tűnő növekedése) azonban nem kívánt (és nem tartható) következményekhez vezetett. Ez a probléma közismerten az *agrárrolló* néven ismert jelenséget eredményezi, amely gyakorlatilag független mind országhatároktól, mind társadalmi-gazdasági rendszerektől. Magyarországra vonatkozóan hosszabb távra mutatja ezt az 1.sz. ábra, a Közös Piacra pedig az 1.sz. táblázat, keresztmetszeti adatok alapján.

## Agrárrolló kialakulása

(1980 = 100%)



Az EK 1992. évi keresztmetszeti adatai (Portugália kivételével) hasonló tendenciáról tanúskodnak:

1. sz. táblázat

A közös piaci országok agrárrollói 1992-ben

Ország	Output-input átváltozás különbsége (%)
Görögország	-9,5
Spanyolország	-8,1
Franciaország	-7,1
Hollandia	-6,6
Luxemburg	-5,7
Olaszország	-4,4
Németország	-3,4
Nagy-Britannia	-1,9
Belgium	-1,8
Dánia	-0,7
Írország*	1,2
<b>EK átlag</b>	<b>-5,4</b>

Forrás: AgraEurope, 1993. január 15. E/2.

2.4. A hagyományos mezőgazdasági termelési eljárások következtében a környezetszennyezés egyre kritikusabb, a

\* Az írországi adat speciális okokból adódik, melyek részletezésére nem térünk ki.

mezőgazdaság a gazdaság egyik legkörnyezetszennyezőbb ágazatává vált. Ez a folyamat nem tartható fenn a továbbiakban. Emellett az egészséges táplálkozás igényének egyre markánsabb jelentkezése is előtérbe állítja a szigorúbb és szigorúbb élelmiszerszabványokon keresztül a környezetkímélő eljárásokat. Ehhez kapcsolható a zöld mozgalmak fokozódó tevékenysége, illetve ennek hatása, amely az állatvédőknek az "embertelen" állattartó körülmények betiltására irányuló harcától a szennyező mezőgazdasági tevékenységek betiltásán át a tönkretett természeti környezet rehabilitációjáig terjed. Az alternatív mezőgazdaság vagy az eddigi mezőgazdasági tevékenységek egyéb alternatív tevékenységekkel történő helyettesítésének kérdései ma már nem sorolhatók egyszerűen az utópiák világába.

2.5. Végül, ha jelentőségében talán nem hasonlítható az előzőkhöz, de a teljesség kedvéért megemlítendő, hogy a nemzetközi kapcsolatoknak a privát szférában bekövetkezett tömegessé válása (turizmus, intézményes alapokra épített települési lakossági kapcsolatok, konferencia turizmus stb.) - a közlekedés teremtette lehetőségek révén - következtében az átlagember táplálkozási szokásai, élelmiszerfogyasztása egyre jobban internacionalizálódik.<sup>2</sup> Ez pozitív hatású a nemzetközi élelmiszerkereskedelem növekedésére, különösen egyes, nemzetközileg ismertté vált illetve váló és megkedvelt speciális nemzeti ételek esetében (pl. egyes országok különleges barai, olasz térszaételek, francia mártások, magyar szalámi vagy paprikás ételek stb.), amelyek vagy amelyeknek alapanyagai máshol nem, vagy csak drágán, nem kellő szakértelemmel állíthatók elő.

### **3. A szubregionális agrár munkamegosztás alternatív scénáriói**

Az európai mezőgazdaság fejlődési tendenciáit csak úgy tudjuk valószínűsíteni, ha figyelembe vesszük, hogy az maga is szerves része

a világ (elsősorban a fejlett világ) mezőgazdaságának. Ez azért fontos, mert teljesen nyilvánvaló, hogy a világ egyik legnagyobb ellentmondása és megoldatlan problémája az élelmezési helyzet. *Nyugat-Európa* - és annak intézményesült megtestesítője, az EK - *tartós piacproblémával küzd*. Ennek egyértelmű kifejezője, hogy miközben az elmúlt mintegy másfél évtizedben a mezőgazdasági termelés évente átlagosan 2%-kal, addig az élelmiszerfogyasztás mindössze 0,5%-kal nőtt.<sup>3</sup>

A termelés növekedéséhez továbbra sem lesz effektív kereslet, ezért az agrárszektor viszonylagos rugalmatlansága következtében - legalábbis az *ezredfordulóig* - *permanens túltermelésre számíthatunk*. A magas költségek miatt a feleslegek levezetésére az export egyre körülményesebb, arról nem is szólva, hogy hasonló túltermeléssel küszködik Amerika és általában a többi fejlett tengerentúli ország.<sup>4</sup>

A jelenleg nettó élelmiszer-importőr *kelet-európai országok* kereslete nem vagy nem számottevően növelhető, sőt, a jelenlegi válság elhúzódása inkább a *kereslet csökkenését* valószínűsíti. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a világ egyéb régióinak fejlődő országai sem nagyon lesznek képesek valószínűsíthetően a jelenleginél számottevően több élelmiszer felvételére a nemzetközi kereskedelemben, *első, pesszimista scenárióként egy újabb hosszantartó, elhúzódó agrárválsággal számolhatunk*. Ebben *Kelet-Közép-Európa* legjobb esetben is egy *alacsony színvonalú önellátásra* kárhóódik. Valamivel több reménnyel kecsegtető, de rendkívül bizonytalan az a *scenárió*, amely az európai és észak-amerikai mellett a *távolkeleti fejlett régió növekvő élelmiszerszükségletét prognosztizálja*. Ennek lényege, hogy a másik kettőhöz képest továbbra is viszonylag gyors népességnövekedés és a korlátozott agrártermelési lehetőség - a táplálkozási szokások változásával együtt - új, dinamikus piacokat nyit az exportőrök, közöttük az európaiak számára. Nagy kérdés, hogy ebben milyen szerep juthat a kelet-európai szubrégióknak, ami nagyrészt attól függ, hogy rövidebb távon Európán

belül hogyan alakulnak a viszonyok. Erre vonatkozóan további *alternatív al-szenáriók* fogalmazhatók meg. A *három pesszimistább* a következő:

- a/ Kelet-Európa jelenlegi szorult helyzetét kihasználva az *EK megpróbál új pozíciókat szerezni a keleti piacokon*, főként az *importliberalizálás* valamilyen módon történő elérésével (pl. kölcsönös liberalizálási egyezmény akár társult tagság révén is), amely az erősebb nyugati fél számára biztosít áruelhelyezési lehetőséget, részben kiszorítva a hazai piacról a termelőket. Ezzel párhuzamosan állategészségügyi, élelmiszerhigiéniai stb. ürügyekkel is korlátozhatják ezen országok eddig még meglévő exportpozícióit is. Az EK argumentuma ezzel kapcsolatban az, hogy összességében jelenleg is nettó élelmiszer-importőr Románia, Bulgária és a Visegrád-paktum országai viszonylatában. Ha viszont kiterjesztjük a kört, enyhén szólva más a helyzet. Az a Németország például, amely eddig szinte nem volt jelen élelmiszereivel a keleti piacokon, 1992-ben több mint 3,5 milliárd DM értékben exportált élelmiszert ebbe a régióba, a következő megoszlásban: <sup>x</sup>

	mill. DM
A volt Szovjetunió utódállamai	24000
Lengyelország	639
A volt Csehszlovákia utódállamai	317
Magyarország	172
A volt Jugoszlávia utódállamai	110
Románia	63
Bulgária	42

x Forrás: Agra Europe, February 19, E/7. és April 16, E/1.

- b/ A nyugat-európai tőke nem közvetlenül az élelmiszerek fogyasztói piacait célozza meg közvetlenül, hanem a *multinacionális*

*élelmiszerfeldolgozó cégek tőkefelvásárlásai* révén a helyi élelmiszeripar privatizációja során szerez pozíciókat, így integrálva saját érdekeihez igazítva a mezőgazdasági termelést is. Az sem kizárható, hogy a *mezőgazdasági nyersanyagot és félkész terméket végső felhasználásra Nyugat-Európába viszi ki* (erre használva fel a liberalizációt), így a relatíve alacsony előállítási költségek révén szerezhető, illetve *az ezen alapuló (extra-) profitot is ő realizálja.*

c/ Az egyre inkább *környezetszennyező intenzív mezőgazdasági tevékenységeket* (főként az állattartást) *"áttelepítik" Kelet-Európába*, az így felszabaduló forrásokból pedig saját farmereik jövedelempótló alternatív tevékenységeit támogatják. Ez az alternatíva azért sem zárható ki, mert a keleti szubrégióban mind az állatsűrűség, mind a kemizáltság messze a legfejlettebb nyugat-európai mezőgazdaságoké mögött van. Továbbá megcsillantáná egy, az agrárszféra rövidtávú ( ugyanakkor a hosszabbtávú jövőt károsító ) fejlesztésének lehetőségét a sanyarú helyzetű kelet-európai országokban.

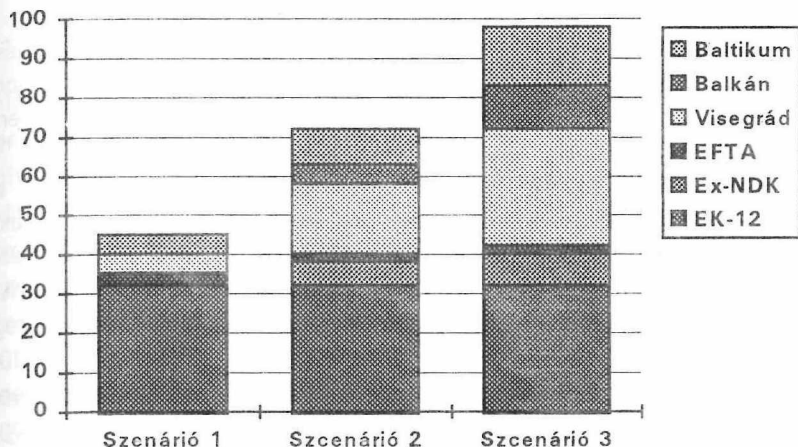
Felvázolhatók azonban *optimistább scenáriók* is, ezek közül kettő látszik ma többé-kevésbé karakterisztikusnak:

a/ Nem kizárható, hogy a közös nehézségek hatására *Kelet-Európa országai újrendezik gazdasági kapcsolataikat*, többek között az *élelmiszergazdaságban* is. Ennek keretében ott, ahol az agrártermelésnek kedvezőbb adottságai vannak, effektív piacra termelhetnének nemcsak maguk, hanem a többiek számára is (Ennek egy csírája lehetne a Visegrádi Négyek szabadkereskedelmi társulása.). A nyugat-európai agrárkapcsolatok nem válnának dominánssá, lényegében *mindkét szubrégió önellátó lenne*, ami természetesen nem zárna ki a választékbővítő kereskedelmi kapcsolatokat. Erre a kelet-európai együttműködésre irányuló lépések már történtek, az óvatosan kinyilvánított nyugati (közös piaci) nemtetszés ellenére is. Az előzőkben vázoltak

magyarázzák ezt a nyugati ellenérzést, ezért nem is igazán csodálkozhatunk rajta.

- b/ Az utolsó scenárió tulajdonképpen az előző olyan módosítása, továbbgondolása, amelyben feltételezzük, hogy *Nyugat-Európa* saját jól felfogott hosszútávú érdekében fokozatosan *felhagy eddigi protekcionista agrárpolitikájával* (párhuzamosan a GATT-tárgyalások hatására bekövetkező általános protekcionizmus-visszaszorítással), és *hagyja, sőt segíti, hogy a komparatív előnyöket illetve a hatékonysági követelményeket érvényre juttató szubregionális munkamegosztás kialakuljon*. Ma ezzel szemben komoly erők munkálnak, hiszen egy ilyen változtatás - még a fokozatosság érvényesítése mellett is - jelentős rövidtávú érdekeket sért. Csak illusztrációképpen említjük meg a Center of European Policy Studies által készített egy jelentés fő mondanivalóját, amely azt hivatott elemezni, hogy milyen pénzügyi hatása lehet az EK kibővítésének az agrárkiadásokra a jelenlegi agrárfinanszírozási rendszernek megfelelően. A három scenárió közül az első a csatlakozók jelenlegi termelékenységi színvonalának fennmaradása esetén mutatja a "Garanciális Alap" szükséges növelését, a második a jelenlegi EK átlagszínvonal felének elérésével számol, míg a harmadik az EK mai színvonalán történő támogatásszükséglettel számol<sup>x</sup>.

## Mezőgazdasági Garanciális Alap kiadásai



x Forrás: The Budgetary Implications of EC Enlargement.  
Breton and Gros. *Agra Europe*, June 11, 1993. P/1. old.

Nyilvánvaló, hogy a vázolt scenáriók további részletes kimunkálást igényelnek, esetleg továbbiak is készíthetők. Mindegyikben külön-külön elhelyezhető a *magyar mezőgazdaság feltételezett/feltételezhető jövője*. Egyrészt a pesszimista alternatívák ismeretében el kell gondolnunk a lehetséges tennivalókat, a lehető legkisebb rossz eléréséhez. Másrészt az optimista alternatívák megvalósulásához szükséges stratégiák kimunkálása is égető követelmény, hogy el ne halasszunk semmi lehetőséget. Csak *egy* nem tehetünk: tovább hagyjuk agrárgazdaságunk romlását, közönnnyel nézzük, hogyan megy veszendőbe generációk munkája és a következő nemzedékek jövője!

- 1 Merritt, Giles: Eastern Europe and the USSR (The Challenge of Freedom) Commission of the European Communities. Office for Official Publications of the European Community. Kogan Page Ltd., London, 1991.
- 2 Nem hagyható figyelmen kívül, hogy az élelmiszerfogyasztás internacionalizálódásának is következménye - a jövedelmi hatáson túl - a húsfogyasztás arányának növekedése az élelmiszerfogyasztáson belül!
- 3 A túltermelés mérséklésére számos elképzelés volt eddig is a Közös Piacban, azonban ezek nem bizonyultak hatékonyaknak. Így például a krónikussá vált marha- és sertéshús túltermelést mutatja, hogy 1993-ban várhatóan marha- és borjúhúsból 107,2%-os, sertéshúsból 104,2%-os lesz az önellátottság foka. (International Meat Market Review, June '93 Issue No.13 10. és 15. old. adatai alapján számítva.) Jelenleg a MacSharry-terv keretében a támogatások csökkentése és a művelés alól kivont területek növelése segítségével próbálják mérsékelni a termelést. Ez a PSE (Producer Subsidy Equivalent - az ártámogatás valamint az egyéb mezőgazdasági támogatás összege a farm kapujában) évi 36 milliárd ECU-ról 24 milliárdra csökkentését és a mezőgazdasági terület 15%-ának művelésből történő kivonását célozza. Ez utóbbi hatására az 1993/94-gazdasági évben az EK-12-ekben a művelés alól kivont terület mintegy 4,3 millió hektár körül lesz. (Agra Europe, May 28, 1993 E/13. és June 4, 1993 E/7. és E/8. old.)
- 4 A túltermelés egyenes következménye a támogatásoknak. Az OECD országok például 1992-ben együttesen mintegy 180 milliárd \$ támogatásban részesítették mezőgazdaságukat. (Ez 2,5%-kal haladta meg az 1991. évit.), ami GDP-jüknek kereken 2%-át tette ki. A%-os PSE (a termelési érték%-ában) átlagosan 44%, az EK-országok átlagában 47%. Legmagasabb Norvégiában - 77%, legalacsonyabb Új Zélandban - 3%. (Agra Europe, June 4, 1993 E/7. és E/8. old.)

## Növekedés és modernizáció<sup>1</sup>

Jóllehet mondanivalóm szempontjából a növekedés kapcsán a gazdasági növekedés problémaköre kap kitüntetett szerepet, már előjáróban hangsúlyozni szeretném, hogy a növekedés jelentősége és problémaköre nem korlátozódik a gazdasági növekedés kérdéseire. Itt olyan, mélyebb folyamatokról, s ennek kapcsán szabályszerűségekről, sőt törvényszerűségekről van szó, amelyek bonyolult rendszerek fejlődésénél általában érvényesülnek. A növekedés pl. megfigyelhető az élővilágban általában, a társadalom fejlődésének legkülönbözőbb területein. Ha elfogadjuk az élő szervezet növekedésével kapcsolatos alábbi értelmezést -miszerint a növekedés az élő szervezet szerves anyagainak gyarapodásával összefüggő folyamat: az anyagcserével szoros kapcsolatban lévő, vissza nem fordítható mennyiségi változás: a differenciálódással együtt a fejlődés szerves része -, akkor nem nehéz belátni, hogy e növekedés-felfogás sajátos adaptációkat figyelembe véve rokon vonásokat mutat gazdasági, ökológiai, települési, demográfiai stb. szférákban tapasztalható közelítésekénél is.

Ebből adódik valószínűleg az is, hogy a növekedés mérése is rokonvonásokat mutat a különböző területeken. Hiszen pl., a gazdasági növekedés ütemét úgy fejezzük ki, hogy adott időszakban hányszorosára / pl. 3-os növekedési ütem esetén 1,03-szorosára/ nő a GDP, ha ezt a mutatót alkalmazzuk. A csecsemő vagy az újszülött állatok növekedési erélyének meghatározásakor azt vizsgáljuk, hogy mennyi idő alatt duplázódik meg a súlyuk. A demográfiai viszonyok kapcsán alkalmazott mutató a világ népességének megduplázódási idejét jelzi. Rokon vonás az is, hogy a növekedés eredményeként a

---

<sup>1</sup> Ez az előadás a IV. Magyar Jövőkutatási Konferencián hangzott el. A konferencia helye és időpontja: Budapest, 1993. október 8-10.

GDP nagyobb össz-mennyisége, az egyén vagy az állati egyed nagyobb súlya, a népesség nagyobb létszáma jön létre. Megváltoznak tehát a volumenek, de a volumen változásával együtt a struktúrák is. Mondanivalóm szempontjából az ütemek, a volumenek és a struktúrák szerves egységben vizsgálhatók és alakíthatók.

Amennyiben a növekedés problémakörét még több területre kiterjesztjük, még inkább nyilvánvalóvá válik, hogy az időtényező más-más időtartamokkal lép be vizsgálatainkba. Ugyanakkor jól megfigyelhető az is, hogy az ökológiai, műszaki, gazdasági, társadalmi, sőt tudati növekedési, fejlődési folyamatok egymásra is épülhetnek, de egymással ellentétes irányokat és következményeket is eredményezhetnek. Így pl. a gazdasági növekedés - hatékonysági tényezőktől függően - eltérő fajlagosok mellett maga után vonja a természeti erőforrások igénybevételét és igen gyakran a környezeti szennyezését is. Bizonyos keretek között eredményezheti a jólét növekedését, különböző fejlettségi szinteken, azonban a 0-növekedés, vagy a GDP különböző ütemű csökkenése széles lakossági rétegek helyzetének romlását okozhatja, életfeltételeiknek a létminimum szintje alá való zuhanását, következésképpen a társadalmi feszültségek esetleges gyorsuló ütemű felhalmozódását vonhatja maga után. Tartósabb gazdasági növekedés eredményeként kialakult gazdasági fejlettségi szintek között általában is és főleg az egy főre jutó GDP mennyisége alapján is a világban és egy országon belül is jelentősebb különbségek vannak. Még ha e mutató használhatóságának lehetőségeiről és korlátairól kiterjedt viták is folynak, és joggal folytathatók, nem nehéz belátni, hogy a világ egyes térségeiben alacsony az egy főre jutó GDP-szint ahhoz, hogy a lakosság alapvető szükségleteit kielégítsék, más országokban viszont - ideértve a fejlett tőkés országokat - vitathatatlanul túlfogyasztás van. Ebből adódóan a kevésbé fejlett, ún. fejlődő országokban - jól átgondolt és valóra váltható népesedési politikával összekapcsolva - a gazdasági növekedésről nem lehet lemondani. E növekedéshez persze megfelelő strukturális változást is hozzá kell rendelni anélkül, hogy e tekintetben

indokolatlan követelményeket támasztanánk. A fejlett tőkés országokban a hatékonyabb fajlagos felhasználás - a modernebb struktúra talaján - ez az alternatíva, hogy vagy úgy csökkentik a pazarló fogyasztást, hogy a gazdasági növekedés által létrehozott termék- és szolgáltatástömeg egy részét másutt és másként használják fel, vagy pedig mérséklék a növekedést, esetleg 0-növekedésbe mennek át, netán a növekedést csökkentik. Ez utóbbinak messzemenő következményei lennének és így tudom, hogy annak valóra válási esélye kicsi, addig míg a világban a maihoz hasonló érdekérvényesítő képességek léteznek. Ugyanakkor hosszabb távon tarthatatlan állapot az, hogy a világ nyersanyag-és energiaforrásainak 80%-át a világ népességének 20-25%-a használja fel, vagy pazarolja el.

Meggyőződésem, hogy Magyarország mint "harmadik" térség, tartósan nem mondhat le a gazdasági növekedésről, sőt annak élénkítéséről sem. Ugyanakkor a gazdasági növekedés élénkítését nálunk is fokozott mértékben össze kell kapcsolni a modernizációval. A mai gazdasági teljesítményszinttel létrehozott termék- és szolgáltatástömeg még abban az esetben sem elegendő a lakossági alapszükségletek biztonságos kielégítéséhez, ha a differenciálást az alapszükségletek kielégítési szintje felett valósítjuk meg markánsabban. A mai szinthez kapcsolódó mai hazai differenciálódásnak viszont az a jellemzője, hogy miközben kevesek jóléti szintje jelentősen emelkedik, széles rétegeké jelentősen csökken, sok esetben a létminimum alá zuhan.

Miközben a gazdasági növekedést - ahogy azt hangsúlyoztam - nálunk is fokozottan össze kell kapcsolni a modernizációval, s ennek kapcsán a strukturális megújulással is, ez utóbbi követelményt sem szabad egyoldalúan eltúloznunk. A fokozott modernizációval összekapcsolt növekedés-élénkítésben elsődleges szerepet kell biztosítani a termelési és szolgáltatási szférák modernizációjának, megfelelő "kisugárzó" mechanizmussal összekapcsolva a modernizációt. Ugyanakkor az alacsonyabb szintű hazai tömegtermelés és a hozzá kapcsolódó, erre épülő tömegfogyasztás

részleges védelmének is bele kell férnie a gazdasági növekedés élénkítésébe a szociális biztonság érdekébe.

Amennyiben elfogadjuk kiinduló pontként, hogy a modern: új, korszerű, korunkbeli, a legújabb ízlés szerinti, akkor nehéz lenne kétségbe vonni, hogy a minőség, a modernizáció mint fogalom értékszempontoktól ugyancsak terhelt. Következésképpen a modernség kritériumai a történelmi időben és térben változtak és a jövőben is változnak. Emellett a modernség követelménye ki kell hogy terjedjen a műszaki, gazdasági, társadalmi és tudati-szemléleti területekre is és következményeikben pozitív kisugárzó hatású kell hogy legyen természeti környezetükre is.

Visszatérve a gazdasági növekedés és modernség követelményeinek fokozottabban megfelelő strukturális megújulás kapcsolatára, különböző területek tanulmányozhatók a hazai fejlesztési stratégiák szempontjából. E területek között megjelenhetnek "tradicionális", úgynevezett "húzóágazatok", amelyeknek az ágazati szemléletű irányítási rendszerben kiemelkedő szerepük volt. Jelentőségük, ha csökkent - a piacgazdasági viszonyok miatt, s mert előtérbe kerültek a vertikális vagy horizontális "fürtökben" kezelhető termék- és technológia rendszerek, pl. agrár-ipari-kereskedelmi vertikumok - az ágazati, húzóágazati elemzés szerepe nem szűnt meg. Húzóágazati összefüggésben az előzőek figyelembe vételével két "ágazatot" szeretnék kiemelni, a hadiipart és az autóipart. Egyre fontosabbakká válnak azonban a jövő olyan tipikus termelőerői, amelyekre már nem, vagy kevésbé jellemző az ágazati jelleg.

Ami a hadiipart illeti: figyelembe véve a világ katonai szempontból átmeneti egypólusúvá válását, csekély a valószínűsége annak, hogy a hadiipar a gazdasági növekedésben és a vele kapcsolatos strukturális megújulásban, modernizációban térségünkben a húzóágazat szerepét töltsse be. A húzóágazat szerepe korábban is jobban érvényesült az "ipari-katonai komplexumokra" alapozott amerikai és nyugat-európai piacgazdaságban, mint a "Varsói Szerződés" keretében, a katonai

titoktartás misztifikálásával is párosuló mechanizmusa közepette. Nem volt alaptalan az a szakértői vélekedés sem, miszerint könnyebb lenne egy mikroelektronikai forradalmat átélt Japánból katonai nagyhatalmat csinálni, mint a Szovjetunióból mikroelektronikai nagyhatalmat. Mindennek ellenére, ha feltételezzük, hogy a hadiiparnak hazánkban is voltak a modern civil ipari szférával kapcsolatai és a formálódó katonapolitikai stratégiák, hadsereg-fejlesztési koncepciók e téren is a nemzetközi kapcsolatokra törekednek, éppen a hadsereg modernizálásának szándékától vezetve, e lehetőséget nem szabad figyelmen kívül hagyni. Ugyanakkor meg kell keresni a mechanizmusát annak is, hogy megváltozott viszonyaink közepette, a katonai kutatásokhoz tapadó, annak keretében finanszírozott kutatások jobban hasznosuljanak a civil szférában.

A korábbi évtizedekben a modernizációval összekapcsolt növekedésélénkítésnek fontos húzóágazata volt nemzetközi méretekben az autóipar és az arra épülő automobilizmus mint életforma. A '30-'40-es években az Egyesült Államokban, az '50-es években a nyugat-európai országokban és Japánban. A '60-as - '80-as években az autós életforma terjedése nálunk is megjelent, míg az autógyártás csak a '90-es években. /Csak mellékesen jegyzem meg, hogy e húzóágazat tekintetében is 30-40 éves a lemaradásunk, más mutatókhoz hasonlóan./ Mérnökök mondták nekem, hogy amikor néhány évtizeddel korábban hazánkban is felmerült az autógyártás lehetősége japán üzemek és technológiák hozzánk való telepítésével, a szorosabb értelemben vett autógyártáson túl abban is hasznot láttak, hogy ezen üzemekből és azok igényeiből számos technológia, robotizációs eljárás, esetleg gyártott alkatrész is kivihető lett volna más üzemekbe, így hasznosan járult volna hozzá szélesebb alapokon is a műszaki fejlesztéshez. E kisugárzó hatás megkeresése napjainkban is lehetséges. Ennek a módját meg kell keresni. Számolni kell azonban e tekintetben is a megkésettség negatív következményeivel, Így pl. azzal, hogy az autógyártásban rendkívül módon élesedik a verseny. Autógyárak szűnnek meg, olvadnak be más gyárakba. Az autós

életforma terjedése is hozzájárul az üvegházhatás fokozódásához, s így a klímaváltozáshoz is. Ugyanakkor az autós életforma terjed a fejlődő országokban és persze hazánkban is. Elavult autóállományunk cseréje, merészebb elképzelések a jövő autójáról és az autós életformáról, hasznosítható tartalékokat is jelenthet a modernizáció számára.

A modernizációval összekapcsolt növekedésélénkítésben mind a fejlett térségekhez való felzárkózás, mind a hazai igények tekintetében a jövő tipikus termelőerőinek megkülönböztetett figyelmet kell szentelni. Ezek közül a mikroelektronika és a biotechnológia fontosságát szeretném hangsúlyozni.

Az előző tekintetében célként a nemzetközi élvonalhoz való közelebb kerülést lehet és szükséges megjelölni. Az élvonalba jutásnak - egyes szolgáltatásoktól, pl. a programozási tevékenységtől eltekintve - kicsi a lehetőség. A közelebb kerülés azonban szükséges ahhoz, hogy zökkenőmentesen tudjunk kapcsolódni nemzetközi informatikai-kommunikációs rendszerekhez. Ez viszont feltétele számos más szolgáltatás, pl. a bankvilág hazai telepítésének, felfejlődésének is. A mikroelektronika tekintetében az élvonalhoz való sikeres közelebb kerülés esetében is a hangsúly mégis a követő stratégián van.

A biotechnológia tekintetében reményünk lehet a nemzetközi élvonalba kerülésre és maradásra. Részben mert időben reagáltunk ezen új kihívásra, egyebek között alap kutatásokat is végző kutató bázisok létrehozásával. Ilyen pl. a szegedi és a gödöllői bázis. E téren az elmúlt években is jók voltak a külföldi fejlett kutató központokkal kapcsolataink. Részben pedig azért remélhetjük az élvonalba kerülést és maradást, mert fejlett orvostudománnyal és agrártudománnyal, valamint mögöttük lévő széleskörű, magasan képzett, adaptív munkára, gyakorlati hasznosításra alkalmas szakember gárdával rendelkezünk még napjainkban is. Nagy kérdés persze az, hogy az egészségügyi reform és az agrárpolitika mennyire őrzi meg a tudományok gyakorlati alkalmazásának háttérét. Minthogy itt a hangsúly az élvonalba kerülés és maradás stratégiáján van, ezt külön is

mérlegelni kell a szakértői gárdához való viszony tekintetében is. Meg kell őrizni e szakértői gárdát és szélesebb körű posztgraduális képzéssel is segíteni kell eme új kihívásra való felkészülésüket.

Gyakran elhangzó vélekedés, hogy az élvonalba kerülés kapcsán vagy az élvonalhoz közelebb kerülés esetében a modernizációnak fontos vonása kell hogy legyen a rések kihasználása. Ezt mint egy lehetséges közelítést el lehet fogadni. E stratégiák azonban átfogóbban is értelmezhetők.

A növekedés és a modernizáció összekapcsolásában - az előző bekezdésben említettek is figyelembe véve - fontos a tudományos kutatások és a szolgáltatások fejlesztése. A természettudományok számos témájának kutatásában az elért eredmények tükrében ugyancsak az élvonalhoz tartozunk. Lehetne további erőfeszítéseket tenni az SDT és az EUREKA-Programok mechanizmusának tökéletesítésére úgy, hogy ne csak bedolgozók lehessünk amerikai, francia vagy más nyugat-európai kutatóbázisokhoz, hanem hozzánk is telepítsenek olyan témákat, műszaki infrastrukturális feltételeket, amelyek lehetővé teszik a kutatás bázisintézmény-jellegű szervezését. E kutatások egyrészt hasznos hozzájárulást jelenthetnek a nyugat-európai és amerikai kutatásokhoz. Másrészt fontos szerepet tölthetnek be a különböző szolgáltatások révén később a kelet-európai és kelet-közép-európai kutatási bázisok kialakításában, fejlesztésében, koordinálásában is.

Oktatásunk modernizálása ugyancsak szolgálhatja a gazdasági növekedést. Középszintű diákjaink matematikából, fizikából nemzetközi versenyeken is kiemelkedő eredményeket értek el. Öröndetesen terjedt el a Kodály-módszer is. A különböző időszakokban megfogalmazott aggályok ellenére sikeresnek minősíthetők a Pető-Intézet gyógypedagógiai módszerei. Meg lehetne keresni tehát ennek a mechanizmusát, hogy a fejlődő, modernizálódó oktatáshoz, innovatív kisugárzó bázisokhoz olyan szolgáltató funkciókat kapcsoljunk, amelyeket a kutatási eredményekhez hasonlóan hazánkban is, más országokban is értékesíthetünk.

A modernizáció növekedés-szempon­ t­ú kritériuma a környezetbarát technikák, technológiák elterjesztése és ezzel is összefüggésben, de átfogóbban is a fajlagos nyersanyag- és energiafelhasználás csökkentése. Az említettek újszerű energiastratégia kidolgozását is ösztönözhetik. Csökkenteni kell emellett nemzetközi energiafüggésünket általában és egyoldalúságát különösen. Ennek érdekében nagyobb arányokban kell hasznosítani a lokális energiaforrásainkat. Ugyanakkor határozottabban el kell zárkozni veszélyes anyagok, technológiák hozzánk való telepítésétől.

A modernizáció szempontjából fontos témakört képez a válságágazatok sújtotta válságtérségek jövőszempontú fejlesztése. Mindenekelőtt az kellene megvizsgálni, hogy milyen feltételek között lehetne távlatilag átalakítani a válságágazatok által sújtott térségeket innovációs térségekké. Részben annak figyelembe vételével, hogy e térségekben is jelentős oktatási és kutatási kapacitás van. Részben pedig egy jelentősebb generációs váltásban gondolkodva úgy, hogy a fiatalabb generációk térségspecifikus modernizációs igényeket szolgáló képzésben részesüljenek. Mint ahogy országunk a fejlett tőkés országokhoz viszonyítva sok tekintetben periférikus, félperiférikus helyzetben van, az országunkon belül a válságsújtotta térségek is abban vannak. Ez sok hátrányt jelent napjainkban, de távlatilag sok tényező előnnyé is alakítható.

Befejezésül még hangsúlyozni szeretném a modernizáció és az üzem-és tevékenységméretek kapcsolatát. Nemzetközi méretekben is megfigyelhető a gigantománia háttérbe szorulása, a "kicsi is szép" elv nem a régi kisipari műhelyekhez, korábbi kisparaszti gazdaságokhoz való visszatérést jelenti. Méretekkel összhangban álló épületalap, gép és berendezés-állomány hasznosításában nagy veszteségek érhetnek bennünket egy rosszul végiggondolt, vagy végig sem gondolt privatizáció nem kívánatos következményeként. Ez a modernizációval összekapcsolt növekedésre is hátrányosan hatna.

Dr. Tálas Barna

## A valódi nemzeti érdekeken alapuló, reális külpolitika alapelvei<sup>1</sup>

A külpolitika alapvető feladata - amennyiben nem terjeszkedő hatalom expanzív külpolitikájáról van szó, - hogy kedvező külső feltételeket teremtsen az adott ország politikai vezetése belpolitikai céljainak a megvalósításához, továbbá, hogy maximálisan kihasználja az így módon kialakított kedvező nemzetközi környezet nyújtotta két- és többoldalú együttműködési lehetőségeket az adott ország társadalmi-gazdasági fejlődése és műszaki-tudományos haladása előmozdítására. Ilyenformán a bel-és külpolitika szoros összefüggésben és kölcsönhatásban van egymással: az ügyes külpolitika megkönnyíti és eredményesebbé teszi a belpolitikát, a sikeres és eredményes belpolitika pedig megalapozottá és hitelessé teszi a külpolitikát. A sikeres külpolitika ugyanakkor nem nélkülözheti a belpolitikai stabilitást, valamint a különböző politikai irányzatok érdekegyeztetésén alapuló, széles körű társadalmi egyetértést és támogatást. Ezek hiányában ugyanis a legügyesebb és legszakszerűbb külpolitika is - előbb vagy utóbb - hitelét veszti, nem éri el a kitűzött célokat és nem hozza meg a várt eredményt. A sorozatos belpolitikai kudarcok és az azok nyomán kialakuló instabilitás egyre inkább lerombolják az adott ország politikai vezetésének a tekintélyét, s kételyeket támasztanak külpolitikai törekvéseik megalapozottsága és szavahihetőségük iránt. A belpolitikai válságokkal küzdő országok politikai vezetőit általában a nemzetközi tárgyalásokon sem veszik

---

<sup>1</sup> Ez az előadás a IV. Magyar Jövőkutatási Konferencián hangzott el. A konferencia helye és időpontja: Budapest, 1993. október 8-10.

komolyan, nem bíznak abban, hogy hosszabb ideig pozícióikban maradhatnak, s így beválthatják ígéreteiket. Éppen ezért, sikertelen belpolitika esetén értelmetlen dolog sikeres külpolitikáról vagy külpolitikai sikerekről beszélni, mivel az ilyen sikerek - ha vannak is - csak időlegesen tekinthetők. Tartós vagy maradandó külpolitikai sikereket csak a valódi nemzeti érdekeken és széles társadalmi konszenzuson alapuló, és reális célokat maga elé tűző külpolitika érhet el, megfelelően szilárd belpolitikai és gazdasági háttérrel, továbbá szakmailag jól felkészült, professzionális külügyi apparátussal.

A fent elmondottak alapján, a magyar külpolitika legátfogóbb és legalapvetőbb feladata sem lehet más, mint hogy a lehető legkedvezőbb külső feltételeket és nemzetközi környezetet teremtsen meg és biztosítsa Magyarország belső társadalmi-gazdasági fejlődése, műszaki-tudományos haladása és a magyar közélet demokratizálása számára. Ez egyben az egész nemzet és a Magyarországon élő valamennyi nemzeti és etnikai kisebbség legalapvetőbb érdeke is, mivel csak így módon lehet a társadalom legszélesebb rétegei számára emberibb életkörülményeket és jobb közérzetet teremteni, a jövő nemzedék számára pedig egy minőségileg magasabb rendű anyagi és szellemi civilizáció kiépítéséhez a kezdeti alapokat létrehozni. A magyar külpolitikának amellet - a magyar etnikum sajátos földrajzi elhelyezkedéséből és történelmileg kialakult megosztottságából adódóan - állandóan figyelemmel kell kísérnie a két világháborút követő békeszerződések döntéseinek eredményeként a jelenlegi Magyarország határain kívül élő magyarság helyzetének mindenkor alakulását is. A szomszédos államok területén élő magyar kisebbség ugyanis a magyar nemzet, az egyetemes magyar kultúra és a magyar szellemi élet integráns része akkor is, ha egyénileg és jogilag a szomszédos országok állampolgárai, s így mindennapos tevékenységükkel, tehetségükkel és szorgalmukkal közvetlenül ezen országokat gazdagítják. A velük való törődés és a kisebbségi jogaik maradéktalan érvényesüléséért folytatott politikai törekvéseik és akcióik kívülről való támogatása ugyanakkor nem válhat a magyar

külpolitika első számú célkitűzésévé és mindennél előbbre való prioritásává, s nem ölthet olyan formát, ami a szomszédos államok belügyeibe való közvetlen beavatkozás látszatát kelti vagy annak minősíthető. Mindvégig tudatában kell lennünk annak, hogy a szomszédos államokban élő magyar kisebbség védelme a népeink és nemzeteink közötti kölcsönös bizalom mielőbbi megteremtésével, a kölcsönös megbékéléssel, s ezen az alapon a jószomszédi viszony mielőbbi kialakításával és folyamatos ápolásával valósítható meg a legeredményesebben. Ehhez azonban nagyfokú önmérsékletre és türelemre, egymás kölcsönös tiszteletére, egymás nemzeti érdekeinek és jogos nemzeti törekvéseinek a kölcsönös bizalom mielőbbi megteremtésével, a kölcsönös megbékéléssel, s ezen az alapon a jószomszédi viszony mielőbbi kialakításával és folyamatos ápolásával valósítható meg a legeredményesebben. Ehhez azonban nagyfokú önmérsékletre és türelemre, egymás kölcsönös tiszteletére, egymás nemzeti érdekeinek és jogos nemzeti törekvéseinek a kölcsönös elismerésére, továbbá a kölcsönös előnyökön alapuló gazdasági, kereskedelmi, kulturális, műszaki-tudományos és pénzügyi együttműködés kiszélesítésére és elmélyítésére van szükség. Mindezek együttvéve jó alapot teremthetnek Magyarország és a vele szomszédos országok két- és többoldalú politikai és katonai együttműködése számára is, ami alapvető feltétele és követelménye a Kárpát-medence térségében elhelyezkedő országok biztonságának, valamint az összeurópai integrációs folyamatokba való bekapcsolódást elősegítő regionális integráció kibontakozásának.

A magyar külpolitika is csak akkor lehet eredményes, ha a nemzet valódi érdekeit fejezi ki és e tekintetben a társadalom széles körű politikai egyetértését tudhatja maga mögött. Egy ilyen konszenzus eléréséhez azonban mindenekelőtt abban kell egyetértésre jutnunk, hogy mely érdekek tekinthetők ma igazi és valódi nemzeti érdekeknek, s hogy ezeknek a hatékony és eredményes képviselője milyen alapállást és magatartást, milyen irányú kezdeményezéseket és milyen módszereket igényel a magyar külpolitika és diplomácia mindenkori

irányítóitól és végrehajtóitól. E sarkalatos kérdésekben - az idő és a terjedelem szabta határokon belül - csupán az általunk legfontosabbnak tartott elvi megfontolásokat és követelményeket kívánom ismertetni.

## **1. A fennmaradás és megmaradás követelménye**

A magyar nemzet első számú és legalapvetőbb érdeke - a Kárpát-medencében történt letelepedése óta - a fennmaradás és megmaradás. E térség történelmileg kialakult, sajátos geopolitikai és etnopolitikai helyzeténél fogva ez a múltban sem volt egyszerű és könnyű feladat, s ma sem az. A tatárjárás, a 150 éves török uralom, a hosszan tartó háborúk és az időről-időre fel-fellángoló szabadságharcok az ország jelentős területein kipusztulással fenyegették, menekülésre vagy kivándorlásra kényszerítették a magyar etnikumú lakosság számottevő részét. Később az elnéptelenedett vidékekre más etnikumú népességet telepítettek. A két világháború és a második világháborút követő törvénytelen megtorlások és elhurcolások az egész Kárpát-medence területén megritkították a magyar etnikumhoz tartozó férfi lakosságot. A két világháború között és a második világháború után, a szomszédos államokban részben a spontán beolvadás, részben a tudatos beolvasztási politika, részben pedig a kényszerű vagy önkéntes áttelepülések jelentős mértékben csökkentették a magyar etnikumú lakosság létszámát. Az utóbbi években viszont már a születések számának a - halálozások számát is meghaladó - csökkenése miatt abszolút mértékben is fogyni kezdett a magyarság, mind az anyaország, mind pedig a szomszédos országok területén. És ekkor még nem beszéltünk a legális és illegális kivándorlásról, ami a XX. században - több hullámban is - több százezer fővel apasztotta a Kárpát-medencében élő magyar etnikum létszámát. E folyamat megállítása a magyar nemzet első számú érdeke és feladata, amit azonban csak a jobb és biztonságosabb életfeltételek megteremtésével, a magyar nyelv és a magyar kultúra folyamatos ápolásával és

fejlesztésével, valamint a nemzeti öntudat erősítésével lehet elérni, idehaza és a határainkon túl egyaránt.

A magyarságnak - a közülük is különösen a politikusoknak és az értelmiségnek - mindenkor tudatában kell lennie annak a sajátos történelmi és etnopolitikai helyzetnek és körülménynek, hogy a magyar etnikum a honfoglalás idején "idegen testként" ékelődött be az "őshonos" szláv és román eredetű népcsoportok közé, végérvényesen szétválasztva az északi és déli szlávokat. A magyar nyelv - mint a magyar kultúra egyik fő hordozója - még ma is annyira idegen és nehezen elsajátítható a körülöttünk élő népek és nemzetek számára, hogy ez a körülmény egymagában is rendkívül megnehezíti a kommunikációt a szomszédos országok nem magyar ajkú lakosságával, izolált helyzetbe hozza Magyarországot és a magyarságot, a szomszédaink számára szinte lehetetlenné teszi a magyar kultúra és a magyar tudomány igazi értékeinek és eredményeinek a közvetlen megismerését. Ráadásul a szomszédos népek legtöbbször erős érzelmi ellenállás is tapasztalható a magyar nyelv tanulásával és elsajátításával szemben. Ennek részben történelmi, részben pedig ideológiai és nevelési okai vannak. E népek nemzeti mozgalmainak politikai és szellemi vezetői ugyanis hosszú időn át mindenekelőtt a történelmileg kialakult magyar államalakulatok - részben a Magyar Királyság, részben az Erdélyi Fejedelemség - létrejöttében és fennmaradásában látták a legfőbb akadályát annak, hogy saját nemzeti államuk egészen 1918-19-ig vagy éppen az 1990-es évekig nem jöhetett létre, illetve, ha volt is valamiféle nemzeti államalakulatuk, az nem egyesíthette egész nemzetünket. Így etnikumuk - részben vagy teljes egészében - kénytelen volt évszázadokon át magyar uralom alatt élni és "sínylődni". Ez a sajátos történelmi előzmény és körülmény a fő oka és táptalaja a szomszédos nemzetek nacionalizmusának sajátságosan magyarellenes élének, amely mind a mai napig érzékelhető, ami viszont jó ürügyül és hivatkozási alapul szolgál a magyar

nacionalizmus és sovinizmus szellemének az ébrentartásához és az ilyen jellegű érzelmek időnkénti gerjesztéséhez.

Ezen az áldatlan helyzeten csak úgy lehet fokozatosan változtatni, ha a Kárpát-medencében már több mint egy évezred óta együttélő nemzetek európai gondolkodású, demokratikus politikai erői - a jelenlegi rendszerváltás és a kialakuló új nemzetközi helyzet nyújtotta lehetőségeket kihasználva - közös erőfeszítéseket tesznek a nacionalista érzelmek és indulatok megfékezésére, s a népeink és nemzeteink közötti bizalom és együttműködés helyreállítására és erősítésére. Magyar részről ez megköveteli, hogy egyfelől következetesen fellépjünk a magyar nacionalizmus és sovinizmus minden megnyilvánulásával szemben, másfelől az eddigieknél lényegesen nagyobb súlyt helyezünk a szomszédos országok nemzeti nyelveinek oktatására és elsajátítására, kulturális értékeink megismerésére. A szomszédainkkal való közvetlenebb kommunikáció és kölcsönös megértés alapvető nemzeti érdekeink egyike, s egyben a magyar nemzet fennmaradásának és megmaradásának fontos feltétele és követelménye. Egy ilyen magatartás a szomszédainkat is csak arra ösztönözheti, hogy nagyobb figyelmet fordítsanak országainkban a nacionalista és sovinizta jelenségek és érzületek kiküszöbölésére és visszaszorítására, a magyar nyelv oktatására és elsajátítására, a magyar kultúra értékeinek a megismerésére. Erre különösen kedvező lehetőség kínálkozik számukra a vegyes lakosságú területeken, ahol - pozitív hozzáállás és megfelelő oktatási rendszer esetén - viszonylag rövid idő alatt el lehetne érni, hogy a felnövekvő új nemzedék, nemzeti hovatartozásától függetlenül, két- vagy többnyelvű legyen.

A regionális gazdasági, kereskedelmi, kulturális, műszaki-tudományos és pénzügyi együttműködés kiszélesítése és elmélyítése - mely valamennyi kelet-közép-európai ország létfontosságú érdeke, s egyben az európai integrációs folyamatokhoz való felzárkózás egyik alapvető feltétele és követelménye is - nem képzelhető el az egymás nyelvét, kultúráját, belső jogrendjét és szokásait egyaránt jól ismerő

szakemberek nélkül. Ezeknek a szakembereknek a jövőben alkalmassá kell válniuk arra is, hogy - rövidebb vagy hosszabb ideig - a szomszédos országokban tevékenykedjenek, akár mint kiküldöttek, akár pedig mint vegyes vállalatok vagy nemzetközi gazdasági és pénzügyi szervezetek alkalmazottai.

Véleményem szerint, a magyar külpolitikának egyre inkább az összeurópai integráció nélkülözhetetlen és szerves részét képező kelet-közép-európai regionális integráció perspektívájában kell a magyarság fennmaradásának és megmaradásának a kérdéseivel foglalkoznia. Ez azt jelenti, hogy minden erőfeszítésünkkel arra kell törekednünk, hogy a határainkon túl élő magyarság - a Magyarországon élő nemzeti kisebbségekhez hasonlóan - valóban összekötő kapocsként vagy hídként funkcionáljon a vele együttélő többségi nemzet és az anyaország között, megőrizve ugyanakkor saját nemzeti identitását, nyelvét, kultúráját és szokásait. Enélkül ugyanis a "híd" szerep betöltésére sem vállalkozhat. A szomszédos államok irányában folytatott külpolitikánkban a fenti alap gondolatot az eddigieknél sokkalta meggyőzőbben kell képviselni, s - az érvek mellett - lehetőleg minél több gyakorlati lépéssel és példával kell alátámasztani.

## **2. A béke és biztonság követelményei**

A magyar nemzet második számú alapvető érdeke, hogy békében és biztonságban éljen és fejlődjék Kelet-Közép-Európának ebben a sok vihart látott és mérhetetlen szenvedéseket és háborús pusztításokat átélt térségében. Ez egyben a szomszédos népek és nemzetek alapvető érdeke is, s ezért talán megvan a remény és az objektív lehetőség arra, hogy ezt a közös érdeket a jövőben együttes erőfeszítésekkel eredményesen érvényre juttassuk és realizáljuk. E logikusnak látszó következtetésnek ugyan ma ellentmondani látszanak a déli határainktól nem messze és a volt Szovjetunió számos területén lejátszódó háborús események. Ezeken a területeken ugyanis évtizedeken át békében és barátságban zavartalanul együtt élt és sokszor családi kapcsolatok

révén is összefonódott nemzetek és népcsoportok irtják egymást, elképesztő gyűlölettel és kegyetlenséggel. A XX. század végén az ilyen formájú és mértékű nacionalista gyűlölködés és nemzeti sovinizmus még Európának ezen a - civilizációs fejlődésben erősen elmaradott - részén is anakronizmusként hat. A világ civilizáltabb népei és nemzetei - éppen ezért - megdöbbenen és értetlenül szemlélik az "etnikai tisztogatásnak" először a szerbek által kezdeményezett, de ezt követően a horvátok és a boszniai muzulmánok által is átvett és alkalmazott formáit, épp úgy, mint a Kaukázusban élő népek és nemzetek kegyetlen testvérháborúit. A volt Jugoszlávia közvetlen szomszédságában élő népek és nemzetek - az eddigi események és fejlemények láttán - joggal aggódnak amiatt is, hogy vajon az "etnikai tisztogatásnak" ezek a módszerei nem fognak-e áttérjedni a volt Jugoszlávia más vegyes etnikumú területeire (pl. Koszovóra, Macedóniára, Montenegróra és a Vajdaságra), egy szélesebb körű nemzetközi konfliktus vagy egy totális balkáni háború kirobbanásával fenyegetve a Balkán-félsziget és Kelet-Közép-Európa e térségeiben élő népeket és nemzeteket.

Ebben a veszélyekkel teli és bizonytalan helyzetben a magyar nép és a magyar nemzet számára létfontosságú követelmény, hogy a Magyar Köztársaság kormánya és törvényhozó testülete a magyar külpolitika céljai és prioritásai közül a szomszédos államokkal való békés együttélést és baráti együttműködést minden másnál előbbre valónak és fontosabbnak tekintse, s hogy a maga részéről minden tőle telhetőt tegyen e cél realizálása érdekében. Ez egyébként jelenleg a magyar biztonságpolitika legfontosabb követelménye is. A XX. század utolsó évtizedére kialakult nemzetközi helyzetben ugyanis Magyarországot - ha képes szomszédaival békésen együttélni és a kölcsönös előnyök és érdekek alapján valamennyi fél számára gyümölcsözően együttműködni - sehonnan sem fenyegeti külső katonai támadás vagy agresszió veszélye. Ezzel egyidejűleg biztonságpolitikai szempontból azt is világosan kell látni, hogy a szomszédos államok közül egyik sem rendelkezik akkora katonai

erőfölénnyel, hogy Magyarország ellen - bármilyen célból vagy ürüggyel - sikerrel kecsegtető támadó hadműveletet hajthatna végre, nem is beszélve ennek számára rendkívül súlyos nemzetközi következményeiről. Abban az esetben - természetesen - ha a szomszédos államok egyikében vagy másikában a szélsőségesen nacionalista és sovinizta, magyarellenes politikai erők kerülnének hatalomra, nem lehet kizárni a különféle provokációk és határsértések lehetőségét, ezek visszaverésére azonban a magyar fegyveres erők elegendő létszámmal és technikai felszereléssel rendelkeznek. Igazi veszélyt csak az jelentene, ha Magyarországot egyidejűleg több szomszédos ország területéről kiindulóan érné összehangolt katonai támadás. Ennek a lehetőségét azonban gyakorlatilag ki lehet zárni, mivel ilyen helyzet kialakulására csak abban az esetben lehetne számítani, ha Magyarország politikai magatartása és katonai lépései egyszerre több szomszédját veszélyeztetnék.

A szomszédos államok népeivel és nemzeteivel való békés együttélés és zavartalan együttműködés ugyanakkor meghatározott politikai és etnikai magatartást, nagyfokú körültekintést és tapintatot igényel a mindenkori magyar vezető politikusok, mértékadó politikai pártok és - nem utolsósorban - a magyar média részéről. Tartózkodni kell minden nacionalista vagy irredenta jellegű megnyilvánulástól, a szomszédos államok népeinek és nemzeteinek a lekezelésétől, vezetőik nyilvános lejáratásától és sértegetésétől. Véget kell vetni a múltban elszenvedett sérelmek kölcsönös felhánytorgatásának, a trianoni és párizsi békeszerződések számunkra igazságtalan döntései miatti állandó siránkozásnak és egyszer s mindenkorra le kell számolni az egykori Nagy-Magyarország valamikori visszaállíthatóságának veszélyes illúziójával. Mindezek ugyanis felettébb irritálják a szomszédos nemzeteket, veszélyérzetet keltenek bennük, s lovat adnak az ottani nacionalista és sovinizta elemek magyarság ellenes hangulatkeltéséhez. Egyértelműen le kell szögezni és - ha szükséges - újabb két- vagy többoldalú nemzetközi szerződésekben is rögzíteni kell, hogy Magyarországnak nincsenek területi követelései a

szomszédos államokkal szemben. Ez esetben mindenki számára nyilvánvalóvá válik, hogy a Magyar Köztársaság kormánya a szomszédos államok területén élő magyar kisebbség helyzetén nem a fennálló államhatárok valamiféle revíziójával vagy "kiigazításával", még kevésbé valamiféle újabb lakosságcserével, hanem a népeink és nemzeteink közötti bizalom helyreállításával és az országaink közötti gazdasági, kereskedelmi, kulturális, műszaki-tudományos, pénzügyi és - nem utolsósorban - politikai együttműködés kiszélesítésével és elmélyítésével kíván javítani. Így ugyanis egyre inkább átjárhatókká és szimbolikusakká válnak az államhatárok, s mindenki megtalálhatja a nemzeti hovatartozásától függetlenül - szülőföldjén képességei akadálytalan kibontakoztatásának és családja boldogulásának a lehetőségét. Egy ilyen korszerű, európai stílusú politikai gondolkodáshoz keresünk mi a szomszédos államokban megfelelő partnereket és megbízható szövetségeseket, nemcsak - és nem is elsősorban - az ott élő magyar kisebbség, hanem a többségi nemzet mértékadó politikusai és közéleti személyiségei körében. Az ilyen alapállás és magatartás minden bizonnyal az eddiginél lényegesen nagyobb és hatékonyabb támogatást jelentene a határainkon túl élő magyarság számára is az európai normák szerinti kisebbségi jogaik maradéktalan érvényre juttatásáért folytatott politikai küzdelemben, mivel egyszer s mindenkorra felmentené őket az ottani szélsőséges, nacionalista és sovíniszta politikai erők azon vádja és gyanúsításai alól, hogy a magyar kisebbség politikai pártjai és szervezetei autonóm törekvéseikkel valójában a magyarok által lakott területek fokozatos leválasztásán és későbbi elszakításán munkálkodnak.

Ami a magyar nemzet békéjének és biztonságának nemzetközi garanciáit illeti, ezeket - a fentebb elmondottakból következően - mindenekelőtt a szomszédos államokkal megkötött és megkötendő kétoldalú alapszerződésekben célszerű rögzíteni. Ezekben túlmenően törekedni kell szélesebb körű - regionális és összeurópai biztonság szerződések megkötésére is, amelyekben valamennyi fél meghatározott kötelezettségeket vállal magára a szerződő felek mindegyike

békéjének, biztonságának és területi épségének kollektív szavatolására. Ennek legcélszerűbb formája egy összeurópai kollektív biztonsági és együttműködési szerződéses rendszer kiépítése volna, amely Európa valamennyi régiójára kiterjedne és az összes európai államot felölelné. Addig is, amíg egy ilyen rendszer létrejöttének és működtetésének a politikai, gazdasági, katonai és - nem utolsósorban - bizalmi feltételei összeurópai méretekben megteremtődnek, célszerű lehet az Európában ma egyedül létező és működő multilaterális védelmi szerződéshez, nevezetesen az Észak-Atlanti Szerződés Szervezetéhez való valamiféle közvetett vagy közvetlen kapcsolódás /társulás vagy csatlakozás/ lehetőségét és konkrét feltételeit, előnyeit és hátrányait alaposan és körültekintően megvizsgálni és mérlegelni. Mindvégig tudatában kell lennünk azonban annak, hogy egy ilyen társulás vagy csatlakozás - bármilyen előnyös és kívánatos lenne is az számunkra - alapvetően nem a magyar kormány szándékán és akaratán, hanem a NATO-tagországainak a mindenkori nemzetközi helyzet és az adott ország helyzete elemzésén alapuló biztonságpolitikai megfontolásain és döntésén múlik. Ezért nem lehet és nem is szabad egyoldalúan túlzott reményeket fűzni ahhoz, hogy néhány év leforgása alatt a NATO társult vagy éppen rendes tagországvá válhatunk, s ezt követően már ez a szervezet fog gondoskodni biztonságunkról. Sokan megfélekednek arról is, hogy a NATO-tagság jelentős katonai kötelezettségekkel és kiadásokkal jár, amelyeket egy szegény és elmaradott ország aligha képes saját erejéből teljesíteni és finanszírozni. Éppen ezért egy ilyen nagy horderejű és az egész nemzet sorsát érintő kérdésben egyetlenegy magyar kormánynak vagy törvényhozásnak sem szabad a döntés felelősségét magára vállalnia, hanem - a nyugati demokráciákhoz hasonlóan - a csatlakozás kérdésének az eldöntését népszavazásra kell bocsátani. Tudvalevő, hogy minden történelmi analógia sántít, de ebben az esetben különösen érdemes azon a történelmi tényen és tapasztalaton komolyan elgondolkodni, hogy Magyarországnak a XX. század folyamán eddig még semmi maradandó haszna vagy előnye nem származott abból, hogy kormányai ilyen vagy olyan politikai és

katonai szövetséghez csatlakoztak, kára és hátránya viszont annál több. Annak is tudatában kell lenni, hogy bármiféle politikai, gazdasági és katonai szövetséghez való csatlakozás az önállóság és függetlenség, valamint a nemzeti szuverenitás bizonyos mértékű feladásával jár, s ezért ezt a kérdést ebből a szempontból is alaposan és tüzetesen meg kell vizsgálni, különösen egy olyan országnak, amely hosszú évtizedek, sőt évszázadok után alig néhány éve nyerte ismét vissza önállóságát és függetlenségét, s gyakorolhatja ismét viszonylag szabadon nemzeti szuverenitását. A lényegyet tekintve ugyanez elmondható az Európai Közösség gazdasági és politikai szervezetéhez való csatlakozásról is, azzal a különbséggel, hogy gazdasági és kereskedelmi kérdésekben az előnyök és hátrányok sokkal egzaktabb módon kiszámíthatók és mérlegelhetők, mint a politikai vagy biztonságpolitikai /katonai/ kérdésekben.

### **3. A viszonylagos önállóság és függetlenség megőrzésének a követelménye**

A XX. század második felében és különösen az elmúlt két évtizedben kialakult nemzetközi helyzetben a különböző hatalmak és nemzeti államok között a kölcsönös gazdasági, kereskedelmi, műszaki-tudományos, pénzügyi, politikai és - nem utolsósorban - katonai függőség olyan szövevényes hálózata épült ki, hogy bármely állam önállóságáról és függetlenségéről, valamint a nemzeti szuverenitás szabad gyakorlásáról csupán erős megkötésekkel és viszonylagos értelemben beszélhetünk. Ez a megállapítás - bizonyos mértékig - még a világ legerősebb gazdasági, katonai és politikai hatalmaira is érvényes, de még inkább a világ kis és közepes méretű, gyengén vagy közepesen fejlett országaira. Többek között, ez az egyik alapvető oka annak, hogy ez utóbbi országok a különböző regionális és világméretű gazdasági, kereskedelmi és pénzügyi szervezetekhez való csatlakozással keresik a viszonylagos önállóság és függetlenség megőrzésének a lehetőségét, mivel ezeknél csupán az alapszerződésekben rögzített és minden tagország számára egyenlően

kötelező normák szerint kell lemondaniuk a nemzeti szuverenitás teljes körű gyakorlásáról, világosan meghatározott, nemzetközi jogi érvényű kötelezettségeket vállalva magukra. Mindazonáltal számos nemzetközi szervezetben a tagok jogait az általuk vállalt anyagi és pénzügyi kötelezettségvállalásokkal igyekeznek összhangba hozni, s ez esetben természetesen már formálisan sem beszélhetünk a kis és nagy, illetve a szegény és gazdag országok jogegyenlőségéről. /Ilyen szervezet például a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank./

A fentebb elmondottaktól függetlenül nincs okunk kétségbe vonni, hogy a magyar nemzet harmadik számú alapvető érdeke a viszonylagos önállóság és függetlenség megőrzése és megvédése, továbbá a nemzeti szuverenitás minél szélesebb körű gyakorlásának a biztosítása. Hosszú évszázadok óta alig néhány éve - 1990-ben - következett be ismét az a ritka történelmi pillanat, hogy Magyarország visszanyerhette szabadságát és függetlenségét, viszonylag önállóan és szabadon rendelkezhet anyagi és szellemi erőforrásaival és azok döntő részét a nemzet gazdasági és kulturális felemelkedése szolgálatába állíthatja. Korábban ezt az Osztrák-Magyar Monarchiához való tartozás, később a trianoni békeszerződés rendelkezései, majd a "tengelyhatalmakhoz" való csatlakozás, legvégül pedig a német és az orosz megszállás korlátozta. Noha az 1947-es párizsi békeszerződést követően az ország formálisan függetlenné vált, a szovjet hadsereg további magyarországi jelenléte, a jóvátételi kötelezettségek, majd 1949-ben a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa gazdasági, 1955-ben pedig a Varsói Szerződés politikai és katonai szervezetéhez való csatlakozás jelentős mértékben és meghatározó módon korlátozta Magyarország önállóságát és függetlenségét, valamint a magyar nép önrendelkezését és nemzeti szuverenitásának a gyakorlását. Az 1956 októberében kirobbant nemzeti felkelés és forradalmi megmozdulás szovjet katonai erővel történt leverését és elfojtását követően ez a tény az egész világ előtt nyilvánvalóvá vált.

1990-ben, a KGST és a Varsói Szerződés szervezeteinek a feloszlását követően, egy merőben új helyzet állott elő Kelet- és Kelet-Közép Európában. A korábbi Szovjetunió területén a független államok egész sora jött létre, amelyeknek csak egy része csatlakozott a Független Államok Közösségéhez, ami egyébként is - számos ok miatt - mind ez ideig gyakorlatilag működésképtelennek bizonyult. A német újraegyesülés megvalósulásával az NDK megszűnt önálló államként létezni. A korábbi Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságból először Horvátország és Szlovénia vált ki független államként, majd ezt követően Bosznia és Hercegovina, valamint Macedónia is bejelentette kiválási szándékát. Ez a szétválás - mint ismeretes - csak Szlovénia és Macedónia esetében ment végbe viszonylag békésen, a szerb és horvát ellentétek és területi követelések miatt előbb szerb-horvát helyi háború, majd Bosznia és Hercegovina területén pedig szerb-horvát, szerb-muzulmán és horvát-muzulmán helyi háború robbant ki. Ennek a kegyetlen és véres háborúnak - az időközben megkötött számtalan fegyverszünet és a nemzetközi közvetítéssel folyó sorozatos békítő tárgyalások ellenére - mind a mai napig nem sikerült véget vetni, s nagyjából hiábavalónak bizonyult az ENSZ békefenntartó erőinek a vitatott területekre való kivezénylése is. Végül, 1993 januárjában bekövetkezett a Cseh-Szlovák Köztársaság szétválása is, szerencsére kulturált és békés formában. Ilyenformán Magyarország ma - a korábbi öttel szemben - hét állammal van közvetlen szomszédságban, amelyek közül kettő /Ausztria és Románia/ és egy fél /a csonka Jugoszláv Szövetségi Köztársaság/ kivételével valamennyi új államalakulat. Ezek az új és régi független államok egyelőre nem tartoznak semmilyen gazdasági integrációs tömörüléshez vagy katonai szövetségi rendszerhez sem. Egy részük ugyan már az európai országok többségét magában foglaló Európa Tanács tagja, más részük - a jugoszláv utódállamok - felvételére csak a közöttük fennálló ellentétek és fegyveres konfliktusok végleges rendezése után kerülhet sor. Ausztria néhány éven belül feltehetően az Európai Közösség tagországhá válik, Szlovákia viszont - Csehországhoz, Lengyelországhoz és Magyarországhoz hasonlóan - e

Közösség társult országa lesz. A Visegrádi Hármakból lett Négyek és a Közép-Európai Kezdeményezésben résztvevő országok közötti regionális együttműködés egyelőre csak a kezdeti lépéseknél tart. Ami a kelet-közép-európai államok biztonságpolitikai elvárásait illeti, megállapítható, hogy a NATO szervezete és tagországai nem nagy hajlandóságot mutatnak ezen államok biztonságának a garantálására vagy a velük való szorosabb katonai együttműködés kiépítésére, noha ez az igény az utóbbi időben Lengyelország, Magyarország és Szlovákia vezető politikusai részéről többször is elhangzott különböző két- és többoldalú nemzetközi tanácskozások alkalmával. Ez a körülmény még inkább szükségessé teszi ezen országok számára, hogy két- és többoldalú államközi egyezmények és szerződések keretében maguk kíséreljenek meg egy kelet-közép-európai regionális biztonsági és együttműködési rendszert kiépíteni, amely rendszeressé tenné a térségben levő országok nemzeti hadseregei között a két- és többoldalú katonai együttműködést, így módon is növelve az egymás szomszédságában élő népek és nemzetek közötti kölcsönös bizalmat. Ebből a szempontból az a körülmény, hogy Magyarországnak több új szomszédja is van, inkább kedvezőnek, mintsem kedvezőtlennek mondható.

Magyarország viszonylagos önállóságát és függetlenségét, valamint nemzeti szuverenitásának az érvényre juttatását legnagyobb mértékben ma az ország gazdasági és pénzügyi függősége és sebezhetősége korlátozza. Ez részben az ország méreteiből, nyersanyagokkal és energiahordozókkal való szegényes ellátottságából, részben pedig az ország gazdasági és műszaki elmaradottságából, az infrastruktúra fejletlenségéből adódik. Emellett azonban legalább ilyen súllyal esnek a latba az előző évtizedekben elkövetett gazdaságpolitikai hibák és tévedések, s különösen az ezek nyomán előállott - kelet-közép-európai viszonylatban is kiemelkedően magas - eladósodottság. Ehhez járulnak még a legutóbbi három évben részben a kelet- és kelet-közép-európai piacok drasztikus beszűküléséből és fizetésképtelenné válásából, részben pedig a jelenlegi kormányzat gazdaságpolitikai

melléfogásaiból és hibáiból, illetve mulasztásaiból származó veszteségek és nehézségek. Mindezek együttvéve a magyar gazdaság összteljesítményének további jelentős csökkenését, a termelés és a fogyasztás színvonalának további visszaesését, az infláció és a munkanélküliség hirtelen megugrását eredményezték 1990- és 1993 között. 1993-ban az export 20 % körüli visszaesése és az import szinten maradása következtében az ország külkereskedelmi mérlege várhatóan legkevesebb 2 milliárd USD deficittal zárul. A külkereskedelmi mérleghez hasonlóan az árudeviza-mérleg egyensúlya is gyorsan romló tendenciát mutat. Mindezek nyomán a folyó fizetési mérleg 1993-ban várhatóan ugyancsak 2 milliárd USD körüli hiányt fog felmutatni. Ekkora hiányt az egyre csökkenő ütemben beáramló külföldi tőke még felerészben sem képes ellensúlyozni, aminek következtében a kormányzat újabb és újabb külföldi hitel felvételére kényszerül. A bruttó és nettó külföldi adósságállomány 1993. évi növekedésében a csökkenő hazai megtakarítások és a finanszírozási feladatok megnövekedése is szerepet játszik. A 25 % körüli infláció, továbbá a költségvetési hiány, a belső és külső államadósság, valamint a lakosságot és a vállalkozói réteget egyaránt sújtó adóterhek állandó növekedése egyre bizonytalanabb és kilátástalanabb helyzetet teremt a magyar gazdaságban. Ilyen helyzetben a gazdaság konszolidálását és a termelőberendezések műszaki rekonstrukcióját, valamint az infrastruktúra fejlesztését és korszerűsítését elősegítő működő tőke helyett nagyobb részben a nagyarányú és gyors profitszerzésre törekvő spekulációs kereskedelmi tőke, az ún. "karvalytőke" áramlik az országba, ami ezt a profitot gyorsan ki is viszi.

A nettó forráskiáramlás felgyorsulása - amelynek legnagyobb tétele az évi 1,5 milliárd USD-t is meghaladó kamatteher - szinte reménytelenné teszi az egyre mélyülő gazdasági és pénzügyi válságból való kilábalást, s tovább fokozza az ország gazdasági és pénzügyi függőségét.

Ebben a súlyos és válságos helyzetben Magyarország és a magyar gazdaság jövője szempontjából létfontosságú követelmény és feladat, hogy minden lehetséges módon és eszközzel megfékezzük a pénzforrások nettó kiáramlását az országból, egyensúlyba hozzuk az ország fizetési mérlegét, megakadályozzuk a belső és külső államadósság további növekedését, illetve ezeknek újabb és újabb külföldi hitelfelvételekkel vagy kötvénykibocsátásokkal történő finanszírozását. Ez ugyanis egyre nagyobb mértékben és szinte beláthatatlan ideig korlátozza Magyarország gazdasági önállóságát, viszonylagos függetlenségét és illuzórikussá teszi a nemzet anyagi és szellemi erőforrásaival való szuverén rendelkezést és gazdálkodást. Ami a már meglevő tetemes adósságállomány adósságszolgálati terheit illeti, ezek ma már olyan nagyságrendet értek el, amelyeknél ezek - a gazdaság megélénkülése, teljesítményének a fokozása, s ezen belül is az exportteljesítmény jelentős növelése nélkül - csak egy újabb eladósodási spirál beindításával finanszírozhatók, ami 1993-ban már el is kezdődött. A gazdaság megélénkítése, teljesítményének fokozása viszont pótlólagos tőkebefektetéseket igényel, amihez a forrásokat részben hazai, belső felhalmozással, részben a külföldi működő tőke bevonásával kell előteremteni. Ez viszont csak akkor lehetséges, ha a nettó forráskiáramlást megszüntetjük, illetve nettó forrásbevonással változtatjuk. Éppen ezért meg kell találni annak a módját, hogy a magyar gazdaság jelenlegi teljesítőképeségét már jóval meghaladó adósságszolgálati terheket legalább átmenetileg csökkentsük.

Ennek kapcsán már előjáróban meg kell jegyezmem, hogy nem egyszerűen a fizetéseképtelenség bejelentésére vagy a törlesztés és a kamatfizetés egyoldalú megtagadására gondolunk, hanem hitelezőkkel való tárgyalásos megegyezésre, a hitelvisszafizetés kondícióit illetően, s lehetőleg a nemzetközi pénzüintézetek bevonásával. Az adósságszolgálati terhek jelenlegi szintjének a csökkentésére többféle megoldási lehetőség is kínálkozik: a/ kérhetünk részleges adósságelengedést, főként olyan régebben felvett hitelek esetében, amelyeknél az eddigi kamatfizetések összege már eléri vagy meg is haladja az

eredetileg felvett hitelek nagyságrendjét: b/ kérhetünk kamatsökkentést, a korábban alacsonyabb kamatszint mellett felvett hitelek esetében: c/ kérhetünk néhány éves moratóriumot mind a törlesztések, mind pedig a kamatok fizetésére: d/ kérhetjük a meglévő adósságállomány adósságszolgálati terheinek teljes vagy részleges átütemezését, a nemzetközi pénzüzetek közreműködésével, tekintettel a kisbefektetőket érintő kötvénykibocsátásokra. /Ez utóbbi esetben adósságszolgálati kötelezettségeink egy részének a teljesítését átmenetileg e nemzetközi pénzüzetek vállalnák magukra./ A kelet- és kelet-közép-európai volt szocialista országok köréből szinte mindegyik fentebb felsorolt megoldásra akad egy-két precedens. Végül, elképzelhető egy olyan megoldás is, hogy a magyar kormány és a Magyar Nemzeti Bank kötelezettséget vállal magára a tekintetben, hogy az elkövetkező 10 évben devizabevételei vagy exportbevételei meghatározott százalékát /például a devizabevételek 12 vagy az exportbevételek 15 százalékát/ rendszeresen átutalja a baseli Nemzetközi Fizetések Bankjánál vezetett magyar adósságszolgálati számlára, s a hitelezők minden év végén az így befolyt összegből kapnak meg követeléseik egy részét, az általuk korábban folyósított hitelek és az ezek után járó kamatösszegek nagysága arányában. Ebben az esetben maguk a hitelezők is érdekeltté válnának abban, hogy Magyarország minél nagyobb deviza-, illetve exportbevételhez jusson minden évben.

A viszonylagos önállóság és függetlenség megőrzésére irányuló törekvés természetesen nem jelent nemzeti elzárkózást vagy befelé fordultságot. Egy ilyen kisméretű, viszonylagos elmaradott és szegény, s ráadásul még erején felül eladósodott és a gazdasági és politikai rendszerváltás irdatlan nehézségeivel küzdő ország ezt semmiképpen sem engedheti meg magának. Magyarország alapvető érdeke - s egyben viszonylagos önállóságának és függetlenségének fontos záloga és követelménye is -, hogy minél szélesebb körű és gyümölcsöző külkapcsolatokat építsen ki a világ minden táján, mindenfajta előítélet és megkülönböztetés nélkül. Európai ország lévén, Magyarországnak

ezeket a kapcsolatokat természetesen legelőször mindenekelőtt az európai országokkal kell és lehet kiépíteni. De nem hanyagolhatjuk el a távolabbi földrészekkel és régiókkal való kapcsolatépítést és kapcsolattartást sem, különösen az olyan térségek esetében, mint Észak-Amerika vagy Távol-Kelet és Délkelet-Ázsia, ahol - tudvalevően - a világ legfejlettebb és legelőkelőbb, illetve leggyorsabban fejlődő országai találhatók. Ezek ugyanis meghatározó szerepet töltenek be a világgazdaság és a világkereskedelem fejlődésében, a tudományos és műszaki haladásban, valamint a nemzetközi pénzügyekben.

Ami az Európai Közösséghez való csatlakozást illeti, ez mai ismereteink szerint célszerűnek és ígéretesnek látszik. Éppen ezért a csatlakozási szándék kinyilvánítása és a társult tagság elérése jelen helyzetünkben helyeselhető törekvés. Mindamellett látnunk kell azt is, hogy Magyarország számára a teljes jogú tagsághoz szükséges objektív és szubjektív feltételek az ezredforduló előtt sem idehaza, sem pedig az Európai Közösségen belül nem teremthetők meg. Ennek alapvető oka Magyarország és a Közösség országai között fennálló gazdasági és műszaki fejlettségbeni szintkülönbségekben és a piacgazdaság kiépítése terén mutatkozó elmaradottságunkban rejlik. Térségünkben két ország is van - Csehország és Szlovénia -, amelyek nagyobb eséllyel pályázhatnak a teljes jogú tagságra, mint mi. Ennek ellenére nem biztos, hogy e két ország az ezredforduló előtt az EK-tagországgá válhat. A Közösség fejlett országainak ugyanis nem a legjobbak a tapasztalatai a három kevésbé fejlett dél-európai ország - Görögország, Portugália és Spanyolország - felvételével kapcsolatban, pedig ezek ezt megelőzően is piacgazdaságú országok voltak. A Közösségen belüli gazdasági, politikai és pénzügyi integráció továbbfejlesztése és elmélyítése érdekében az EK szervezete és tagországai egyelőre nem kívánnak újabb szegény és elmaradott országokat tagjaik sorába felvenni, s különösen olyan országokat nem, amelyek épphogy csak az első lépéseket tették meg egy működő piacgazdaság és a demokratikus jogállam kiépítése felé vezető úton.

Ez számukra csak újabb teherként jelentene, fékezne előrehaladásukat és tovább rontaná az Egyesült Államokkal és Kanadával, valamint Japánnal és Távol-Kelet más, gyorsan fejlődő új ipari országaival folytatott gazdasági, kereskedelmi, műszaki-tudományos és pénzügyi versenyük esélyeit. Ezért felesleges minden alkalommal a teljes jogú taggá válásunk időpontját firtatni, mivel erre úgy is csak kitérő vagy semmitmondó válaszokat kapunk. Ehelyett inkább az EK-tisztviselőinek és az egyes tagországok vezetőinek azokat a - többször is elismételt - tanácsait érdemes megszívlelni, miszerint Magyarországnak előbb a szomszédságában levő, hagyományos partnereivel kell a gazdasági és politikai együttműködés és fokozatos integrálódás olyan szintjét elérnie, ami később lényegesen megkönnyítheti és fájdalommentesebbé teheti a kelet-közép- vagy kelet-európai integrációban résztvevő volt szocialista országok számára az EK keretében végbemenő integrációs folyamatokba való bekapcsolódást. Ha valaki felsőfokú oktatásban kíván részesülni, előbb el kell végeznie a középiskolát!

#### **4. A válságból kivezető és a nemzet felemelkedését biztosító, saját fejlődési út megtalálása**

A magyar nemzet negyedik számú - de a tennivalók sürgőssége és a feladat fontossága tekintetében az összes eddiginél előbbre való - alapvető érdeke a jelenleg is egyre mélyülő társadalmi, gazdasági, politikai és erkölcsi válságból kivezető út megtalálása, s ezt követően a nemzet jövőbeni anyagi és szellemi felemelkedését és erkölcsi megújulását biztosító, saját fejlődési út közös erőfeszítésekkel történő kimunkálása. A jelenlegi válságos helyzetből való kilábalás nélkül ugyanis az előbbi három alapvető érdek is sérelmeket szenved, érvényesítésük súlyos akadályokba ütközik.

1989 őszén - a kelet-közép-európai kommunista rendszerek összeomlását követően - Magyarország és a magyar nép számára kedvező lehetőség nyílt a már csaknem másfél évtizede tartó, elhúzódó

és éppen ezért hosszú ideig be se vallott társadalmi, gazdasági, politikai és ideológiai válság fokozatos leküzdésére, s a kialakult válságos helyzetből kivezető út közös erőfeszítésekkel történő megkeresésére. Ehhez azonban a nemzet sorsáért felelősséget érző, valamennyi politikai erő és áramlat összefogására és együttműködésére lett volna szükség, azaz széles körű nemzeti összefogásra, a pártérdekek és az egyéni hatalmi ambíciók háttérbe szorítására, valamint társadalmi megbékélésre és toleranciára. Ebben az esetben az 1990 tavaszán megtartott demokratikus választások eredményeként az ország törvényhozó testületébe, a parlamentbe bejutott pártok és képviselők rövid idő alatt kidolgozhattak volna egy olyan kompromisszumos gazdasági konszolidációs és nemzeti újjáépítési programot, amelynek következetes végrehajtása eredményeként az ország három év alatt kilábalhatott volna az előző egy-másfél évtizedben kibontakozott elhúzódó társadalmi, gazdasági, politikai és ideológiai válságból, megteremthette volna a különböző tulajdonformákra épülő és a nemzet vagyonát gyarapító, működőképes piacgazdaság alapjait és kiépíthette volna a többpártrendszerre épülő, demokratikus jogállam hatékony intézményrendszerét.

A magyar nép és a magyar nemzet nagy szerencsétlenségére - mint ismeretes - az elmúlt négy évben nem ez történt. Az újonnan létrejött és az újjászervezett politikai pártok túlnyomó része az érzelmi indulatokból és ideológiai előítéletekből táplálkozó önös érdekeit és személyes motívumok által is vezérelt hatalmi ambícióit nem volt hajlandó alárendelni semmiféle magasabb érdeknek, elutasította az ésszerűnek látszó kompromisszumokat, s kezdettől fogva a legkisebb hajlandóságot sem mutatta az őszinte megbékélésre, a lehető legszélesebb körű nemzeti összefogásra és a politikai ellenfelekkel, illetve partnerekkel szembeni toleranciára. Ennek következtében a demokratikusan megválasztott új parlament - a zavartalan és hatékony törvényalkotó munka helyett - a vég nélküli és terméketlen politikai és ideológiai viták, a különböző pártok és az azokon belül létrejött különböző frakciók látványos csatározásainak és - gyakran a

személyeskedésig elmenő - torzsalkodásainak a színterévé vált. Ezt természetesen a törvényalkotó munka is alaposan megsínylette. Számos olyan törvény született, amely a nem megfelelő előkészítés és érdekegyeztetés miatt a gyakorlatban végrehajthatatlannak bizonyult vagy mechanikus végrehajtása súlyos károkat és veszteségeket okozott az országnak és a lakosság széles rétegeinek. Ugyanakkor számos olyan -többnyire 2/3-os, minősített szavazattöbbséget igénylő - fontos törvény megalkotása és elfogadása elmaradt, amelyek kedvezően hatottak volna az ország gazdasági fejlődésére és a politikai közhangulatra. Ráadásul a kormány munkájában - az MDF túlsúlya és egyes vezetőinek hatalmi ambíciói és hatalomkoncentráló törekvései miatt - az utóbbi egy-két évben a pártállami időkre emlékeztető módszerek és magatartásformák kezdtek elterjedni, ami részben a kormánykoalíció belül, részben magán a kormánykoalíció vezető pártján belül is különféle ellentétek kialakulásához és különböző személyek kiválásához vezetett. A hatékony gazdálkodás feltételeinek a megteremtése helyett, a kormánykoalíció egyes pártjai és maga a kormány is - a történelmi igazságszolgáltatás és kárpótlás jogcímén, valamint a privatizálás ("magánosítás") célként és nem eszközként való kezelésével - olyan törvényeket erőltetett át a parlamenten, amelyek szétzilálták a gazdaságot, aláásták a gazdálkodó egységek működőképességét és az így leértékelődött nemzeti vagyonszámottevő részét potom áron és ellenőrizhetetlen módon (s nem egyszer kétes körülmények között) hazai és külföldi "magánvállalkozók" kezére juttatták. Mindez egyre nagyobb csalódásokat okozott a lakosság széles rétegeiben, akik sorsuk és helyzetük jobbra fordulását várták a rendszerváltástól, hiszen csaknem valamennyi párt a választások előtt ezt ígérte és az Európához való gyors felzárkózás reményével kecsegtette a választókat. Négy év elteltével keserűen kell megállapítaniuk, hogy akár az ország gazdasági teljesítményét, akár a lakosság fogyasztását és életkörülményeit tekintjük is, Magyarország nem hogy közelebb került volna a fejlett Európához, de inkább még távolodott attól. Magyarországon ma csak egy viszonylag szűk

társadalmi rétegnek adatott meg a lehetőség arra, hogy "európai színvonalon" éljen és dolgozzon.

A fentiekből következően, hazánkban is már csak az elkövetkező - 1994-es - választásokon a legtöbb szavazatot szerző, koalícióképes pártokra és képviselőkre vár az a feladat, hogy a jelenlegi mély társadalmi, gazdasági, politikai és erkölcsi válságból kivezető és a nemzet jövőbeni anyagi és szellemi felemelkedését biztosító fejlődési utat megtalálja, s arra az országot és a nemzetet zökkenőmentesen, újabb csalódások és megrázkódtatások nélkül rávezesse. Ehhez azonban feltétlenül szükséges, hogy a választópolgárok bizalmát elnyerő politikai pártok és képviselők levonják az elmúlt négy esztendő eredményeinek és hibáinak, sikereinek és kudarcainak a tanulságait, s a pártközi és pártokon belüli viszálykodást és torzsalkodást félretéve és beszüntetve, minden erejükkel és tudásukkal azon legyenek és azon munkálkodjanak, hogy közös erőfeszítésekkel és kölcsönösen elfogadható kompromisszumokkal mielőbb megtalálják ezt a fejlődési utat. Ez nem kis mértékben a választópolgárokon is múlik. Ennek ugyanis az a legfontosabb előfeltétele, hogy a választók olyan pártokat és olyan képviselőket juttassanak szavazataikkal a parlamentbe és az önkormányzatokba, amelyeknek, illetve akiknek eddigi magatartása, választási programja bizonyos mértékig garanciát nyújt arra, hogy nem fogják az elmúlt négy évben elkövetett hibákat és mulasztásokat újból megismételni, hajlandók és képesek lesznek a nemzet alapvető érdekeit szem előtt tartva a többi párttal és a többi képviselővel korrektül és eredményesen együttműködni.

Választási programjában valamennyi párt a magyar nép és a magyar nemzet egyetemes érdekeinek a képviselétét és szolgálatát ígéri a maga módján és az általa megfogalmazott alapelvek és részprogramok szellemében. Ezek közül a politikai pártok közül azonban minden bizonnyal egyik párt sem fog akkora szavazattöbbségre szert tenni, hogy a kormányzó párt pozíciójába kerülve, saját programját egyedül

valósítsa meg. Ez azt jelenti, hogy csakis valamiféle koalíciós kormányzás képzelhető el az adott körülmények közepette. Ez esetben viszont elsőrendű szemponttá és követelménnyé válik a belátás, a rugalmasság, a tolerancia és a kompromisszumkészség, valamint a korrekt együttműködésre való hajlandóság. Mindenekelőtt, tudatában kell lenni annak, hogy a jelenlegi válságos történelmi pillanatban a magyar nép és a magyar nemzet legalapvetőbb érdeke a lehető legszélesebb nemzeti összefogás, a gazdasági és politikai rendszerváltás hátralevő feladatai közös erővel és közös áldozatvállalással történő, mielőbbi megoldása érdekében. Ez csak úgy érhető el, ha véget vetünk a különböző politikai áramlatok éles szembenállásának és széthúzásának, a saját elgondolásokhoz és elképzelésekhez való merev ragaszkodásnak, a más elveket és nézeteket vallók ellenségként való kezelésének és kirekesztésének. Még a választások előtt szükséges volna, hogy az azokon indulni akaró és a nemzet sorsát ténylegesen a szívükön viselő pártok vezetői és képviselői egy nemzeti kerekasztalhoz üljenek, egyeztessék programjaikat és elképzeléseiket (különösen a válságból kivezető útra vonatkozó konkrét elgondolásaikat illetően), s állapodjanak meg egy olyan közös program alapelveiben és célkitűzéseiben, amely valamennyi részvevő párt számára elfogadható, s amelyet még saját elveik feladása nélkül, meggyőződéssel képviselni tudnak választóik előtt. Ez a nemzeti minimális program később - a választások után - alapját képezhetné egy koalíciós kormányprogram kidolgozásának is.

Egy ilyen közös program kidolgozásánál alapvetően a szakszerűségnek és az össznemzeti érdekek szempontjainak kell érvényesülniük. Ezért kidolgozásukhoz - a pártok vezető politikusain túlmenően - a nemzeti elkötelezettségű szakemberek javaslatait és elgondolásait is célszerű messzemenően figyelembe venni. Az egyes pártok programjaiból azt kell a közös programba bevenni, ami azokban - a többi párt képviselőinek megítélése szerint is - a legjobb, legértékesebb és legcélravezetőbb. Abból nem szabad presztízskérdést csinálni, hogy az egyik vagy a másik párt programjából hány

programpont vagy elgondolás kerül be a közös programba. Később, a tárcák és a tárcákon belüli különböző vezető posztok elosztásánál is elsősorban a szaktudást és a szakértelmet, valamint a vezetői alkalmasságot kell figyelembe venni, mert ebben az esetben a legkülönbözőbb pártok szakemberei is viszonylag jól fognak tudni együttműködni egyazon intézményen belül is. "Megfelelő embert a megfelelő helyre" - ez kell, hogy a kiválasztás fő szempontja legyen.

A válságból kivezető út megtalálásánál a magyar nemzet jövőbeni anyagi és szellemi felemelkedését és erkölcsi megújulását biztosító fejlődési út megtalálása és kimunkálása korántsem könnyebb és egyszerűbb feladat, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy már jelenleg is, de még inkább az elkövetkező évtizedekben egy világméretű civilizációs korszakváltás évtizedeiben élünk. Ez a fejlődési út szükségképpen csak saját út lehet, mivel a nemzeti felemelkedéshez és a világméretű civilizációs korszakváltás új követelményéhez való sikeres alkalmazkodáshoz vezető fejlődési utat minden országnak a saját konkrét adottságaiból és lehetőségeiből kiindulva, saját történelmi tradícióira és nemzeti sajátosságaira támaszkodva kell és lehet megtalálni. Valójában a nemzet anyagi és szellemi felemelkedéséhez vezető fejlődési út és a világméretű civilizációs korszakváltás követelményeihez való alkalmazkodás között szoros összefüggés és kölcsönhatás áll fenn. Az elmúlt néhány évtizedben a legdinamikusabb társadalmi-gazdasági fejlődést és a legimponálóbb anyagi és szellemi felemelkedést azokban a társadalmakban tudták felmutatni, amelyek nemzeti identitástudatuk és tradícióik megőrzése és ápolása, valamint a nemzet érdekeinek a szemelőtt tartása révén, viszonylag hamar felismerték a világban végbemenő természeti, társadalmi, gazdasági és technológiai változásokhoz való gyors alkalmazkodás szükségességét és a nemzet anyagi és szellemi erőinek összefogásával, céltudatos és koncentrált felhasználásával végre is hajtották ezt a gyors alkalmazkodást. A különböző földrészekén kialakult szocialista és szocialisztikus rendszerek mindenekelőtt azért kerültek válságba és azért omlottak

össze, mert a nemzeti identitástudatot gyengíteni, a nemzeti tradíciókat pedig felszámolni igyekeztek, s így végeredményben alkalmazkodni sem voltak képesek időben a világban végbemenő különböző változásokhoz. Ez alól csupán a Kínai Népköztársaság jelent kivételt ahol a kommunista párt felvilágosult vezetői még időben észrevették a tradíciókhoz való visszatérés és a külvilághoz való alkalmazkodás - azaz a reform és a nyitás - szükségességét, s így megmentették átalakuló rendszerüket az összeomlástól és a káoszba merüléstől.

Ami a világméretű civilizációs korszakváltást illeti, ennek szükségszerű bekövetkezését és az ehhez való mielőbbi alkalmazkodás szükségességét még a legfejlettebb országokban is inkább csak egyes tudósok ismerték fel, a politikusok még ma sem szentelnek különösebb figyelmet e jelenségnek. Beszélnek ugyan posztindusztriális társadalomról, vagy informatikai forradalomról, de ennek mibenlétéről, az emberi társadalomra gyakorolt nemzetközi hatásáról nincs megfelelő ismeretük, vagy elképzelésük. Az e kérdésekkel való foglalkozást a jövőkutatókra vagy a tudományos-fantasztikus regények és filmek íróinak fantáziájára bízják. Pedig ez a világméretű civilizációs korszakváltás az elkövetkező, XXI. évszázadban még igen sok kellemetlen meglepetést és alkalmazkodási nehézséget fog okozni a különböző társadalmaknak, a fejletteknek és a fejletleneknek egyaránt. Ebben a világméretű átalakulásban ugyanis - mely egyaránt kiterjed az emberi tevékenység és az emberi élet valamennyi szférájára, sőt az ember társadalmi környezetén kívül az ember természeti környezetére is - nem lehet a társadalmi-gazdasági fejlődés eddig ismert modelljeit, valamint szervezési elveit és formáit alkalmazni vagy követni. Új társadalmi szervezési formákra és módszerekre lesz szükség, mégpedig világméreteken, hogy akár csak a már ismert világproblémákat - a természeti erőforrások kimerülését, a katasztrófákkal fenyegető környezetszennyezést, az emberiség egyre nagyobb részének alultápláltságát és éhen pusztulását, a fegyverkezési kiadások további növekedését, a "fejlődőnek" titulált országok jelentős részének további leszakadását, valamint a nemzetközi adósságválság

problémáit - valami módon kezelni tudjuk, ha megoldani egyelőre nem is leszünk képesek. Jellemző, hogy Magyarországon mindebből csak a világgazdasági korszakváltás és a korábbi évtizedekben kibontakozott tudományos és technikai forradalom által kiváltott alkalmazkodási kényszer jutott el -néhány tudós állhatatos tevékenysége révén - a hetvenes évek végén a politikusok tudatáig, akkor, amikor ennek az alkalmazkodásnak a belső és külső feltételei már egyre nehezebbé és kedvezőtlenebbé váltak.

Ha ezúttal mi időben és nagyobb megrázkódtatások nélkül kívánunk a világméretű civilizációs korszakváltás új követelményeire alkalmazkodni, mindenekelőtt azt kell megvizsgálni és kutatni, hogy milyen változásokat fog ez előidézni a termelés és a fogyasztás szerkezetében, az infrastruktúra összetételében, a foglalkoztatás mértékében és szerkezetében, továbbá az életmódban. Már ma - többé-kevésbé - világosan lehet látni, hogy a szükségszerű átalakulás mindenekelőtt az improduktív termelés (pl. a fegyvergyártás) és a pazarló fogyasztás (pl. az autógyártás) radikális csökkentését, a nyersanyagokkal és energiahordozókkal való szigorú takarékoskodást és a természetkímélő energiaforrásokra és energia-felhasználásra való áttérést, az automatika, a robottechnika és a számítógépes folyamatvezérlés széleskörű elterjedését, az elektronikus adatátvitel és adatfeldolgozás, a telekommunikáció viharos fejlődését és elterjedését, továbbá az élelmiszertermelés nagyarányú fokozását fogja igényelni és eredményezni. Ez az átállás a mai fejlett országokban lényegesen nagyobb nehézségekkel és több áldozattal fog járni, mint a közepesen fejlett és egyes elmaradottabb országokban. Mindezek a változások ugyanis a ma még jelentős és nagy profitot biztosító iparágak elsorvasztását, nagy tömegű munkahely felszámolását, hatalmas létszámú munkás és alkalmazott rétegek munkanélkülivé válását, illetve a társadalmi tevékenység egyéb - termelő és nem termelő - területeire való átképzését és átirányítását fogja megkövetelni. Egyre több és több ember otthonában fogja végezni munkája döntő részét, egyre kevesebb hivatalra és intézményre, de kényelmesebb és jobban

felszerelt lakásokra lesz szükség, miközben a közlekedés iránti igény is csökken. A fegyverkezési kiadások radikális csökkentése csak úgy érhető el, ha a fegyvergyártást és a fegyverkereskedelmet szigorú nemzetközi ellenőrzés alá vonják és az egyes államok között keletkező konfliktusokat, ugyancsak nemzetközi ellenőrzés mellett, békés tárgyalások vagy - végső esetben - nemzetközi béketeremtő és békefenntartó erők kivezénylése útján oldják meg.

Mindebből több következtetés is adódhat Magyarország és a Magyarországhoz hasonló, közepesen fejlett országok számára. Először is nem célszerű számukra a mai fejlett országok által bejárt fejlődési utat és növekedési modellt követniük, mivel ez néhány évtized elteltével - épp úgy, mint az elmúlt négy évtized "szocialista fejlődési út" kísérlete - történelmi zsákutcába vezet. Ehelyett, saját adottságaikból és lehetőségeikből kiindulva, saját nemzeti tradícióikra és sajátosságaikra támaszkodva, a társadalmi-gazdasági fejlődésnek, a műszaki-tudományos haladásnak és a kulturális színvonal emelésének olyan sajátos útját és módszereit kell kimunkálniuk, amely a lehető legrövidebb időn belül képessé és alkalmassá teszi őket arra, hogy a világméretű civilizációs korszakváltás új követelményeihez időben, rugalmasan és eredményesen alkalmazkodjanak, s ily módon hozzák be fejlődésbeni elmaradottságukat. Másodsor, ha egy nemzetközileg ellenőrzött, csökkent fegyverzetű világ perspektívájában gondolkodunk, nem célszerű saját védelmi erőnk fejlesztésére és korszerűsítésére óriási összegeket fordítani, hanem biztonságunkat két- és többoldalú nemzetközi szerződésekkel és kollektív védelmi szervezetekhez való csatlakozással kell biztosítani. Végül, ami nemzetközi kapcsolatainkat és külpolitikánkat illeti, ezekben nagyobb figyelmet kell fordítanunk az olyan országokkal és területekkel való kapcsolatok fejlesztésére és ápolására, amelyek már ma is sikeres példái a saját adottságaikból és lehetőségeikből kiinduló és a saját nemzeti tradíciókra és sajátosságokra támaszkodó, gyors és eredményes alkalmazkodásnak, a világban végbemenő különböző

változások tekintetében. Ilyen országok Európában is akadnak, de még több Távol-Keleten és Délkelet-Ázsiában.

## 5. A reális külpolitika alapelvei

Bármely ország külpolitikáját csak akkor nevezhetjük reálisnak, ha az a mindenkori nemzetközi helyzet sokoldalú, körültekintő és elfogulatlan, azaz objektív elemzésére épül, továbbá a nemzetközi erőviszonyok változásainak, az államközi kapcsolatok fejlődési tendenciáinak megfelelő ismeretén és számításba vételén alapul. A reális külpolitika fő jellemzője, hogy reális, azaz elérhető és megvalósítható célokat tűz maga elé, figyelembe veszi a partnerországok érdekeit és törekvéseit, reálisan számol mind azok, mind pedig saját országa érdekérvényesítő képességével, diplomáciai ügyességével és szakértelmével. Az egyoldalúság, az elfogultság, a szubjektivizmus és voluntarizmus bármely formája, valamint az objektív helyzet és a fejlődési tendenciák nem kellő ismerete és számbavétele a külpolitikában még sokkal nagyobb károkat okozhat, mint a belpolitikában, mivel az adott ország nemzetközi elszigetelődéséhez vezethet, s végső fokon veszélyeztetheti a nemzet biztonságát is. A külpolitikában elkövetett hibákat kijavítani is nehezebb, mivel - mint mondani szokás - "kettőn áll a vásár".

A reális külpolitika nem épülhet elvont elméleti koncepciókra, ideológiai megfontolásokra vagy előítéletekre, egyes-egyedül és kizárólag csak a kölcsönös érdekekre. A kölcsönös szimpátiának természetesen igen fontos szerepe lehet a diplomáciai tárgyalások sikerében és eredményességében, de az egyoldalú vagy kölcsönös ellenszenvnek sohasem szabad megnyilvánulnia vagy érzékelhetővé válnia az ilyen tárgyalások során. Ezért a jó diplomatának uralkodni kell tudnia az érzelmein, gesztusain és arckifejezésén, s a legkellemetlenebb témákat is arcrándulás nélkül kell megtárgyalnia. Ugyanígy megengedhetetlen, hogy egy ország politikai és külügyi vezetése aszerint sűrítse vagy ritkítsa bármely partnerországgal a felső

szintű hivatalos érintkezés és látogatások gyakoriságát, hogy tetszik-e neki vagy sem az adott ország politikai berendezkedése vagy az adott állam kormányának és egyes vezetőinek a politikája. Tudomásul kell venni, hogy a politikai rendszer és a vezetők megválasztása minden ország belügye, ezért mindig azzal a kormánnyal és azokkal a vezetőkkel kell tárgyalni, akik éppen hatalmon vannak.

A reális magyar külpolitikát - a fenti általános követelményeken túlmenően - a szomszédainkkal szembeni tapintat és türelem, a kiegyensúlyozottság, az elvszerűségeen alapuló magabiztosság és szakszerűség, valamint a nemzeti érdekeken alapuló pragmatizmus kell hogy jellemezze. Ez utóbbi azt jelenti, hogy kiemelt hangsúlyt azokra a két- és többoldalú kapcsolatokra kell helyezni, amelyek gazdaságilag és politikailag a legelőnyösebbeknek és leggyümölcsözőbbeknek bizonyulnak, s amelyek önálló fejlődésünket és nemzeti céljaink megvalósítását leginkább elősegíthetik. Ez csak akkor érhető el, ha a magyar külpolitika minden irányban nyitott és együttműködésre kész, jól ismeri a különböző relációkban rejlő lehetőségeket és valamennyi relációban a békés együttélés és együttműködés öt alapelveinek a szigorú betartására és alkalmazására törekszik. Ez az öt alapelv - mint ismeretes - a következő: 1.) a szuverenitás és a területi épség kölcsönös tiszteletben tartása 2.) a kölcsönös meg nem támadás 3.) a belügyekbe való kölcsönös be nem avatkozás 4.) az egyenlőség és a kölcsönös előnyök és 5.) a békés együttélés elve. A reális magyar külpolitikának a partnerországok számára is egyértelműnek, kiszámíthatónak és megbízhatónak kell lennie. Ennek az előfeltétele, hogy a magyar külpolitika céljai és törekvései nyíltak és bárki számára megismeretők legyenek, szilárd alapelveken és a valódi nemzeti érdekeken alapuljon, s valamennyi mértékadó politikai párt és irányzat egyetértését és támogatását élvezze.

## Kulákkérdés a pártapparátus és az ÁVH anyagainak tükrében II. <sup>1</sup>

### 1. Áttérés a kulákság korlátozásának politikájáról a kulákság felszámolásának politikájára.

A felszámolás (likvidálás) politikájára való áttérést Gerő Ernő 1952 július 10-én Hegedűs Andráshoz írott szigorúan bizalmas feljegyzésben fogalmazta meg. Gerő a mezőgazdasági osztály előterjesztését bírálta, amely a kulákkérdésben a kiszorítás és a fokozatosság politikáját kívánta a politikai bizottság elé terjeszteni.

Az előterjesztők úgy látták, hogy nem lehet a kollektivizálás eredeti ütemét tartani, mert az a munkás-paraszt szövetség meglazulásával járna, s visszaesne a mezőgazdasági termelés, különösen az állattenyésztés. Ezért az időpontot, amikor a termelőszövetkezetek és állami gazdaságok birtokolják a szántóterület kétharmadát, 1953-ról 1954-re kell halasztani, a kollektivizálás teljes befejezését pedig 1955-ről 1956-ra. A kollektivizálás ütemváltozásával együtt kell változnia a kulákpolitikának is. Amíg nem elég erős a szocialista szektor, nemcsak a szántóterület nagyságát, hanem az árutermelésben való részesedését tekintve is, csak "fokozatosan" lehet meghirdetni a kulákklikvidálás politikáját. Gerő Ernő ezzel szemben úgy látta, hogy "a kulákság korlátozásának politikájáról a kulákság likvidálásának politikájára való áttérés nem fokozatosság, hanem mindenképpen ugrás, minőségi változás." (1)

---

<sup>1</sup> A tanulmány az "Elvetélt lehetőségek és új perspektívák a magyar mezőgazdaság magántermelői szférájában az 1940-50-es és 90-es években" c. 1556. sz. OTKA kutatás keretében készült

Az árutermelésre is alkalmas gazdaságok számának ismeretében különösen fontos lett volna az árutermelésben részt vállaló gazdaságokkal szembeni lojalitás, ami feltétlenül a fokozatosságot igényelte volna /Lásd 1. és 2. számú mellékletet/.

A mezőgazdasági osztály 1952 augusztus 4-én kelt és Gerő utasítására átirat jelentése a likvidálás politikájára való áttérést konkrét intézkedésekre lebontva fogalmazta meg a központi vezetőség, azaz Gerő Ernő útmutatásai alapján. Ezek a következők:

A termelés technikai bázisától (termelőeszköz, gazdasági épületek, igavonók, állatállomány) kell első lépcsőben megfosztani a kulákságot, természetbeni és pénzbeli hátralékaik megfizetésére kötelezve őket az 1952-es év végéig a következőképpen:

Függetlenül attól, hogy a kuláknak marad-e terménye, a hátralékokat be kell hajtani, s amennyiben a termés nem fedezné a beszolgáltatási mennyiséget, arra kell kötelezni őket, hogy a szabadpiaci árnak megfelelő árat fizessék be az államnak. Hátralékaikat a következő gazdasági évre nem vihetik át. Ugyanez vonatkozik az élőállat tartozásokra.

A pénzbeli hátralékokat az év novemberéig kell teljesíteni. Nem fizetés esetén a tartozás fejében nem a földet, hanem a termelőeszközöket, gazdasági felszerelést, gazdasági épületeket, állatállományt valamint az ingóságokat kell elsősorban igénybe venni. Az elkobzott értékek az állami gazdaságok tulajdonába mennek át, s csak abban az esetben lehetnek a termelőszövetkezeteké, ha arra az állami gazdaság nem tart igényt.

## **A földtől való megfosztás**

Termelőeszközök hiányában a kulákok kénytelenek voltak felajánlani földjeiket. A hatóságok utasították, hogy a földön kívül el kell fogadniuk a felajánlott réteket, legelőket és erdőket is.

Felül kellett vizsgálni minden településen a földcsökkentéseket. Akik földjük családtagjaik nevére történő szétíratásával kívánták kijátszani a magasabb beszolgáltatási kötelezettséget, azok esetében kiszámolták, hogy mennyivel károsították meg az államot és utólag behajtották - a korábban említett módokon - hátralékaikat.

A haszonbérbe adott kulákföldekre kétszeres adót vetettek ki, s a hátralékokat behajtották.

Az illegálisan eladott kulákföldekkel úgy jártak el, mintha azok a tulajdonos birtokában lennének s a hátralékokat az említettek szerint behajtották.

1.sz. táblázat

### Az egyéni gazdaságok, mezőgazdaságok területe 1949 jún.-1953 jún.

Birtoknagyság kh.	1949 jún.	1953 jún.
1- 3	780,100	703,000
3- 5	1,270,700	954,400
5- 8	2,231,100	1,524,700
8-10	1,126,600	788,200
10-15	2,207,700	1,330,700
15-20	1,073,100	609,700
20-25	684,800	309,500
25 felett	1,171,100	306,200
<b>Összesen</b>	<b>11,145,200</b>	<b>6,526,500</b>

Forrás: Erdmann Gyula: Begyűjtés, beszolgáltatás Magyarországon 1945-1956, 135 l.

Az 1. sz. táblázat mutatja, hogy a kulákság földtől való megfosztásának folyamata gyorsan haladt. A 10 kh.-on felüli birtokkategóriákban a területcsökkenés közel 50 %, 20-25 kh-nál meghaladja a csökkenés az 50 %-t, 25 kh. felett csaknem 400 %-os a csökkenés az 1949-es népszámlálás és 1953 között. Közel egy évvel a likvidálási program meghirdetése után.

## **A mezőgazdasági szektorból történő eltávolításuk**

A likvidált kulákok nem helyezkedhetnek el a termelőszövetkezetekben vagy a fontosabb ipari üzemekben, hanem csak útépítéseknel, építkezéseknél valamint állami gazdaságokban és csak korlátozott számban. (1953-ban az állami gazdaságokból is kitiltották őket.)

## **A technikai lebonyolítás háttere a kuláklisták pontos elkészíttetése.**

"A Politikai Bizottság határozatának megfelelően szeptember, október hónapokban minden községben el kell készíteni a hivatalos kuláklistát. A kuláklistákon az 1948. január 1-i állapotokat kell felfektetni, és rá kell vezetni az időközben történt változásokat. A kuláklistákat úgy kell elkészíteni, hogy az elkövetkező időkben alapul szolgáljon úgy a beszolgáltatáshoz, mint az adózáshoz. A kuláklisták elkészítése után meg kell vizsgálni községenként, hogy egyes kulákok hol dolgoznak, s amennyiben a termelőszövetkezetekben vannak, ki kell zárni őket." (2)

A belügyminiszter Házy Árpád rendelte el a kuláklisták országos felülvizsgálatát a valamennyi megyei és a budapesti városi tanács vb. elnökének címzett, szigorúan bizalmas utasításában 1952 október 11-én, amelyben a következőképpen indokolta annak szükségességét: "A szocializmus építése során a II. Kongresszusunk határozatának

értelmében tanácsainknak jelentős feladatai vannak a mezőgazdaság szocialista átszervezése terén.

Komoly nehézséget jelent a tanácsok számára az, hogy a kulákfogalom meghatározása az egyes kormányrendeletekben és kormányintézkedésekben különböző. Ennek következtében számos kuláknak módja és alkalma van arra, hogy a korlátozó rendeletek alól kivonja magát. Zavarokat okoz az is, hogy a kulákmeghatározás módját ad az önkényeskedésre is." (3)

A felülvizsgálati irányelvek szerint a kiindulópont a "jelenlegi kulák-lista". Ez igen megtévesztő volt, hiszen a községek többsége ezt a fogalmat nem ismerte 1952-ig. Ezt megelőzően a kulákokat a kataszteri birtokíveken, valamint a gazdalajstromokon a "K" betű jelezte, külön összesítés nem készült, ehhez sem a párt- sem a tanácsi szervek nem adtak szempontokat. Az adóhatóság számára készült egy pontos meghatározás, ami az 1949-es népszámlálás kulák-kategória fogalmával egyezett meg (lásd I. rész 4.számú forrása). Később e fogalom az adóhatóság számára is minőségi változáson ment keresztül, anélkül, hogy ezt valaha rögzítették volna, vagy az érintettek számára egyértelmű lett volna. Az osztályharc, melynek növekedése a szocializmus építésének kulcsfogalmává vált, befolyásolta helyi szinten az adózás mértékét. Az egyes falvakra kirótt kötelezettségek elosztásakor derült ki az érintettek számára a kulákká minősítés ténye. Voltak falvak, ahol összeírták a kulákok névjegyzékét, de a "lista" szóval először az AVH helyzetjelentéseiben találkozunk már 1952-t megelőzően. Ha keresték de nem találták a kuláklistát, a tanács vezetőit egyszerűen "kulák-bérenceknek" nyilvánították. De erről az érintett vezetők sem tudtak, hiszen az ÁVH jelentései, a pártvezetés szűk körét leszámítva, titkosak voltak. Ezért a listák összeállítása teljesen új feladat elé állította a helyi tanácsokat.

A felülvizsgálatnál az 1948 január 1. előtti vagyoni helyzetet s nem a felülvizsgálat időpontját vették figyelembe. A rendelet megalkotása

több lépcsőben történt s az 1952 szeptember 27-i időponttal jelzett változat tartalmaz egy fontos kiegészítést, amit a végleges rendelet is megtartott. "Amennyiben valakinek vagyoni helyzetében ezen időpont után következik be olyan változás, amelynek következtében az alábbi irányelvek alapján kuláknak kell tekinteni, természetesen ezeket is fel kell venni a listára."(4) Amennyiben valakinek a vagyoni helyzetében olyan változás következett be, hogy nem lehetett kuláknak nyilvánítani, arról nem vesz tudomást a rendelkezés.

A kulák listán azok is szerepeltek, "akik a község /város, városi kerület/ területét elhagyták, vagy akiket valamilyen oknál fogva községükből /városukból/ kitelepítettek. A lista megjegyzés rovatában piros ironnal fel kell tüntetni, hogy az illető elköltözött, vagy kitelepítették. Amennyiben a vb.-nek tudomása van arról, hogy a kulák hova költözött, úgy a megjegyzés rovatban azt is fel kell tüntetni."

Irányelvként az 1952. évi 2.sz. tvr.-t szolgált. Eszerint kulák az: "1/ akinek tulajdonában lévő földterület - a kertet, gyümölcsöst négyszeres a szőlőt ötszörös területtel számítva a 25 kh.-t, tiszta jövedelme a 350 aranykoronát eléri vagy meghaladja. 2/ akinek cséplőgépe, elemi vagy gépi erővel hajtott munkagéppel rendelkező ipari üzeme /malom stb./ volt vagy van, továbbá, aki kereskedést vagy vendéglátóipart folytatott vagy folytat, amennyiben a gazdaságához tartozó mezőgazdasági művelési terület kataszteri tiszta jövedelme a 100 aranykoronát eléri vagy meghaladja. 3/ aki az 1949. évben mezőgazdasági fejlesztési járulék fizetésére volt kötelezve." (5)

A belügyminiszteri utasítás többértelmű, az értelmezést a végrehajtókra bízta.

1) Bár az 1948 január 1. előtti vagyoni helyzet a kiindulópont, de nem világos, hogy az 1945-ös földosztás után létrejött vagy a korábbi 1945 előtti vagyoni helyzet. Ugyanis, ha azokat is felveszik a listára, akik elhagyták településüket, vagy kitelepítették őket, azaz a német eredetű és/vagy anyanyelvű állampolgárokat is, akkor ennek alapja

részben az 1945 előtti, részben az 1947 után létrejött birtokviszony. E kérdésre a későbbiekben még visszatérek.

2) Az irányelv három pontban rögzítette a kulák kritériumokat. Az első pont alapján az 1952-es állapotokra gondolhatott az értelmező, de a korábbi birtokviszonyt is beleérthette. A második pont alapján az iparosok jelentős részét is a listára lehetett venni, hiszen falvaink többségében az iparosok csak ipari munkából nem tudtak megélni 1945 előtt, s kertet és szőlőt is műveltek. Ezeket a területeket négy illetve ötszörös szorzóval számítva a 100 aranykorona értéket többnyire meghaladták. A harmadik pont szerint a 15 holdnál magasabb földtulajdonnal rendelkezők is felkerültek a listára, mert az 1948-ban bevezetett, "kulákadónak" nevezett mezőgazdaságfejlesztési járulék, amit terményben róttak ki, őket sújtotta.

3) Az értelmezéstől függetlenül a leírt irányelvektől felfelé és lefelé is el lehetett térni, s az eltérés kritériuma a kizsákmányoló tevékenység volt, azaz az alapkérdés, hogy a földtulajdonnal a múltban vagy jelenben rendelkező kérdéses személy kizsákmányoló tevékenységet folytatott-e, vagy folytat-e. Szikra elvtárs a baranya megyei aktíva értekezleten a következőképpen fogalmazott. "Tudomásul kell venni azt, hogy nem az dönti el, hogy ki a kulák, hogy mennyi értékű földje van neki, hanem az, hogy a felszabadulás előtt és azt követően mi volt és ennek következtében mint osztályellenség áll velünk szemben. Ha el is vettük a földjüket, el az egészet de pl. 8 holdat meghagytunk neki, akkor is kulák...A határt nem ott kell megvonni, hogy délszláv-e vagy magyar, hanem ott, hogy dolgozó paraszt-e, vagy kizsákmányoló kulák" (6)

Így a végrehajtók számára nemcsak az vált nyilvánvalóvá, hogy fontos politikai feladatot kell végrehajtaniuk, hanem az is, hogy a kulákok számát a lehető legmagasabban kell megállapítani. Az összeírók úgy is tévedtek, hogy a végleges számozott, községenkénti

listákon egy-egy oldal végeredménye a következő oldalon 10 vagy 20 fővel megemelkedett.

Az elérendő cél, a kulákklikvidálás a számok tükrében lett igazán hatásos.

A felülvizsgálati munkát három szakaszban kívánták elvégeztetni. 1/ 1952 november 21-ig a helyi tanácsok kötelesek befejezni a felülvizsgálatot. 2/ A felülvizsgáló bizottságok december 15-ig fejezik be munkájukat. 3/ December 31-re tervezték az országos összesítő statisztikák s az összefoglaló jelentés elkészítését.

A határidő olyan szoros volt, ami a körültekintő munkát lehetetlenné tette. Ha csak arra gondolunk, hogy az 1948 előtti vagyoni helyzetre vonatkozó iratok beszerzése mennyi időt vett igénybe, pl. a 47-es csereegyezmény keretében a Felvidékről áttelepített magyar anyanyelvű és nemzetiségű lakosokra vonatkozóan.

A felülvizsgálat lebonyolítását a BM Helyi Tanácsok Főosztálya irányította, s az ellenőrzést a Kordinációs Osztály Mezőgazdasági csoportja végezte. A megyéknek naponként kellett jelenteni a felülvizsgálatok eredményeit. Ezek a jelentések négy típusú információt tartalmaztak. Az "elrendelt értekezletek meg lettek tartva", "a megyei, járási, községi tanácson a felülvizsgálattal kapcsolatos munkák beindultak", "a megye területén a felülvizsgálattal kapcsolatos munkák rendben folynak," "a munkákkal kapcsolatban ellenséges megnyilvánulás történt vagy nem történt." A megyék konkrét esetekkel is rendszeresen fordultak az irányító szervekhez, mert egyértelmű útmutatások hiányában a végrehajtók nem lehettek biztosak abban, hogy munkájukért elismerés vagy szigorú megrovás jár-e?

## 2. A kuláklisák elkészítésének és felülvizsgálatának gyakorlata

A bemutatásul választott szűkebb terület a nemzetiségileg és foglalkozás szerint sokszínű Baranya megye, ahol történetileg a középparaszti réteg volt mindig túlsúlyban, a szegényparasztság és cselédség aránya csekély volt. E megyében a kulákok összes lehetséges megjelenési formájával találkozunk, volt "sváb kulák", "magyar kulák", "felvidéki kulák", "délsláv-titóista kulák", "telepesből lett kulák". A származás szerinti besorolást tovább differenciálták a foglalkozás szerinti osztályozások. A "földművelő- és bérlő kulák" mellett megjelent a "kereskedő-kupec kulák", a "malmos-", a "korcsmáros-", "a gép-és kisüzem tulajdonos kulák", de még a "pap, csendőr, értelmiségi kulák" is. A szegényparasztság kis száma miatt a falvak társadalmának irányítását nem lehetett "kizárólagosan rájuk építeni", mint "a munkás-paraszt szövetség legszilárdabb pillérére".

A civil társadalom értékrendje, amely tükrözte a munkával szerzett vagyon becsületét, függetlenül attól, hogy gazdája zsidó, német, délsláv, felvidéki vagy törzsökös magyar volt, makacsul ellenállt ennek az "új értékek" nevében fellépő ideológiai-politikai besorolásnak. Ezek az "értékek" a baranyai falvakban nemigen hullottak termékeny talajra, a legtöbb községben nem is volt tagja a Kommunista Pártnak s a később mindenütt - többnyire erőszakkal - megalakuló Párt is kisebbségben maradt a többi párttal szemben. A Kommunista Párt túlnyomó részt nem a helybeli szegénységből, hanem a községekbe telepített idegenekből, "ellenállókból" verbúválódott, akik nem tudták igazolni, hogy miből is áll az "ellenállásuk", de ezen a jogcímen tartottak igényt a földre, házra és egyéb ingatlanokra. Ameddig a Nemzeti Bizottságok (1947) működtek, melyekben minden párt azonos arányban képviseltette magát, addig ezek a bizottságok képviselni tudták a közösségek

erdekeit az újonnan betelepülők törvénybe ütköző követeléseivel szemben.

A pécsváradi Nemzeti Bizottság elnöke így vallott ezekről az időkről:

"A Nemzeti Bizottság intézett akkor mindent. Minden párt egyforma létszámmal vett részt. Mi többségben voltunk, mert a Kisgazda Párt, Szociáldemokrata Párt meg a Polgári Demokrata Párt rendszerint egy véleményen volt. Mi ugye itt a községben mindannyian ismertük egymást. Tudtuk pontosan, ki volt a Volksbund tag, ki tartozott a hűségmozgalomhoz és ki mit csinált. De jöttek idegenből igénylők. Turkevéről, meg nem is tudom, honnan, "ellenállók", nem tudták igazolni, hogy kicsodák, de a legszebb házakat kinézték maguknak. A Kommunisták Párt meg támogatta őket, idegen az idegent. Ezt mi persze nem engedjük, mert mi, az őslakók voltunk többségben."

## A német kérdés

Baranyában e kérdésre igen komplikált a válasz. A német anyanyelvű magyar állampolgárok tulajdonában lévő birtokok a többi megyéhez képest arányosan legnagyobb része Baranya megyében volt 1941-ben /25,3 % /, mintegy 85000 kh.

A Magyar Kommunista Párt 1944 november 30-i javaslata a földreform céljára történő igénybevételnél első helyre tette a "hazaárulók, a háborús bűnösök, a Volksbund-tagok, a német hadseregben szolgáltak" birtokainak és felszereléseiknek elkobzását. A Magyar Kommunista Párt kezdettől nem követelte az összes feudális eredetű nagybirtokok igénybevételét, csak a "fasiszták" birtokairól szolt.

Az ún. Volksbund tagoktól Baranya megyében 1945-ben 58622 kh. földet koboztak el. Az egész országban összesen 204116 kh.-t, melynek 70.1%-a esett a Dunántúlra, 29,4%-a az Alföldre és 0,4% az Északi országrészre. Baranya megyében a 100 holdon aluli földbirtokok közel egyharmadát kobozta el az állam.

**A Volksbund tagoktól elkobzott és a kitelepített németek után visszamaradt 100 kat.hold alatti ingatlanok területe az 1935 évi mezőgazdasági összeírásban feltüntetett terület arányában./%**

	Volksbund tagoktól elkobzott föld /kh./	A kitelepítettek által visszahagyott föld/kh/	Összes német eredetű föld /kh/	Német tulajdonú föld /kh/	Az 1935 évi %-a 100 kh-on aluli föld
				1935	
Baranya megye	58622	75448	134070	152622	87,82
Magyarország összesen	204116	223203	427319	602829	70,88

A Népgondozó Hivatal Telepítési főosztálya az 1945 jún. 27-i leiratában intézkedik internáló helyek mielőbbi létrehozásáról. Az "Ideiglenes Nemzeti Kormány rendelkezése szerint mindazokat a személyeket, akikről az illetékes járási bizottság megállapítja, hogy hitlerista /volksbundista, fasiszta, nyilas stb./ szervezetben vezetőszerépet vittek, a földbirtokreformról szóló jogszabályokban meghatározott hátrányokon felül internálni kell. Családtagjaikat /együttélő feleségüket és kiskorú gyermeküket/, ha a határozat következményei alól menetesítve nincsenek, az internálás helyére kell költöztetni... az internáltak és elkülönített családtagjaik fejenként 200 kg. ingóságot vihetnek magukkal, tehát az ingóságok elhelyezésére is elegendő helyet kell biztosítani."

A potsdami döntés értelmében a magyarországi németek áttelepítésével kapcsolatban az állam tulajdonába átmenő földbirtokok rendezése létfontosságú kérdéssé vált. A statisztikai hivatal azt a feladatot kapta, hogy felmérje azokat a birtoktesteket, amelyek a németek kezén voltak, abból a célból, hogy az "áttelepítéssel voltaképpen mennyi földbirtokterület szabadul fel és oda honnan és mennyi embert lehet telepíteni illetve földhöz juttatni... Baranya vármegyében sorrendben a legtöbb felszabaduló birtokterületre a hegyháti /24900 kh./, mohácsi/23900 kh./, villányi /12400 kh./ és a pécsváradi /12.400 kh./ járásokban lehet számítani. Intézményes telepítésre elsősorban e négy járás jöhet számításba, annál is inkább, mert a német anyanyelvűek aránya itt 48,3, 68,6, 79,8 és 65,9 %-ot ért el, s ez az átköltöztetés ezekben a járásokban lényegesen nagyobb népességet érint, mint a pécsi, siklósi, szentlőrinci járásokban és Mohács megyei városban egyenként és összesen is. A német anyanyelvű magyar állampolgárok összes földbirtokai /a 100 holdon felüliekkel együtt/ területének művelési ágai szerinti megoszlása Baranya vármegyében csaknem fedi az országos átlagot. A terület több, mint 80 %-a szántó, a rét 8,5 %-ot, a szőlő közel 5 %-ot tesz ki. Az erdőterület jelentéktelen. " (7)

A 12 200/1947 korm.sz. rendelet kiegészítette a német lakosság áttelepítéséről szóló eddigi rendelkezéseket. Azokat kötelezte áttelepítésre, akik az 1941-es népszámlálásnál német nemzetiségűnek vallották magukat, magyarosított nevüket visszanevetesítették, s akik a Volksbund tagjai voltak.

Mindez történt annak ellenére, hogy az 1941-es népszámlálás lefolyásáról a Teleki Pál miniszterelnök által kiküldött miniszteri biztos beszámolót készített, amely a hatóságok rendelkezésére állt: "A svábok viselkedésének elbírálásánál nem szabad figyelmen kívül hagyni azt, hogy a Volksbund az olyan községekben, ahol hívei többségben voltak, elviselhetetlen terrort fejtett ki. Az iparosokat és kereskedőket bojkottal, vagyis egzisztenciájuk megsemmisítésével fenyegették. A Volksbundhoz való tartozás tehát nem jelentett minden esetben önként vállalt lelki közösséget a náci eszmékkel. A népszámlálást magyar hivatalos részről lojálisan hajtották végre, annál inkább érvényesült a befolyásolás társadalmi téren mindkét fél részéről. Az agresszívebb fél a Volksbund volt, olyan híreket terjesztettek, hogy a magyar anyanyelvűeket vagy nemzetiségűeket a Dunántulról, mely német tartomány lesz, kitelepitik az Alföldre vagy Erdélybe. Az általunk bejárt területen a nemzetiség bevallását túlnyomórészt egy, e kérdéssel egyáltalában össze nem függő, de vele erőszakosan kapcsolatba hozott tényező befolyásolta: a kitelepités. A sváb lakosság jól érzi itt magát, itt is akar maradni, ragaszkodik földjéhez, és képes volna nemcsak nemzetiségét, de anyanyelvét is megtagadni, ha azt hiszi, hogy csak annak árán maradhat meg itt."

1947 május 14-én a Népgondozó Osztály külön rendelkezik arról, hogy megakadályozza az összetelepítés során elszállított svábok régi lakóhelyükre való visszaszivárgását. Megállapítja, hogy "munkavállalást szolgáló visszatérési engedélyt a Belügyminisztérium Népgondozó Osztálya állít ki az illetékes község kérelmére". "A községi előljárási ügyek minden olyan esetben, amikor tudomásukra jut, hogy a községbe az elszállítottak közül valaki - a fent említett

engedély nélkül - visszatér, kötelesek azt azonnal a legközelebbi rendőrségnek jelenteni a visszatért egyén őrizetbevétele végett... Úgy a szállásadó, mind a bejelentendő személy ellen internálási eljárás indul meg."

3. sz. táblázat

### A földreform eredményei 1945 és 1949 között Baranya vármegyében.

Igénybevétel	1945 dec. 31-ig	1947 ápr. 1-ig	1949 jún. 30-ig
– Elkobzott ingatlanok területe /k.h./	54.935	65.460	65.581
– Megváltott ingatlanok területe /k.h./	80.686	175.113	175.020
– Kitelepített német lakosság után visszamaradt ingatlan területe /k.h./	-	22.320	75.448
– Összes igénybevett ingatlan területe /k.h./	135.621	262.893	316.049
<b>Juttatás</b>			
– Földigénylők száma	12.313	21.848	26.486
– Földhözjuttatottak száma	10.563	21.320	25.924
– Részükre juttatott terület /k.h./	58.655	135.062	173.184
– A földhözjuttatottak közül a telepések száma	-	17.123	21.524
– Részükre juttatott ter. volt nagybirtokon /k.h./	-	60.292	61.219
– volt sváb ingatlanon /k.h./	-	62.322	112.015

Forrás: UMLK XIX K-11-a 1002 doboz

A megyében speciális helyzet alakult ki, melyről az alispán 1948 végén egy községszintű összefoglaló jelentést készített. A kimutatás szerint a községekben lakó német személyek száma 34413 fő, s a nem károsult német családok száma mindössze 2855, azaz azon családok száma, akiket nem telepítettek ki hazájukból vagy csak házuktól, ingó- és ingatlan vagyonuktól nem fosztották meg.

A mezőgazdasági munkából élő családok száma 42.416, összesen 163.203 fő. A mezőgazdaságból élő családok közül 39834 családnak van önálló gazdasága, 2582 család pedig kizárólag mezőgazdasági munkából élt. A gazdák 48 %-a újgazda, s az újgazdák 52 %-a telepes. A 18274 újgazda közül 294 állandóan 1735 pedig ideiglenesen gazdasági cselédet vagy munkást foglalkoztatott. A 21560 régi gazda közül 756 tartott állandóan, s 4211 gazda időszakonként mezőgazdasági munkást.

A megye területén 568 gazda áttelepített vagy kitelepítésre ítélt illetve visszaszívárgott svábot tartott cselédként. Ennek több oka volt. A telepeseknél sok volt az apró gyerek, akiket még a mezőgazdaságban foglalkoztatni nem lehetett, nem ismerték a baranyai gazdálkodási viszonyokat ezért kellett a helybeli vagy környékbeli sváb segítség. Különösen fontos volt ez a szőlőtermelésnél. A svábok olcsóbban dolgoztak, mint a magyarok, sokszor csupán élelmezés fejében is hajlandók voltak mezőgazdasági munkásként elszegődni. (8)

A megye területéről a potenciális kulákok egy részét Németországba telepítették vagy a megye területén belül többnyire magyar lakta falvakban cselédként vagy megtúrtként dolgoztak, vagy saját községükön belül, kisebb, gazdálkodásra nem vagy korlátozott mértékben alkalmas ingatlanok gazdái lettek.

Baranyában a rendelkezések értelmében egyszer listára kellett venni a vagyontalan német anyanyelvű gazdálkodókat, de azokat az újgazdákat is, akik ugyanezen kuláklistára felvett nincstelen német anyanyelvűeket tartották cselédként. E helyzet a helyi szerveket megoldhatatlan feladat elé állította. Míg a megyék folyamatosan jelentik, hogy mit végeztek a felülvizsgálatok során, Nagy Gyula vb. elnök csak azt tudja jelenteni, hogy a bizottságok megalakulása folyamatban van. Míg országosan 2051 panaszt vizsgáltak ki, Baranyában 19-t.

Az eligazodást még egy 1951 évi 3.sz. utasítás "segítette", mely szerint: "aki kuláklajstromban szerepelt, az kulák marad." (9)

## A felülvizsgálat

1948 előtt 2185 baranyai kuláknak volt alkalmazottja, 1952-ben 96-nak. 1948 előtt 112 kulák ajánlotta fel 5783 kh.-nyi birtokát. A végleges kuláklistán a 4180 kulák közül 1094 nem rendelkezett földtulajdonnal, s közülük 85 fő értelmiségi. (10)

Az 1952 -es gazdalajstrom adataihoz képest a végleges kuláklistán szereplő személyek száma 45 %-kal növekedett, az országos növekedési átlag 48 %, amit lényegesen eltorzít Budapest, ahol az emelkedés 433 %.

A földterület csökkenése az 1948 előtti földtulajdonhoz képest Baranyában 75 %, országos arány 71 %.

A felülvizsgálatot a községek 1952 novemberében befejezték, a járási felülvizsgáló bizottságok munkájukat 1952 decemberében lezárták, majd az egyre gyarapodó felülvizsgálati kérelmek miatt a végleges listák 1953 májusra készültek el. A folyamat így három lépcsőből állt. A helyi tanácsok vb-a a pártszervekkel együtt a helyi viszonyok ismeretében igyekezett minél több személyt mentesíteni, s így a kuláklistánról való levételre javasolni. A járási felülvizsgáló bizottságok ezzel szemben a levételre javasoltakat legnagyobb számban visszavenni utasították, sőt több ízben újak felvételét is javasolták a listákra. A végső döntést a harmadik lépcsőben a járási tanácsok vb. elnökei hozták meg, bár több ízben a vitás kérdések eldöntésénél a Begyűjtési Minisztérium valamint a megyei szervek illetékeseinek véleményét is figyelembe vették.

A felülvizsgálat menetét a megye pécsváradi járása kuláklistánának, valamint a néhány község felülvizsgálati jegyzőkönyveinek elemzésével mutatom be. A járás végleges, 1953 májusára elkészült

kuláklis tájára 539 személy került. Az összesítést járasonként végezték, minden érintett személy külön sorszámot kapott, 1-től 539-ig. Az egyes nevek mellett ez a sorszám szerepel a továbbiakban.

APÁTVARASD község 1952 november 20-i jegyzőkönyve szerint a községben hat embert tartottak kulákként nyilván, s közülük két személy mentesítését javasolták. "M.LAJOSNAK /6/nincs meg az előírt földterülete és csak azért lett a listára azelőtt felvéve, mert az apósával élt két éven keresztül együtt...mint szolgál... Apósa B. IMRE /1/ a németországi Ulmba ment ki családjával együtt 1950 májusában, aki kulák és községi bíró volt".

J. MIHÁLYNAK /5/..földje egyáltalában nem volt, csak az apjának J. JÁNOSNAK /4/. Ő egyébként nagykorú volt és a családban, mint segítő családtag élt feleségével."

A következő lépcsőben a felülvizsgáló bizottság a listán szereplők kulákságát vizsgálta meg, s a következőképpen indokolta:

"H. MIHÁLY /3/, G. GÁBOR /2/ és J. JÁNOS/4/ hárman 2 cséplőgépgarnitúrát és két traktort birtokoltak, állandó szolgát tartottak J. JÁNOS /4/ kivételével. Nevezettek kizsákmányolók. J. JÁNOS/4/ szolgát nem tartott, az előbbieken említett cséplő- és traktorokból egy-egy fél része volt, maga művelte földjét három fiával."

A három fiú közül J. János pécsváradon lakott, J. József a lovászhetényi állami gazdaságban volt brigádvezető, Mihály lakott a községben apjával. A végrehajtó bizottság mindhárom fiú mentesítését kérte, de a felülvizsgáló bizottság véleménye szerint "ők is apjuk elbírálása alá esnek, akit a bizottság kulákként tart nyilván, mentesítésüket nem kéri."

A Pécsváradon és Lovászhetényben lakó fiúk viszont nem kerültek fel az ottani listára.

B.Imrének /1/ 1948 jan. 1 előtt 28 kh. földje volt 375 ak. értékben, G.Gárornak /2/ 29 kh. /156 ak./, H. Mihálynak /3/ 28 kh. /220 ak/ J. Jánosnak /4/ 24 kh. /223 ak./ J.Mihálynak /5/ nem volt földje, M.Lajosnak /6/ 13 kh. /169 ak./

A felülvizsgálat időpontjában a Németországba távozott B.Imrén kívül a többiek közül kettő napszámosként három pedig a tsz-ben dolgozott, mint teljes vagyonekobbzott.

A végleges kuláklistát tartalmazó határozat 1953 ápr. 10-én mégis azt rögzítette, "hogy a községben olyan személy nincsen, akit a kuláklistáról levenni javasoltak és azt vissza kellene venni."

BERKESD községben három főt kívánt mentesíteni a végrehajtó bizottság 1952 december 13.-i határozatában. A felülvizsgáló bizottság a következő indokokkal elutasította listáról történő levételüket.

"K. HEGEDÜS JÁNOS és ANDRÁS /13/ cséplőgéptulajdonos és malombérlő volt." / A listán a két testvér ugyanazon számon szerepelt, 27 kh. földdel /227 ak./ rendelkeztek 1948 előtt, a felülvizsgálat időpontjában 5 kh. földdel /40 ak./ H.ZS./"

"T. MIKLÓSNak /21/ 40 kh. bérlete volt, amit másokkal műveltetett meg. Kizsákmányoló volt. B. ISTVÁN /7/ állandó cselédet tartott, kizsákmányoló volt, fekete cséplésért le is lett zárva."

A listán szereplő 22 kulák a felülvizsgálat idején 115 kh. földterülettel rendelkezett, míg korábban 637 kh-dal.

ELLEND községben a 11 fős listáról, két személyt javasoltak mentesítésre, de a felülvizsgáló bizottság 1953 március 31-i határozata alapján mindkettőt visszavették a listára a következő indoklással:

"H. GYÖRGYNÉ /34/ 20 kh. földterülete van, állandó cselédet tartott, kizsákmányoló volt." A felülvizsgálat időpontjában 483 négyszögöl szántója volt, s állami gazdasági munkásként dolgozott.

"M. JÁNOSNAK /36/ 28 kh. földje volt, állandó munkaerőt alkalmazott, felesége is kulák leánya." A felülvizsgálat időpontjában 614 négyszögöl szántója volt, s bányászként dolgozott.

A korábbi 274 kh-ból 2.92 kh., azaz még 3 kh. sem, maradt a 11 kulák birtokában.

ERDŐSMECSKÉN a 19 személyből egyet javasoltak mentesítésre, akit a bizottság a következő indokkal vett vissza a listára:

"K. BERNÁT /46/ 30-35 kh. föld, éveken keresztül cselédet tartott, kizsákmányoló tevékenységet folytatott, ezenkívül időszakai munkásokat is foglalkoztatott, teljes vagyonekobbzott."

A 222 kh.-ból a felülvizsgálat időpontjában 23 kh.-val rendelkezett a 19 kulák.

ERZSÉBETEN az 1952-es listán 37 fő szerepelt, s a felülvizsgálat során 5 személyt javasoltak mentesítésre. Közülük a felülvizsgáló bizottság kettőt visszavett a listára. A vb. V. LAJOST /88/ és V. HERMANNÉT /90/ politikailag nem megbízható egyéneknek tartotta, de kuláknak nem.

Nézzük meg egymás után a vb. indoklását, hogy a következő személyek miért nem kulákok, majd a felülvizsgáló bizottság határozatát, hogy miért kell őket visszavenni a listára.

"V. LAJOS /88/ testvérével V. Jánossal és közeli rokonával T. Istvánnal gazdálkodott. A felszabadulás előtt csak a vizimalomban dolgoztak, idegen munkaerőt nem alkalmaztak. A felszabadulás után 5 kh. föld juttatást kaptak, amit maguk műveltek."

"V. Lajosnak /88/ malma és darálója volt. V. Mihály geresdi kulák vője, kivel közös háztartásban élt. Sikkasztás büntette miatt eljárás alatt áll."

"V. HERMANNÉ /90/1924-től- 44-ig férjével együtt téglagyári munkás volt. 3 kh. földjüket saját erejükből vásárolták. 44-48-ig nevezett a téglagyár bérlője volt. Egy cselédet alkalmazott mint időszaki munkást téglaszezon idején. Földjét maga művelte, a szántást idegen fogaterővel végeztette el, bér munkában. Szolgát nem tartott. "

"V. Hermanné /90/ téglagyáros volt, amit a németektől kapott, mint zsidó elkobzott ingatlant, állandó munkaerőt alkalmazott, kizsákmányoló volt."

FEKED községben 4 személyt tartottak kulákként nyilván, de a járási kiküldött alacsonynak tartotta számukat és alapos vizsgálatot tartott a községben. Vizsgálatai eredményét megküldte a járási hivatalnak, Pécsváradra 1952 október 4-én.

"Az őszi mezőgazdasági munkák és a III. békekölcsön-jegyzés munkája igen gyengén megy a fenti községben. Erős hangulatkeltés volt a békekölcsön-jegyzés ellen. Olyan hangok hallatszanak, hogy ha nem kapnak vetőmagot kölcsön vagy pénzért, nagy bajok lesznek, mert elvittek mindent. B.Gyula asztalos azt mondta: a tanácselnök kirabolt engem, mert elvitte mind a két hizómat. Nevezettnek a jelzett két hizó első félévi beadási hátraléka volt. Népnevelő munka a községben a kölcsönjegyzés ideje alatt nem történt. Népnevelők csak papíron vannak. Ezek most lettek beállítva a jegyzés idejére. Munkát csak az első napon végeztek, azután már ellankadt. Erős volt a kulákok részéről az ellenagitáció. Ennek okát keresve felismerhető volt, hogy maga a párttitkár is opportunist, a párt vezető szerepe nem érvényesül. A kulák-kérdést megvizsgálva megállapítható, hogy a jelenleg négy nyilvántartott kulák mellett még 16 olyan egyén van, akiket kuláknak kellene minősíteni. A vb. elnök látva az ellenség erős agitációját, a kölcsönjegyzés gyenge kimenetelét, előkerített egy 1951. augusztus 9.-i keltezésű listát, melyen a négy nyilvántartott kulákon kívül még 12 szerepel, de a községi nyilvántartásban, mint dolgozó

paraszt van nyilvántartva és úgy is adózik. Ezt a kulák listát a járási tanács által kiküldött dolgozók fektették fel...

A fenti személyeket a helyi vb. véleményünk szerint önkényesen, négy kivételével a kulák listáról letöröltette...A többiek nem kulákok, csak osztályidegenek és továbbra is úgy kezelték, mint dolgozó parasztokat, holott ezeket is úgy kellett volna kezelni mint kulákat. Megvizsgálva a fenti kulák kérdést a vb.elnökével közösen a következőket állapítottuk meg:.

T. JÁNOSNÉ /111/ nemcsak osztályidegen, hanem kulák is, mert cselédet tartott, felszorzás nélkül is 26 kh. földje volt. Vagyonekobbzást szenvedett és jelenleg 10 kh. földön gazdálkodik

F. ZOLTÁN kulák, 1 kh. földje van és egy vizimalma volt. Jelenleg állami tulajdonban van és csak a földje maradt meg.

K. ÁDÁM 9 kh. földje volt valamint egy vizimalma és cséplőgépe. Jelenleg 2,5 kh. földön gazdálkodik.

M. JAKAB /109/ cselédet tartott, napszámosokkal dolgoztatott 22 kh. földön, jelenleg 10 kh. földön gazdálkodik, mert vagyonekobbzásban részesült.

B. FERENC felvidéki, saját maga beismerte, hogy odahaza 28 kh. földje volt, 11 kh. földbérletük is volt. Jelenleg a III. tip. tszcs tagja. Békekölcsönt nem hajlandó jegyezni, mert 1000 Ft-t kell kifizetnie orvosra és még ez évben nem kapott semmit a csoporttól. Tanúk előtt kijelentette, hogy ha tudná ki piszkálta meg itt újra a kulákkérdést elválná a torkát az illetőnek.

N. RUDOLF felvidéki kulák, 48 kh. földje volt. Megállapítható egyes felvidékiek szerint, hogy 120 kh. földjük volt. Itt 15 kh.-n gazdálkodott, de a nyáron felakasztotta magát és így felesége 4.5 kh. földön gazdálkodik.

F. HENRIK /106/ kulák, nyilvántartás szerint is. 20 kh. földje és egy cséplőgépe volt 1947-ig. Jelenleg vagyona nincs.

P. SÁNDOR felvidéki kulák. Állítólag a felvidéken 15 kh. földje és egy cséplőgépe volt... A kulákságtól való menekülése miatt szétszede a cséplőgépét és a tszcs-nek adta el az alját. A vb. elnök szerint az állam vásárolta meg tőle és el is szállította. Békekölcsönt nem jegyzett, úgy mond, nincs miből, mindent elvettek tőlem.

B. JÓZSEF felvidéki, a bizottság 1951 augusztusában kulákká nyilvánította. Itt 15 kh. földön gazdálkodik. Magatartása demokrácia ellenes. Áttelepülési iratait bemutatni nem hajlandó, békekölcsönt jegyezni sem. 1952 őszén a pótbúza vetést nem volt hajlandó elfogadni, lázított és a falu lakóinak nyugalma t ezzel zavarta. N. Mihály dolgozó paraszt elmondja, hogy vele lakott és a felvidéken csak 12 kh. földje volt. Tehát nem kulák.

B. NÁNDORT a bizottság kulákká nyilvánította, a tszcs-ből, mint kulákot kizáratta. Itt 15 kh. földön dolgozik.

B. MIKLÓSt ugyancsak kulákká nyilvánította a bizottság. Nevezett felvidékről települt át szüleivel együtt, ő maga 10 kh. földet kapott, szülei pedig 14 kh. juttatásban részesültek. Mikor a kulákkérdés felmerült és közben szülei meghaltak, a föld reá maradt. Mikor a kulákkérdés ismét fenyegette, elhatározta, hogy 10 holdjával belép a csoportba. Amikor ismét elmúlt a kulákveszély, otthagya a csoportot és azóta szülei földjén gazdálkodik, de nem ő maga műveli, hanem a felvidékről vele együtt ideköltözött idős szolgálóval művelteti, névszerint F. Lajossal, aki maga mondta, hogy nem családtag, hanem cseléd B. Miklóséknál. B. Miklósne is azt állítja, hogy nem rokonok. Ennek alapján kulák, mert a felvidéken is cselédet tartottak.

G. ELEKET ugyancsak kulákká nyilvánította a bizottság. Nevezett a felvidéki bevonulás után Horthy rendőre volt és egy 100 holdon

felüli kuláklányt vett feleségül. Jelenleg 15 kh.-n gazdálkodik. A helyi vb. csak osztályidegenné nyilvánította.

H. JÁNOST /107/ a bizottság szintén kuláklistára helyezte, aki 25 kh. földön gazdálkodott és cselédet tartott. Helyettes bíró volt. Jelenleg 10 kh. földön gazdálkodik.

id. S. BÁLINT /113/ jelenleg is kulák listán szerepel, valamikor a falu bírója volt és 30 kh-n gazdálkodott. Cselédet tartott. Jelenleg 10 kh-n gazdálkodik, vagyonekobjzásban részesült.

K. BÁLINT /108/ 21 kh-n gazdálkodott, cselédje, cséplőgépe volt. Teljes vagyonekobjzásban részesült.

N. ÁRPÁD .. felvidéki birtokáról adat nincs...ellenséges magatartással viseltetik a népi demokráciával szemben, 100 Ft. békekölcsönt akart jegyezni."

A községi vb. a járási kiküldött feljegyzése ellenére 1952 november 19-én jelenti a járási tanácsnak .."a volt négy kulák maradt és hozzája egyet nyilvánítottunk kulákká." N.Rudolf özvegyét, /110/ aki háztartásbeli.

A rendelkezésre álló iratokból nem derült ki, hogyan került mégis nyolc fő a végleges listára. A feltüntetetteken kívül a lista szerint J. Gábor szerepel, akinek 1948 előtt 2 kh. földje volt, s a felülvizsgálat időpontjában 1 kh., s időközben Pécsváradra költözött.

LOVÁSZHETÉNY község kuláklistáján 1952 nov. 18-án 21 személy szerepelt. A vb. 3 személy mentesítését kérte, - akiket le is vettek a végleges listáról - a következő indokkal:

"K. JÁNOS bérletével együtt 15 kh. földje volt, állandó szolgát tartott. B. JÓZSEF 9 kh. földje volt, mielőtt ide települt bányász volt, földbeomlásnál megsérült, utána állandóan beteg volt és most is ez okból tartott szolgát, emiatt került kuláklistára. SÁSKA JÁNOS 9 kh.

földje van, azért került kuláklistára, mert egy fél évig korcsmája volt, előtte bányász volt." (11)

Az értékelési szempontok nem egységesek még egy járáson belül sem. Voltak olyan községek, ahol a Németországba kitelepített német anyanyelvűeket levették a listáról, de a községek nagyobb részében meghagyták. A kulák szülővel vagy apóssal ill. anyóssal rendelkező vagyontalanokat az esetek nagy többségében mentesítették. A vagyontalan vagy csekély vagyonnal rendelkező értelmiségieket ugyancsak mentesítették, de egy járáson belül is mindenre vannak ellenpéldák is. A cseléd tartás volt a legsúlyosabb vádak egyike, ami Baranya említett viszonyai miatt a legtöbb gondot jelentette.

Baranya megye pécsváradi járásának felülvizsgálati anyagaiból az derült ki, hogy a járási tanács vb. elnöke töltötte be a mérleg szerepét, s a felülvizsgáló bizottságok által módosított listákat több ízben megrövidítette.

A járásban a benyújtott fellebezések közül 760 fő, 37 % kapott mentesítést a kuláklistára történő felvétel alól.

## **A likvidálás következményei Baranya megyében**

Több, mint 2000 kulák hagyta el a faluját, Komlón vagy Pécssett dolgozott vagy állami gazdaságokban. A megmaradt földeken rablógazdálkodás folyt.

Bírósági és ügyészségi vonalon 1952-53-ban havonta 1000-1200 embert vontak felelősségre, s 20 %-uk volt kulák. Ezeknek az embereknek az ügye hónapokig húzódott, anélkül, hogy a dolgozó meg lett volna győződve arról, hogy ő milyen törvénytelenégeket követett el. A dolgozók 60 %-át /20 %-uk kulák/ vonták ki a munkából különféle meg nem felelő indokokkal. Azért is megbüntették a kulákat, mert minimális gyümölcs termett a fán. /12/

1952-ben a megyében a kulákok ellen lefolytatott bírósági eljárások eredményeképpen 797 főt 891142 Ft-ra büntettek, s 164 kulákot büntettek vagyonelkobzással. Az elkobzott terület nagysága 5132 kh. 1431 öl. /13/

## MELLÉKLETEK

1. sz. melléklet

### Gazdaságok száma és számának alakulása 1935-höz képest

		Gazdaság nagyság kat. hold	Gazdaságok száma	1000 gazdaság
	1935	1935 = 100	1949	
0-1	558,1	100,0	185,2	33,2
1-5	484,4	100,0	627,1	129,5
5- 10	198,7	100,0	416,7	209,8
10- 20	160,3	100,0	327,3	204,2
20-200	108,7	100,0	103,7	95,4
200-nál több	7,0	100,0	—	—
<b>Összesen</b>	<b>1.517,2</b>	<b>100,0</b>	<b>1.660,0</b>	<b>109,4</b>

A statisztika 1949 óta a parasztgazdaságok számának alakulását kisebb nagyságcsoportok szerint is megfigyelte, nézzük a részletesebb felosztást.

	Gazdaságnagyság /1000 gazdaság/	Gazdaságok száma és szántóterülete / 1000 k.h./
<b>Kat.hold</b>	<b>1949</b>	
0- 1	185,2	61,8
1- 3	326,9	572,1
3- 5	300,2	997,3
5- 8	303,4	1.557,2
8-10	113,3	780,9
10-15	234,3	2.048,8
15-20	93,0	1.097,8
20-25	40,4	595,3
<b>Dolgozó paraszt összesen</b>	<b>1.596,7</b>	<b>7.731,2</b>
25 kat.hold alatti kulák	16,1	228,0
25 kat.hold feletti kulák	47,2	1.422,0
<b>Kulák összesen</b>	<b>63,3</b>	<b>1.650,0</b>
<b>Egyéni gazdaságok összesen</b>	<b>1.660,0</b>	<b>9.381,2</b>

PIL 276f 67 cs. 185 öe.

## *Források jegyzéke:*

- 1) Politikatörténeti Intézet levéltára 276/74/5
- 2) Politikatörténeti Intézet levéltára 276/74/10
- 3) Új Magyar Központi Levéltár XIX-A-2-Z 0046/2/1952 II. Ü.cs.
- 4) Új Magyar Központi Levéltár XIX-A-2-Z 0046/1952
- 5) Új Magyar Központi Levéltár XIX-A-2-Z 0046/2/1952 II. Ü.cs.
- 6) BML. MSZMP.ir. 36. f. 1.cs. 87 öe.
- 7) A svábok földbirtokviszonyai Magyarországon, különös tekintettel a telepítésre. Magyar Központi Statisztikai Hivatal. Statisztikai tájékoztató 1946 évi május hó 18.
- 8) BML. XXI. 3. Bm. alisp. eln. 1948.2.
- 9) Új Magyar Központi levéltár XIX-K-7-c 79-16/3/1952
- 10) UMKL .XIX-A-2-j 0046/1952, 0046/294/1952
- 11) Új Magyar Központi Levéltár XIX-A-2-j Baranya megye pécsváradi járás
- 12) BML. MSZMP. ir. 1. cs. 89 öe.
- 13) BML. MSZMP. ir. 36. f. 1. cs. 4.öe.

Dr. Magyar-Beck István

## Lehetséges-e egy "harmadik út" Magyarországon (és Közép-Európában)?<sup>1</sup>

A mennyire tetszetősen hangzik a "harmadik út", mint metafora, olyannyira megkérdőjelezhető, mint pontos politikaelméleti vagy politikatörténeti kifejezés. Legalábbis ami Magyarországot illeti. Jómagam szívesebben beszélnék "önálló útról", vagy Bíró Zoltán szóhasználatával élve "saját útról". Vajon miért? Nos, amikor a harmadik út koncepciója leginkább meghonosodni látszott a hazai irodalmi és politikai gondolkodásban, ez a kis nép egyfelől egy magát nemzeti szocialistának mondó szuperhatalom, másfelől pedig egy magát nemzetközi (internacionalista) szocialistának hirdető világbirodalom szikláinak közé szorult és onnan kereste az egyikhez sem vezető kiutat. Ez a "dichotómia" azonban történelmi léptékkal mérve igencsak rövid ideig volt érvényes. Legalábbis ami a nemzeti szocializmus alternatíváját illeti. Felrémentek viszont további más alternatívák ugyancsak, ha nem is az előbbiekkal összemérhető agresszivitással és veszélyekkel. Ezek egy része tudniillik inkább elméleti volt, jóllehet azok az "anyagi erők" sem hiányoztak mögülük, melyekre ezen elméletek adott esetekben támaszkodhattak. Ilyen alternatívák voltak (és még ma is kísértenek) például az etatista centralizáció versus mindent a cserebere tárgyává nyilvánító egyetemes piacgazdaság, korai (manchesteri) liberalizmus típusa versus szociáldemokrácia, nemzeti szuverenitás versus részvétel valamely integrációban, stb. Ha e néhány példához még ama számosat

---

<sup>1</sup> Ez az előadás a IV. Magyar Jövőkutatási Konferencián hangzott el. A konferencia helye és időpontja: Budapest, 1993. október 8-10.

is hozzátennem, vagy csak hozzágondolnám, amelyek a honfoglalás óta, de talán még azt is megelőzően tűntek föl majd el, továbbá ezt a képet egy olyan állítással is kiegészíteném, miszerint a felemlíthető alternatívák egy jelentős részét nem feltétlenül egymás után, hanem jószerivel egymással egyidőben kínálták, sőt próbálták rákényszeríteni e nép életére, bizvást le kellene mondanom a harmadik út fogalmáról, s a legjobb esetben is a "harmadik utak" terminusz technikuszát kellene bevezetnem. Ez pedig mint egyfajta "contradictio in adiecto", nem lenne egy meggyőző vállalkozás.

Annál érvényesebb viszont az az **általánosabb tartalom**, amely esetenként a "harmadik út" metaforájába csomagolva jelenik meg közéleti vitáinkban. Tudniillik ebben nincs szó másról, mint arról az elemi kötelességről, hogy a **saját problémáinkat nekünk magunknak kell megoldani**. Mert hiszen, ha mi nem oldjuk meg azokat, akkor nem lesz, aki megoldja, s így e problémák megoldatlanok maradnak, a megoldatlanság összes végzetes következményével együtt. Miféle problémákra célszerű itt gondolnunk? Hát bizony a mindennapi életünk igencsak pragmatikus, mindenki által jól érthető kérdéseire. Egyebek között a munkanélküliség, a gazdasági fellendülés, a közegészségügy, a népesedés, a közoktatás, a kultúra, a közbiztonság, stb. említhetők a szóbanforgó kontextusban. A sokat vitatott és sok port felvert "harmadik út" mondanivalója tehát egyáltalában nem olyan bonyolult, mint amilyennek a vele kapcsolatos, koronként fülsiketítő polémiák időnként azt láttatni szeretnék. Nézetem szerint az jár el helyesen, aki a szóbanforgó témakört már az első pillanatban "deheroizálja". Mindez persze távrolról sem jelenti azt, hogy az itt említett (vagy ide sorolható) kérdések gyakorlati kezelése is pofonegyszerű lenne.

Meggondolandó azonban az alábbi kézenfekvő, s egyúttal fenyegető "kilátás" úgyszintén. **Ha ugyanis mi - irtózva a saját útnak még a puszta gondolatától is - abbahagyjuk a saját problémáinkon való munkálkodást, akkor már a puszta létünkkel is elkerülhetetlenül**

**mások problémáinak a megoldóivá válunk, illetve szegődünk el. Mégha ez akaratunkon kívül is történik.** Magyarán, rajtunk kívülálló szándékok eszközeivé leszünk. Tudniillik, egész egyszerűen semmiféle mód nincs arra, hogy a politikai geográfián és a történelmen kívül helyezve magunkat, egy idői és téri vákuumba visszahúzódva valamiféle problémamentes lét paradicsomi állapotát élvezhessük. Igaz ugyan, hogy más népek és kultúrák humanisztikus törekvéseit csakis támogatni szabad. Ennyiben, de csak ennyiben azt is megengedhetjük magunknak, sőt megkövetelhetjük magunktól, hogy ilyen, vagy olyan fórumokon egyetemes értékek eszközeiként szerepeljünk. Másfelől azonban nem képzelhető el olyan nép vagy kultúra, amely jogszerűen és etikusan kívánhatná meg egy másik nép, vagy más népek feláldozását önnön prosperitásának oltárain. Mi több, a történelmi tapasztalat azt mutatja, hogy az efféle áldozatokat kikövetelő politikai rendszerek először erkölcsileg mennek tönkre, majd fizikailag is összeroppannak. Vagyis, még ha léteznék is egy önfeláldozásra programozott, abszolúte altruista nép, ez nem tenne jó szolgálatot ama másíknak sem, amelyért a maga sorsát odadobja.

Az önálló, illetve saját út nemcsak **szükségyszerűség**, de egyetlen **lehetőségünk** is. Ha azonban valamely erőnek mégiscsak sikerülhetne egy népet elterelnie a saját problémáinak a megoldásától, ezt csupán a legális, hivatalos intézményeinek a nívóján kényszeríthetné ki. Ez alatt ellenben a szóbanforgó nép tovább fogja élni a saját, önálló életét, gyakorolni fogja a szokásait, megoldásokat fog keresni a nyitott kérdéseire, túlteszi magát az elkerülhetetlen, de emlékeiben rögzíti a számára jelentős eseményeket, stb. Még azon az áron is, ha ennek az életnek a nyilvánosságból való kiszorítottság, vagy akár a deviancia bélyegét kell viselnie magán, lévén az erősebb kívülálló illegalitásba taszította e népnek mind a gondolkodásmódját, mind pedig praktikus (például jogi, erkölcsi, stb.) eljárásait. Erre sajnos éppen a mi történelmünk szolgál olyannyira számos példával, hogy ezekhez folyamodni itt majdhogynem időtöltésnek számítana. Elegendő csak azokra a betyárookra gondolni, akik az elbukott 1848-49-es

küzdelmeket követően itt-ott a szenvedő ország "jogszolgáltatóiként" léptek föl.

Az önálló, illetve saját út persze távolról sem csak magyar kérdés. Osztozik benne ez az egész, a két világháború során ismételtlen vereséget szenvedett és darabjaira tört Közép-Európa. A fentiekben elmondott indoklás általános része tehát minden egyes közép-európai nemzetre megismételhető. A cseh, a lengyel, a szlovák, és sorolhatnám azokat a körülöttünk, vagy a tőlünk távolabb élő népeket, melyek aligha dicsekedhetnek ma még azzal, hogy a saját sorsuk mestereivé válhattak volna. E szélesebb perspektívában azonban a harmadik út egyszerre csak leveti metaforikus "velencei maskaráját" és egzakt fogalommá változik. Közép-Európa ugyanis valóban két eltérő, de egymással szövetséges politikai organizáció között helyezkedik el. Tőle keletre egy, a központosításhoz meglehetősen konokul ragaszkodó kultúra éli a maga egyfelől hosszasan stagnáló, másfelől ritkás időközökben lázasan ébredő, de ilyenkor annál véresebb periódusait. Nyugaton ezzel szemben mintha az előbbi antitézisét vehetnők szemügyre. Ámde Közép-Európa köztes helyzete nemcsak a térben, hanem az időre nézve is igaz. Miközben átmenetet képezünk Kelet és Nyugat között, ugyanezt tesszük a múltat és a jövőt tekintve is. Ez viszont azt jelenti, hogy ebben a régióban olyan paradigmagazdagsággal kell számolnunk, amely tőlünk minden irányban párját ritkítja. Ha mármost ez a nézet helytállónak bizonyul, akkor a saját, önálló, kreatív problémamegoldást nélkülöző, minden rendű és rangú szimpla modellkövetés csak a régió kulturális gazdagságának erőteljes megcsonkítása árán lehetséges. A kulturális és politikai epigonizmus tehát Közép-Európa esetében az öngyilkosság egy fajtájának minősíthető. Ettől azonban nemcsak mi leszünk szegényebbek, hanem logikus módon az egész emberiség is.

Vessünk most egy pillantást a világ Közép-Európánál is tágabb egészére, hogy nyilvánvalóvá váljék, milyen erőik őrlik fel napjaink Oikoumenéjét. Erre a legjobban úgy tudunk válaszolni, ha azt

keressük, hogy mely elvek nevében darabolják ma föl különböző egységekre az emberiséget. A nemzeti, etnikai elvek -bár nem ugyanazt jelentik - közhelynek számítanak. Velük szemben rögvést az integrációk princípiumai jelentkeznek. Ezek alapvetően kétfélék. Úgy mint a birodalmi elv, amely a szubordináció (hierarchikus) módján elrendezett multinacionális egységeket alapozza meg. A félreértéseket elkerülendő, már itt megjegyezzük, hogy a magukat nemzetállamoknak nevező nagy nyugat-európai országok, mint például Franciaország, Nagy-Britannia, Spanyolország stb. korántsem nemzetállamok, hanem birodalmak. Ugyanez elmondható a "függetlenné" vált Oroszországról is. Másoldalt ott vannak a koordinációra épülő szövetségi rendszerek: például az arab emirátusok, vagy az Európai Közösség (amely a mondottak szerint egyszerre integrál nemzetállamokat és birodalmakat), stb. A vallási kultúrák ismét az Oikoumené egy másik, nem kevésbé lényegtelen tagolását adják. Gondoljunk csak az iszlám vagy a kereszténység folytonos "nagytereire". Az a vonzerő sem hanyagolható el, amelyet az azonos antropológiai emberfajták, például az ázsiaiak, vagy a feketebőrűek éreznek egymás iránt, kizárva közösségeikből a nem oda illő típusokat. E tarka képbe viszonylag nem is olyan régen nyájias agresszivitással hatoltak be a termékeik édenkertjét kínáló nemzetközi nagyvállalatok. Ezek koronként egy-egy etnikumot, nemzetet vagy akár birodalmakat is meghaladó finánciális és politikai erővel rendelkeznek.

A súlyos gondok igazából abból látszanak származni, hogy a fentemlített tagolódások egymást rendre áthatják. Sokvallású birodalmak, több nemzetet maga alá gyűrő nagyvállalat, nemzetek egész sorára szétszött, ámde valójában egyesülni vágyó azonos antropológiai típusok, stb. stb. mind-mind eminens feszültségforrások. Időnk és helyünk nem lenne itt arra, hogy ezt a többrétegű mozaikot csak hozzávetőlegesen is körvonalazzuk. Emitt a dezintegráció, amott az egyesítés buzgalmai válnak koronként vakbuzgalmakká. **Mi több, a világ mai feldarabolása a különböző határok által - főleg Közép-Európában és az afrikai kontinensen - inkább tűnik egy**

fegyverpiaci megfontolások révén meghozott döntésnek, illetve döntések sorozatának, semmint egy szociológiailag és politológiailag alátámasztott megoldásnak. Erkölcsökről és a moralitásról már nem is beszélve. Az önkényesen ide-oda sorolt etnikumok ugyanis garantáltan ugranak egymás torkának anélkül, hogy ezért a valamikori, de ma már többnyire feledésbe merült nagyhatalmi konferenciák résztvevői felelősségre lennének vonhatóak. Főképpen azért, mert legtöbbjük már amúgyis Belzebub vendége a nekik való másvilágon. Ama fegyverembargó intézménye is, amellyel a háborús konfliktusokkal fenyegető régiókat sújtják emberiességi okokra hivatkozva, nem elhanyagolható gyanút kelthet a folyó eseményeket elfogulatlanul szemlélőben. Ezen embargók többsége ugyanis a hírek szerint olyan lyukas, hogy inkább csak a viszonylagos fegyverhiány még további előidézésére, következésképpen a fegyverek árának a növelésére alkalmas, de a fegyverszállítmányok leállítására már nem.

Visszatérve mármost a világot napjainkban részeire tagoló elvekre, meg kell állapítanunk, hogy akármelyik fentemlített elvet is tekintjük, rendkívüli erőket kell mögöttük gyanítanunk. Ebből kifolyólag az "összebékítésük" valószínűleg nem lehetséges olyanformán, hogy az egyik rendezőelv maga alá gyúri az összes többit. Egyebek közt a nemzeti, etnikai eszmével is óvatosaknak kell lennünk. Nehogy a legbecsületesebb szándékoknak akár a legcsekélyebb erőltetése is egy okos, a mai viszonyok között elfogadható mértéken túlra a nemzetközi hadiipar puszta reklámtevékenységének bizonyuljon a maga objektív hatásában. Azaz, nehogy miközben valamely etnikum a saját legjobb meggyőződése szerint harci síkra szálljon évszázados jogaiért, valójában - egy többé-kevésbé kiszámított forgatókönyv szerint - a hadikonszerneknek teremtsen egy régóta áhított további fegyverkeresletet. Ez sokaknak talán fájdalom, ámde politikai szókincsünkől már soha többé nem számúzhatjuk a magyar földön egyébként is tisztelettel övezett "kiegyezés" terminusz techikusát.

Itt azonban meg kell állnunk egy pillanatra! A Kapu című lap 1993. 5. számában e sorok írója közzétett egy rövid tanulmányt: "Lehet-e kiegyezés Magyarországon?" címmel. Mivel a "kiegyezés" szónak nálunk jeles történelmi hagyományai vannak, a szerző nem érezte kötelességének e szó ismételt meghatározását, jelentésének újbóli tisztázását. Történt ez mindaddig, mígnem egy újságíró jelentkezett azzal a kéréssel, hogy ülünk le most már arról beszélgetni, hogy az a bizonyos várva várt és remélt kiegyezés végre bekövetkezett. A feladat tehát - úgymond - megoldódott, s ilyenformán az eredmények kinyilvánításának jött el az ideje. Ekkor vált számomra világossá, hogy a fentemlített cikkben egy alapos mulasztást követtem el, amikor a "kiegyezés" szó értelmét köztudottnak tekintettem. A jelen írásban most megkísérlem pótolni ezt a mulasztást. Egyúttal azt is előrebocsátom, hogy a kérdést most csak a viszonylagosan hagyományos keretek között, azaz az egyes nemzeteket szem előtt tartva tárgyalom.

Nos, a kiegyezést leginkább a politikai alkuval szemben, attól elhatárolva célszerű definiálni. Be kell azonban látnunk, hogy valamilyen értelemben mind a kiegyezés, mind pedig a politikai alku pozitív cselekvéseknek számítanak. Hiszen a gyilkolásról, a fegyverek használatáról mind a két eljárás lemond és a nézeteltérések tárgyalásos megoldását szorgalmazza. Azt kell remélnem, hogy az olvasó egyetért abban, miszerint a vérengzésnél nincs igazolhatóbb politikai eszköz. Főképpen a mai, eszméletlenül túlfejlesztett fegyverrendszerek körülményei között. Ugyanakkor azonban nagy különbséget kell tennünk egyfelől a kiegyezés, másfelől viszont a politikai alku között. Előrebocsátjuk, hogy itt szigorúan a politikai alkuról van szó és nem a gazdaságiról. Ez utóbbi ugyanis egyértelműen előnyben részesítendő viselkedésforma, tudniillik a gazdasági alanyok egyenrangúságáról árulkodik, s ennek megfelelően arról is, hogy a gazdasági diktátum ki van zárva a felek viszonyából. (Attól, hogy egy diktátum gazdasági természetű, még nem kevésbé diktátum, mint annak fegyveres változata.)

Miként célszerű tehát felfogni a kiegyezést? Kezdjük egy példával! A kiegyezés klasszikus esete hazánkban az utólag azokat magasztalt és ugyancsak sokszor elítélt "deáki tett" volt. Ami viszont a mi szempontunkból a legfontosabb az, hogy a korabeli Magyarország népe elfogadta ezt a tettet. Hiszen amikor a levert szabadságharcot követően nem sok idő múltán a nemzetközi politikai konstelláció a Dunai Monarchia ellen fordult és Klapka György újonnan toborzott egységei behatoltak az országba, az új felkelésre buzdított nép már nem mozdult. Ne feszegessük itt és most azt a kérdést, hogy ebben talán a forradalom és a szabadságharc kiábrándító szervezetlensége, vezetőinek permanens egymás közötti állóháborúi is közrejátszottak, amelyekről utóbb Görgey Arthur könyveiből is informálódhattunk. Maradjunk inkább annál, hogy a néphangulatot, a fentiekben jelzett események tanúságai szerint, Deák Ferenc és nem Klapka György érzékelt pontosabban. Példánk fényt kíván vetni a kiegyezésnek arra az elidegeníthetetlen jellemzőjére, miszerint az nyilvánosan, a nép többségének jóváhagyásával megy végbe, s ennek megfelelően szép eredménye az utána beköszöntő társadalmi béke.

A politikai alku ezzel szemben a hatalomhoz jutott elit különféle csoportjainak egymás közötti megegyezése a hatalmi eszközök és a befolyási övezetek felosztását illetően. Többnyire a politikusi kabinetekben, a nyilvánosság kizárásával zajlik, nem élvezi a nép többségének a támogatását (féllegális, vagy egyenesen illegális lévén nem is élvezheti), s így végezetül bizalomvesztéshez, s a társadalmi béke felborulásához vezethet. Az efféle politikai alkukra, egyebek között, akkor is sor kerülhet, ha teszem azt, egy parlament pártjai elvakult hatalmi harcaik során annyi szemetet mutattak már ki egymásról, aminek következtében annyira lejáratták egymást a választók szemében, hogy komoly esély van a teljes politikai ellehetetlenülésükre. Vagyis arra, hogy nem kapnak elegendő szavazatot a parlamentbe történő visszakerülésükhöz. Ilyenkor, a további tekintélyvesztést megelőzendő, akár úgy is dönthetnek, hogy a

nyilvános háborúzások helyett szép csendben megegyeznek egymással a legvitatottabb kérdésekben.

Mivel a modern demokráciák hatalmi elitje nagyrészt választott és ezért a választókat kötelező módon reprezentáló elit, a felvetett problémával, tetszik, nem tetszik e demokráciák problémáinak kellős közepén találjuk magunkat. Mert, tudniillik, miként lehetséges az, hogy egy választott elit számításon kívül hagyhatja választóinak tömegeit? Mivel a hatalmi elit belső alkuiról manapság nem kevés szó esik mind a határainkon túl, mind pedig a határainkon belül, a választók figyelmen kívül hagyása e "világok legjobbikában" nem pusztán lehetőség, hanem - fájdalom - kemény valóság is. Nos, ezt megértendő egy rövid történeti visszapillantást kell tennünk a demokrácia kezdeteire. A sokféle őskori demokráciák minőségi csúcsein az athénit szokás említeni. Ez tényleg demokrácia vala, ámde csak a szabadok számára. Egy szabad ember méltó elfoglaltságai között pedig a görög ókorban a tanulást és a politikai tevékenységet szokás említeni (Csikszentmihályi, 1989). Vagyis az ember belső és külső világának a tökéletesítését. (Itt azt is vegyük számításba, hogy a görög ókor politika-konceptiója nem esett egybe a politika későbbi, csak a hatalom megragadásáról és annak a gyakorlásáról szóló machiavellisztikus koncepcióival. Az ógörög politikafogalom inkább a kultúrateremtést kívánta jelenteni.) Ebből kifolyólag a korabeli athéni demokrata szinte szakértőként (expertként) szólhatott városállamának amúgy sem túlzottan bonyolult ügyeihez. Vessük most egybe ezen kiváló viszonyokkal a XX. század végének demokráciáit. Kezdjük a szempontok megfordításával, s vegyük észre, hogy a mai társadalmak iszonyúan bonyolultak. Sokan nemhogy a közügyek, de még a magánszféra területein sem tudnak eligazodni. Ráadásul korunk ezerféle módon szakosított munkaereje mindennek inkább nevezheti magát, mint politológiai expertnek. Ebből egyenesen következik az a feltevésünk, hogy a mai demokráciák mindenekelőtt csupán olyan lehetőségek, amelyeket mástermészetű "biztosítékok" távolról sem engednek kihasználni.

A demokrácia egyetemes lényege a közösségek önszabályozása. Központi normája és ismérve a hatalmat gyakorlók ellenőrzése ez utóbbiak választói által. Az ellenőrzés során annak kell kiderülnie, hogy vajon a kiválasztott vezetők megfelelő módon szolgálják-e a köz érdekeit. Az a közösség él demokratikus módon, amelyet nem kívülről szabályoznak, hanem amely önmagát képes szabályozni. **Ha mármost valahol úgy beszélnek a demokráciáról, hogy emellett az önszabályozás kritériumai mégsem teljesülnek, ott igazából nem tényleges, nem valóságos, hanem mindössze nominális, azaz névleges demokráciáról illenék beszélni.** A mélyebbre hatoló társadalomtudományi kutatás ilyenkor a demokratikus színtalpak mögött a legkülönbözőbb hatalmi központokra, id est diktátumokra bukkanhat. Ezek verbuválódhatnak a tartósan helyén maradó közigazgatási bürokráciából, de lehetnek akár a nagybankok is. Kellemetlen, szélső esetekben még a mindent behálózó grandiózus maffiák is szóba kerülhetnek. Nem lévén a témakör avatott szakértője, a nominális demokráciák hatalmi struktúráját az alábbi módokon tudom mindössze csak elképzelni. A demokratikus berendezésű ország népe egy vonzó kampány hatására megválasztja a neki legszimpatikusabb államfőt, kormányfőt, irányító pártot, stb. stb. Ezt követően azonban az újból feltöltött politikusi kabinetek hátsó ajtóin nesztelenül belépnek vagy a hivatalaikban maradt "szürke eminenciások", vagy a banktőke tárgyalásokra felhatalmazott tisztviselői, vagy a maffiák "sokatmondó" megbízottai. (Más tényezők is elképzelhetőek. Ezekkel azonban idő és hely hiányában itt nem foglalkozunk.) És ekkor elkezdődhet az újonnan megválasztott személy, személyek, stb. "jobb belátásra bírása". Olyan részletekbe avathatják be őt, őket, amelyekre legrémesebb álmaikban sem gondolhattak. A választások tegnapi győztesei, a nép felkent vezetői ettől kezdve azután próbálhatják menteni, ami menthető a **látszat síkján**. Ami viszont a reálpolitikát, a tettek egyértelmű és igen jól érthető nyelvét illeti, ott akár egy vesszőhiba ejtése is végzetessé válhat: emiatt eldőrdülhet egy fegyver, amott elmaradhat egy létfontosságú gazdasági szállítás vagy kölcsön, és így tovább.

Drukkoljunk annak, hogy ez a hipotézis ne legyen igaz. Mert egyébként az egymást váltó demokratikus vezetők és pártjaik mindössze csak különféle színpompás csomagolásai vagy egyetlen, jól kiépített hatalmi kontinuitásnak, vagy a színtalpak mögött zajló valódi hatalomváltásoknak. És akkor ama hangos korrupciós botrányok, amelyek szinte egyetlen hullámmal söpörték el Nyugaton a Kelet baloldali kormányainak vesztével háttér nélkül maradt szociáldemokrata kormányokat, nem valamely ritka történésekre utaltak, hanem arra, hogy az adminisztráció liliputi kötelei, a korrupció akár direkt, akár indirekt formái, végezetül pedig a közvetlen fenyegetettség akár a "meleg fegyverek" által is, a napi politika sűrű, mondhatnánk törvényszerű tényei közé tartoznak, mégpedig az állami méltóságok legmagasabb szintjein.

A gyógymód úgyszólván magától kínálkozik. Radikálisan meg kell növelni a választópolgár tájékozottságát. És itt, ezen a ponton válnak világossá azon elkeseredett, hova-tovább állandósult háborúk okai, amelyek a médiák irányából verik fel a demokratikusnak mondott társadalmak némának amúgy sem mondható "csendjét". Montesquieu szerint egy köztársaság mindig nyugtalan, hiszen ott a hatalom kérdése állandó eldőlésben van, de soha sem ölt megfellebbezhetetlenül végleges formát: "...általános szabálynak tekinthetjük, hogy amikor mindenkit nyugodtnak látunk egy magát köztársaságnak nevező államban, akkor azaz ország bizonyosan nem szabad." - írta a francia filozófus egyik munkájában (Montesquieu, 1734). Ámde a mai demokráciák politikai csoportosulásai egyenesen titáni zajjal indulnak harcba az emberi lelkekért. Az átlagpolgárt így a zurnalisztikai információ koronként távolról sem steril tisztaságú áradata temeti maga alá és tartja vissza körülményeinek alaposabb elemzésétől. **Úgy fest a dolog, mintha az információtömeg jobb búvóhelyeket biztosítana a lényeges tudnivalóknak, mint a teljes információhiány.** Mindez feltűnő ellentétben áll azzal a csönddel, amely - úgy tűnik - a valódi döntéshozók szobáiból szűrődik ki. Mintha ez utóbbiaknak - ha valóban léteznek ilyenek - nem lenne

szándékukban az, hogy a nagyközönség megismerje őket. Emellett a megvalósult szocializmusok visszataszító, véres vonásai, illetve ezek jogos bírálata jócskán elterelte a figyelmet a haladottabb és humánusabb társadalmak kritikai elemzésétől. Pedig a jelek szerint ez utóbbiak is rászorulnának az alapos tökéletesítésre.

A valódi kiegyezés az én szememben egyenlő a kultúra-teremtéssel. A gondolat, amelyet itt alkalmazunk, Hobbes nézeteiben gyökerezik. Közép-Európát és benne saját magunkat is létre kellene hozni, vagy - ha úgy tetszik - újra kellene teremteni, mint egy sajátos, egyedi kultúrát, annak az önálló, saját, vagy harmadik útjával egyetemben. Az etnikumok, vallások, gazdasági érdekeltségek, stb. nagyfokú keveredése itt egy közös alap, vagy közös alapok megtalálására ítéel minket, ha élve akarunk maradni. Egy olyan közös nevezőről lenne szó, amelynek alapján és amelyen belül minden fentemlített tagoldási elv a saját hatókörét megőrizve a többiekkel termékeny szövetségre és/vagy kompromisszumra léphetne. E közös alap azután mind külpolitikailag, mind pedig belpolitikailag érvényesíthető és érvényesítendő lenne. Hiszen a mindenkori szomszédos országokban itt szinte ugyanazok élnek, akik ezek határain belül a szóbanforgó országok nemzetiségeit is alkotják. Filozófus legyen a talpán, aki Közép-Európában éles vonallal kívánja szétválasztani a kül- és a belpolitikát.

A nagyobb nyomaték kedvéért megismétlem: ez a közös alap - ha valóban közös - nem fog ellentmondani a nemzetek, az etnikumok, a vallások, a nemzetközi konszernek, stb. szuverenitásának, ha e szuverenitáson nem egy adott egység voluntarista és korlátozhatatlan kivagyiságát értem, hanem indokolható szükségleteinek szabad kielégíthetőségét önmaga munkás aktivitása által... Egy társadalmi-gazdasági egység szuverenitásának csak egy megalapozatlanul egyetemessé tágított partikularitás mondhat ellent. Ha, teszem azt, az egyik nép egy másikra akarja oktrojálni az egyetemesnek nyilvánított és akként is meghirdetett "saját útját".

Maradva mármost a közép-európai perspektívában, vajon mi is lehet a fent említettek alternatívája? Könnyűszerrel egy harmadik világháború. Két világháború már kirobbant ezen a szubkontinensen. Talán éppen azért, mert az itt található sokféleséget nem voltunk képesek ellensúlyozni semminemű szilárd, de az egyes részeket épségben megőrző integrációval. A terjeszkedéseikben érdekelt nagyhatalmak azután könnyűszerrel ugrasztották egymásnak az itt élőket, hogy azután nemes frázisok és még több srapnei pufogtatásával pártfogoltjaik megsegítésére siethessenek. 1990 táján, a sok közül egyik dilettáns politikusunk azzal a kijelentéssel képesztette el az eseményekre jobban odafigyelőket, hogy immáron nem léteznek a közép-európai régióban érdekelt nagyhatalmak. S ami pedig az itt élő kis népeket illeti - folyt tovább a gondtalan szöveg - azoknak eszükben sincs egymás torkának ugrani. Eme földi paradicsomot idéző vázlatra először a volt Jugoszláviában eldőrdült nehézfegyverek adták meg a csattanós válaszokat. Aki pedig az egymást követő nemzetközi megállapodások sorát sem rest nyomon követni, aggodalommal veheti észre, hogy immáron a terület minden egyes kis népe kötődik legalább egy nagyhatalomhoz. Sőt, a bosnyákok ellen indított, majd úgyszólván jóváhagyott irtóháború az érdekelt birodalmak számát az egész muzulmán világgal megnövelte. Ami jelentéktelennek egyáltalában nem mondható erő. Ez történt ahelyett, hogy a közép-európai népek egymást keresték volna és egymással állapodtak volna meg. Mindenekelőtt valamely, a politikainál mélyebb közös identitás megalkotása céljából.

Rövid korreferátumom összefoglalásában sem szeretnék szószaporító lenni. A címben foglalt kérdésre adandó válaszom tehát az alábbi: az önálló, illetve saját út a magyar nép esetében is nemcsak szükségszerű, hanem egyúttal az egyetlen lehetséges út is. Értve ezen a mindennapi problémáink gondos megoldásának pragmatikus útját. Azonban a magyar társadalom saját útja csakis Közép-Európa harmadik útján belül, más népekkel, szövetségekkel, mi több, ahol ez elkerülhetetlen: birodalmakkal, illetve nemzetközi nagyvállalatokkal

koordinált módon képzelhető el. Mert ha ezekkel a tényezőkkel már az elején nem számolunk, akkor ez a lélekvesztő-nagyságnyi kis ország és etnikum olyan szikláknak fog ütődni, amelyek hősi hírét növelhetik ugyan, de a fennmaradásának - amúgyis mindig csak egy bizonyos valószínűséggel jósolható - esélyeit korántsem.

### *Jegyzetek*

1. Csikszentmihályi, M. and Kleiber, D.A. (1989). Leisure and Self - Actualization. Manuscript to be presented at the Benefits of Leisure Conference, May 21-24, 1989. Snowbird, Utah. p.25.
2. Montesquieu, C-L. (1734). A rómaiak nagysága és hanyatlása. Magyar Helikon, 1975. p.86.

## A kelet-európai biztonság jövőbeli dimenziói<sup>1</sup>

### 1. Európa biztonsága múlt és jövő között

A 90-es évek fordulója hatalmas változásokat hozott Európa számára. Stabilnak, vagy legalább is hosszú életűnek hitt formációk omlottak össze, testvérinek, megbonthatatlanak tartott szövetségek kártyavárszerűen bomlottak alkotóelemeikre, szertefoszlott az ellenségkép, hogy azután Európa új kihívásokkal, új veszélyekkel szembesüljön.

A világ katonai szempontból egypólusúvá vált, átmeneti korszakba érkezett: a nagy háború víziója helyett a válságszindróma valósága lépett. A kiszámítható fenyegetést és fenyegetettséget felváltotta a kiszámíthatatlan és éppen ezért sokkal kivédhetlenebb, sokdimenziós kockázat.

A globális fenyegetettség válsággá vált és fegyveres konfliktusok sorozataként tevődött át a szubrégiókba. A világ- vagy kontinentális méretű összeütközések veszélye ugyan lecsökkent, Európa azonban ezzel nem lett biztonságosabb régiója Földünknek. Az egységes Európa megteremtése pedig még hosszú időre csak illúzió marad, a kelet-nyugati megosztottság tovább él, csupán más formában, más dimenziókban.

Kelet-Közép-Európát korábban összetartó blokkrendszer, a nemzeti érdekek alárendelődése a szövetségi, de elsősorban Szovjetunió

---

<sup>1</sup> Ez az előadás a IV. Magyar Jövőkutatási Konferencián hangzott el. A konferencia helye és időpontja: Budapest, 1993. október 8-10.

érdekeinek mesterséges kohéziót teremtett. A mélyben meghúzódó nemzeti és nemzetközi érdekek átmenetileg mélyhűtött állapotba kerültek, hogy azután újult erővel törjenek felszínre. Az Európában már elfeledettnek hitt etnikai konfliktus korunk egyik legriasztóbb polgárháborújába nőtt át, eskalálódása pedig veszélyezteti Európa egészének stabilitását.

Korábban Európa megosztottsága többé-kevésbé az ideológiai-gazdasági határvonalak mentén szerveződött, szövetségi rendszerek szembenállására, kelet-nyugati konfliktusra redukálódott. Ma Európát, Európa biztonságát veszélyeztető tényezők jóval sokrétűbbek, felszínre törésük váratlanul és felkészületlenül érték Európát. Hiszen ki hitte volna, hogy a demokratizálódás folyamata csaknem minden volt szocialista országban a szélsőséges erők megjelenéséhez, térnyeréséhez vezet, a piacgazdaság megteremtésének kísérlete pedig számos olyan buktatót rejt magába, ami - bármilyen paradox is a megállapítás - a demokratizálódás ellen hat.

A föderális rendszerek sorozatos felbomlása ellenére a fegyveres összecsapások még a korábbi határok között maradtak, eskalálódásuk, a destabilizációs folyamatok nemzetközi szintésre való áttevődése azonban reális veszély, amivel Európában számolni kell. De ugyanúgy számolni kell a térséget kívülről fenyegető veszéllyel is, miután a korábbi kelet-nyugati konfrontáció határai kitolódtak Kelet felé, s Európa újkori történelmében már ismeretlen keresztény-izlám konfrontáció veszélye sejlik fel.

A két szuperhatalom uralta Európa katonai szempontból egyptólusúvá válása azonban nem teremtette meg Európa egységét, az ideológiai konfrontáció ugyan megszűnt, de a volt szocialista országokat az egyenlőtlen fejlődéséből, az egymásközi rivalizálásából adódó számtalan ellentét osztja meg, s kétséges, hogy ezt ellensúlyozzák-e az új szövetségi rendszerek kialakítására irányuló törekvések. Európa nyugati felét is számos folyamat osztja meg, s bár

az európai integráció olyan fokot ért el, ami homogenizálóan hatott a térség nyugati felére, az integrációban rejlő további kohéziós erő azonban fogytán van, s éppen Nyugat " kelet politikája" mentén alakulhatnak ki új törésvonalak. Mindehhez járul még, hogy az Európán kívüli vagy a Balkánon eszkalálódott konfliktusok, a Nyugat-Európát érintő transzatlanti ellentéteket is új dimenzióba helyezték.

Európa jövőbeni biztonsága sokesélyes játszma, miután az új, katonailag egypólusú, de alapvetően multipoláris nemzetközi rendszer óhatatlanul kevesebb biztonságot nyújt, mint a bipoláris felépítés, melyben a szuperhatalmak determináló szerepe következtében a többi állam csak beszűkült mozgástérrel rendelkezett. Ez a rendszer ugyanakkor nem volt alkalmas a belső politikai konfliktusok megoldására, de a felhalmozódott nemzetközi ellentétek rendezésére sem volt képes.

Az, hogy a korábban megoldatlan konfliktusok miként rendezhetők, az elsősorban attól függ, hogy a nemzetközi kapcsolatok milyen rendszere váltja fel a korábbi bipoláris rendet. De miután az új rend körvonalai még csak kialakulóban vannak, számot kell vetni azzal, hogy a korábbi és az új rend bizonyos elemei még jó ideig együtt élnek.

## 2. A veszélytérkép átrajzolódása

A gorbacsovi bel-és külpolitikai nyitásra utalóan Dobrinyin, az akkori washingtoni szovjet nagykövet úgy fogalmazott: "Súlyos csapást mérünk Önökre, megfosztjuk Önöket az ellenségüktől". Maga sem hitte volna, hogy mennyire és milyen gyorsan beigazolódik a jövendölése.<sup>2</sup>

---

2 Csabai György - Nagy László: A válságkezelés lehetőségei napjainkban. In: Hadtudomány 1993/ szeptember 5. old.

A Varsói Szerződés feloszlatása 1991 júliusában tulajdonképpen csak a záróakkord volt a két katonai tömb szembenállásának történetében. Az Egyesült Államok szuperhatalomként egyedül maradt a színtéren. Ezek után óhatatlanul vetődik fel a kérdés, hogy mi igazolja a létjogosultságát a még fennmaradt katonai tömbnek? Hiszen a NATO azzal az alapvető célkitűzéssel jött létre, hogy távol tartsa a szovjeteket Európától, de ugyanakkor igazolja az amerikai jelenlét Európában.<sup>3</sup> Ennek megfelelően érvényesültek a NATO-n belül az amerikai érdekek. Így a NATO katonai doktrínája is általában követte az amerikai doktrinális elképzeléseket, és mindig a Varsói Szerződést és a Szovjetuniót tekintett elsődleges és - bizonyos értelemben - kizárólagos ellenfelének.

A szembenállás korábban az ideológiai konfrontációra alapult, és ebből világosan és kiszámíthatóan lehetett levezetni a biztonságot veszélyeztető fenyegetés elemeit. Ezt követően Gorbacsov politikája azt a hamis illúziót keltette, hogy a nemzetek közötti kapcsolatokban a katonai szempontok háttérbe szorultak a gazdasági szempontok mögött, és ezzel valójában a konfrontációt felváltotta a kooperáció. Valójában azonban a hidegháború végét követően - különösen az Öböl-háború kapcsán - nagyon hamar világossá vált, hogy azok a remények, melyek a hidegháború végét követő "folyamatos béke" megteremtődéséhez kötődtek pusztán politikai délibábnak bizonyultak. S a szertefoszlott illúziókat az újabb súlyos válságok, az európai biztonságot veszélyeztető lokális háborúk követték; föderációk széthullása, drámai polgárháborúk, etnikai irtóháborúk.

---

3 1954-ben, amikor a Német Szövetségi Köztársaság is csatlakozott a NATO-hoz azzal egészült ki, hogy...."és ellenőrzés alatt tartani a németeket.."

### 3. Kelet-Európa biztonsága szabadesésben

Az európai biztonságot veszélyeztető, destabilizáló tényezők rendszere különböző szinteken jelenik meg:

#### Igy veszélyek:

- melyek (Kelet)-Európában a nemzetállamok keretein belül és a nemzetállamok között keletkeznek,
- Európát kívülről fenyegető folyamatok,
- transzplantált veszélyek,
- globális fenyegetettség.

A nemzeti szinten megjelenő destabilizáló folyamatok gazdasági indíttatásúak. Ugyanis a gazdaság a korábbi, az ideológia, a politikai tényezők túlhangsúlyozását követően nemcsak felértékelődött, hanem stratégiai szereplővé is vált. A kelet-európai országokban ugyanakkor egybeesett a rendszerváltás, a piacgazdaságra való áttérés és az ezt elősegítő monetáris politika alkalmazása. Mindez egy olyan időszakban, amikor világossá vált, hogy a monetáris gazdaságpolitika alkalmazása válasz lehetett a hetvenes évek világgazdasági megrázkódtatásaira, a kilencvenes évek fordulójára azonban nemzetközi méretekben kifulladásra, a tartalékai és alkalmatlan a gazdaságpolitikai célok megvalósítására: kettéváltak a monetáris szféra és a reálgazdaság folyamatai. Tőkeképződés helyett tőkeátcsoportosítás jött létre, az újraelosztás illetve másodlagos újraelosztás pedig hatalmas méretű jövedelemátrendeződést indított el. A társadalmi-gazdasági polarizálódás egyre nagyobb tömegeket sodor a társadalom pereme felé felgyorsítva ezzel a szociális feszültségek kiéleződését. Így módon a stabil és fejlődőképes piacgazdaságra való áttérés mindhárom lényeges előfeltétele: az erős és stabil középosztály, a nem túl nagy társadalmi egyenlőtlenségek, s végül az erős ösztönzően beavatkozó állam hiányzik. Nemlétük pedig erősen megkérdőjelezi a fennálló struktúrák stabilitását és a demokratikus átmenet esélyeit. Ehelyett a radikalizálódás, szélsőséges erők

térnyerése lehet a válasz, ami a nemzetiségi ellentétek felszításához, a nemzeti konfliktusok nemzetközi eszkalálódásához vezethet.

A nemzetgazdaságokban gyökerező, de nemzetközi szinten megjelenő destabilizáló folyamatokat fognak eredményezni az egyes gazdaságok eltérő fejlődési szintkülönbségei. A korábbi KGST rendszerben működő bizonyos kiegyenlítésre törekvő mechanizmus ellenére fennmaradtak az eltérő fejlettségi szintből adódó különbségek, melyek az átmenet időszakában csak tovább növekedhetnek. A felzárkózásban döntő szerep jut a világgazdasági környezetnek, a fejlett országokhoz fűződő, fejlesztési potenciállá konvertálható kapcsolatoknak, s így a felerősödő rivalizálás veszélyét sem zárhatjuk ki. A világméretű tőkehiányból eredő, a nemzetközi tőkékért folytatott versenyfutás is további feszültségek forrása lehet. Ugyanúgy a piacokért folytatott harc, az előrevetíthető kereskedelmi háborúk képe is felsejlik. A gazdasági bizonytalanságok - legalább is jelenleg - a politikainál nagyobb mértékben kétoldalúak, és ezzel már nemcsak Európa keleti felének a biztonságát aknázzák alá, hanem átgyűrűzhetnek a fejlett Nyugat-Európára is. Ha csak a legszembevetőbb folyamatot említjük: az egyenlőtlen fejlődés, a fokozódó szakadék kelet-nyugat között tovább fokozhatja a gazdasági menekültáradat felgyorsulását.

Az Európai Közösségtől keletre korlátozott életképességű államok sora áll, melyek feltehetően az Európai Közösség segítségére fognak hagyatkozni és így szükségszerűen csalódnai fognak. A gazdaságok szinte törvényszerűen romló teljesítményt fognak mutatni, a piacgazdaságra való áttérés kényszerű és fájdalmas folyamatában az állam nivelláló, szociális szerepe csökken, a létbizonytalanság pedig szükségszerűen nyit utat a radikalizmus megjelenéséhez, majd térnyeréséhez. A folyamat nacionalista, jobboldali populista regionális mozgalmak felerősödéséhez vezethet, ami súlyos, sőt végzetes visszahatásokat eredményezhet akár Nyugat-Európa számára is. De veszélyes csábítást jelenthet a liberális -konzervatív pártok nemzeti-

nacionalista szárnya számára is, s rég elfelejtettnek hitt geopolitikai és hatalomgeográfiai elméletek éledhetnek újjá, sőt utat találhatnak a hatalom felé is.

S mialatt a nacionalizmus reneszánszát éli Keleten, addig Délen, vagy Európától keletre a fundamentalizmus, és az iszlám radikalizmus hullámai gyűrűznek a felszínre.

A veszélyei mindkét áramlatnak ismertek, de potenciális dimenzióit talán még nem érzékeljük igazán. Különösen akkor, ha viszonylag új formában, a nacionalizmussal párosulva jelenik meg. Ebben az esetben ugyanis nagyobb a valószínűsége, sőt veszélye annak, hogy a radikalizálódás a nemzeti kereteket átlépve kívülről veszélyezteti Európa biztonságát.

A hidegháború befejezését követően a terror egyensúlyát az egyensúly nélküli terror váltotta fel. S valóban a kelet-nyugati feszültség csökkenésével kontinensünk nem lett biztonságosabb, nemzeti, s nemzetközi szinten is felerősödött a globális instabilitás. Mindehhez járul az Oroszországban lezajlott drámai események, a volt szovjet fegyveres erők reagálásainak és reakcióinak kiszámíthatatlansága, az atomfegyverek ellenőrizhetetlenségének a kockázata, s általában a nukleáris proliferáció veszélye. Drámai jövőt vetítenek elénk a tömeges éhezés, a véges energiaforrások, természeti kincsek kimerülése, a nagymértékű környezetrombolás világméretű veszélytényezői.

Mindezek a veszélyek beletartoznak a biztonság fogalmának komplex értelmezésébe, így módon jogosan fogalmazhatók meg a NATO ezzel kapcsolatos új feladatai is. Világos ugyanis, hogy jelenleg a NATO az egyetlen katonai szervezet, amelynek rendelkezésére áll az új fenyegetések legtöbbjének elhárításához szükséges eszköztár. Így előtérbe került a párbeszéd és az együttműködés igénye a szervezeten kívül álló európai államokkal is. Nem kíván ugyanakkor biztonsági garanciákat adni a kelet-közép-

európai országoknak, s mindennemű biztonsági garancia hiányában Európában e régióban pillanatnyilag a legnagyobb a biztonsági kockázat.

Jóllehet az Elbától keletre fekvő térség a bipoláris világrend felbomlása után elkerülhetetlenül vált válságövezetté. A jelenlegi konfliktusok jó része ma megoldhatatlannak vagy legalább is rövid távon megoldhatatlannak tűnik. Az objektív nehézségeket szubjektív hibák tetézik, a gazdaságok lepusztulása, a társadalmi feszültségek kiéleződése újabb történelmi zsákutcák irányába vezetnek. Egy széteső Kelet-Európa keresi az útját az erősen integrálódott Nyugat felé ütközőzónaként ékelődve Kelet és Nyugat közé, ezzel mintegy védelmet biztosítva Nyugatnak a volt Szovjetunió destabilizálódásából eredő drámai következményekkel szemben.

A jelenleg biztonságihiányban szenvedő Kelet-Európa csak lassan és súlyos konfliktusok árán léphet át a saját múltja árnyékán és teremtheti meg a régió biztonságát. Ez azonban minden bizonnyal hosszú és fájdalmas folyamatnak ígérkezik, de addig is Kelet-Európa fejlődése a jövőben is válságról válságra halad.

## **What is a small enterprise?**

**U**p to present time, there is no unified definition of small-scale enterprise. Actually, there are several ones from one country to another, according to the prevalent economic and social circumstances.

It is important from the outset to be clear what we mean by a "small enterprise". The term can be defined in various ways according to the circumstances in which is being used; the Harvard Business School in the United States offers a course for managers of small businesses and these are defined as having an annual turnover of less than 10 million dollars. In many developing countries there are only one or two businesses which are not small by this definition. Sometimes people classify businesses by the number of employees and maximum numbers 50, 100 or more people have been used to define the point at which a business ceases to be "small".

Yet another way of describing the size of a business is to refer to the way decisions are taken in it. For the purpose of this paper, we may choose this method and say that we are mainly concerned with businesses where the manager is not a specialist in management but is chiefly occupied in carrying out the main function of the business. In a workshop he is a skilled carpenter or a metal worker as well as being the manager, and in a shop he spends most of his time selling goods across the counter.

In India, small-scale enterprise is the unit whose workers per shift do not exceed 50 in case of using motive power or 100 without using motive power. Very recently, the Government of India abandoned the condition of number of workers so as to facilitate absorption of labour force by small enterprises. The most recent definition of a small

enterprise says that it is the unit whose capital does not exceed 750 thousand Rupees regardless the number of workers. Capital, here, means money invested in equipment and machinery excluding land, buildings and operating capital.

In Japan, small-scale enterprise is defined as a company or an individual whose capital does not exceed 50 million Yen and number of workers does not exceed 300. In trade and service sector, small-scale enterprise is that unit whose capital does not exceed 10 million Yen and number of workers does not exceed 50.

In the United States of America, definition of small-scale enterprise says it is the unit that employs less than 100 workers. Small enterprise in trade and service sector is that unit whose retail sales is less one million dollars and wholesale value is 5 million dollars.

## **1. The definition and the role of SCIs Egypt**

Egypt showed little concern of small scale industries (SCI) until at least the 1980's. It promoted industrialization in three main ways: by regulating trade; by using investment incentives; and by undertaking public sector investment, often with foreign aid. All these discriminated against SCIs. Foreign trade regime, that was controlled, always discriminated against small firms, since large firms were better placed to obtain import permits for capital equipments, components, and raw materials and were also better able to obtain tariff rebates intended to alleviate some of the harmful effects of high protection. Investment incentive laws also discriminated against small firms by restricting tax concessions to firms of some minimum size.

When there had been much concern for SCIs, measures might have been found to offset the disadvantages imposed upon them, specially with the large change to a rather free market economy aimed at by all economists and policy makers in Egypt now.

In case of developing countries, small firms generally mean those with fewer than 50 workers, and the very small those with 10 workers, when the firm contains fewer than 5 workers they will be called cottage shop, factories at home (Household manufacturing) (1). Medium-size firms mean those with 50- 99 workers.

The Egyptian data show that total industrial employment has risen from 12.5% to 14.2% between 1982/1983 and 1986/1987 of the total labour force. Household manufacturing has risen only from 3% to 3.7% between 1982/1983 and 1986/1987.

The food product industries represent a small share of all projects covered by the feasibility study as textile industries dominate the concern of people who look at quick profit. From 40 projects, about 35 % represent manufacturing domestic productive units in 1989. The remaining part concerns textile, food, metallic industries (More details are given in the final section of this chapter).

In general, there is no agreement about precise definition of SCIs, in particular small, medium and large size. That is to say, two points must be set: first the main characteristics of SCIs which distinguish SCIs from other, SCIs are those enterprises which take into account the following elements: (a) close personal relationship between the manager and workers; (b) using the domestic raw materials; (c) less use of energy and infrastructure compared with medium and large enterprises; (d) labour intensive rather than capital intensive enterprises; (e) the correlation between society and marketing, second criterion used in defining SCIs (2); these criteria are the number of workers, capital investment, sales, energy consumption. Most studies, either for developing or developed countries, tend to use the first two criteria, this due to the data availability on number of workers and capital investment. Thus, SCIs are said to be labour intensive and not capital intensive enterprises.

Table (1) shows how industrial and developing countries define SCIs.

The meaning of SCIs must take into account those small savers in order to give them an opportunity for investment in projects their capital ranges between 10 and 50 thousand pounds.

*Table (1)*

### **Definition of SCIs in Selected Countries**

<b>Country</b>	<b>Workers</b>	<b>SCIs</b>	<b>Capital</b>	<b>Hand made industries No of workers</b>
UK	200		-	1-20
Denmark	20		-	1-6
Japan (3)	300	Yen	100m	50
USA	250		-	-
Ethiopia	50	\$	48.000	-
India	50-100	R	93.000	-
Sudan	30	\$	86.000	-
Pakistan	-	\$	2.000.000	-

Source: National Council for Production and Economic Affairs, Cairo, 1986.

Next, we turn to show the experience of some developing countries who applied the SCI model in their first stages of economic growth.

The India model is a pioneering one in which SCIs were considered as a cornerstone in the industrial policy in India. According to 1985-1990 plan, the SCIs contributed in creating job opportunities of some 80 % of the total labour force in the industrial sector, SCI has also contributed by some 50 % of the total industrial production and 33 % of the total Indian exports (4). The Indian experience in developing SCIs depends on some principles: (a) establishing the national organization for small industries which aims at new job opportunity creation in order to solve the chronic unemployment problem; (b) tax exemption system for SCI activities: such system aimed at encouraging industrial pattern depending upon small industries; (c) financing small industries with less capital but with more labour; (d) integration between large and small industries, simulating in this, the UK model.

The Korean experience started with 1962-1966 plan aiming at structural change in the national economy- It succeeded in doubling the GNP in 1982, the reason for this, was establishing national industry depending on the small enterprises on the one hand, and national industry oriented towards exportation on the other hand, (the rate of growth of exports reached some 40 % annually, the exports from some small industries exceed 90 % of their production).

Other experiences are also to be referred to, such as Columbia, Taiwan, Singapore and Malaysia. All these countries have used SCIs as cornerstone in their industrial economic development and have achieved their success in raising economic growth rate.

Supporters of SCIs development in developing countries point to the fact that, SCIs and establishments survive in large numbers and still employ many people in industrial countries. This is true, due to the fact that the average size of a manufacturing plant and firm is much larger in developed countries, both overall and by industry. The reason for this is clear: the size of the market is large, national income is

higher, the smaller developed countries export a high proportion of their manufacturing. These factors permit economies of scale and marketing to be more fully exploited.

The Japanese experience is the most popular one, since the end of World War II Japan has given a great attention to the role of SCI in the economic development process. It provided all requirements for SCIs: technical, financial, managerial and marketing the SCIs in an industrial cluster.

The UK is also a model which promoted SCIs to form a large partion of the British industrial structure. The British governments, after World War II favoured large size and encouraged industrial concentration. Now quite suddenly small industries have become the primary point of preference and there has been a wave of legislation favouring the small size industry (5).

Studying these experiences shed the light to the financial and institutional requirements for SCIs in Egypt to pave the way to social economic development.

Unfortunately, there is no clear ideology for the role of SCIs in the social and economic development program in Egypt, as there are too many obstacles facing the SCI policy in Egypt: financial, managerial, banking, institutional and marketing.

Dr. Bognár István

## Hozzászólás Dr. Gazdag László "Ketyeg az adósságbomba !" c. eszmefuttatásához<sup>1</sup>

"Miért oly hosszú az éj?"

/L.A: Duval/

A cikk bevezető részében az adósság-helyzet jellemzése a számok segítségével bomba-sikerű. Érzékelhető, hogy adósságunk már túlhaladt azon a fokon, hogy a közgazdaság eminensei által javasolható módokon megoldásra jussunk. Biztosan állítható, hogy nem létezik olyan közgazdasági elmélet, amely ilyen forráskiáramlás és beáramlási arány mellett belátható időn belül eredményre vezetne.

A jelenlegi világválság, az évszázad természeti katasztrófákkal leginkább sújtott évtizedeiben, humanitárius gazdasági segélyekre / pl. új Marshall-tervre/ számítani több, mint dőreség

A Krakkói Nemzetközi Konferencián /1993. október 21-23./ is széleskörűen elfogadták, hogy nincs követhető konkrét modell, minden országnak magának kell kialakítania a saját modelljét, azt, ami adottságainak a leginkább megfelel. Világosabb lesz a kép, ha D.C. North gazdaságtörténész /1993. évi Nobel-díjas/ vizsgálódásait is megemlítjük, amelyek szerint " a hagyományok, a hosszú időn át kialakított etikai magatartás a gazdasági életben és az emberi magatartás határozza meg alapvetően a gazdaság működését."

---

<sup>1</sup> A tanulmány a Gazdaság és Társadalom 1993/6 számában jelent meg

A megoldás "húzóágazati" kulcsát dr. Latorcai János miniszter a személygépkocsi- ipar és az elektronikai ipar innovációjában látja.  
/1994. jan. 24./

C. Leadbeater "A vártnál súlyosabb visszaesés" c. elemzésében /Magyar Hírlap Financial Times Körkép 1992. febr. 29./ a világ két legfiatalabb és legdinamikusabb iparágának az elektronikát és az űrkutatás-légiközlekedést nevezi. Egyúttal az USA "érettebb" iparágait, az autógyártást, a vegyipart és az acélipart is áttekintve megállapítja, hogy a fejlődés motorjai lelassulnak, így a világkereskedelem, mint a növekedés motorja a GATT megegyezéstől függően működhet. /Az elmúlt két év tapasztalata egészében igazolja az előbbi megállapítást, kiegészítve azzal, hogy a légi közlekedés fejlődését is gátolta az általános recesszió./

Az sem járható út, hogy "kínosan kell ügyelni a hitelképesség megőrzésére" és fel kell vállalni a társadalmi feszültségeket, azaz a sokk-hatást. Attól sem kell félni a Nyugatot, hogy "hirtelen" visszafizetjük az adósságot és ebbe fognak belepusztulni. A "harmadik" világ vonatkozásában "az adósságok leírását" már elfogadja Dr. Gazdag László docens, ecsetelve az "export-kényszer" szorítását az afrikai Szahel-övezet országainak esetében.

A cikk "Ki finanszírozza a fejlődést?" c. fejezetében Dr. Sántha Attila globális modelljét tartalmazza a II. világháború utáni időszakról. Ez a rész hangulatilag idetartozónak tekinthető, azonban a "sorból" kissé kilóg. Nagyon szemléletes az a megjegyzése, hogy "a Nyugat vagdossa a szelvényt, pedig az eredeti adósságot már kamatostól visszakapta."

A 8. és 9. fejezet jó alapot adhat egy "kilábalási" gazdaságpolitikára, ha megszívleljük Dr. Nagy Pongrácz intelmeit /Gazdaság és Társadalom, 1993. 6. sz./ és az adósságállomány történeti kialakulásának, összetételének, valamint a hitelezők helyzetének ismeretében kezdünk hozzá.

Természetesen át kell tekinteni a restriktív gazdaságpolitika eredményeit /?/, az IMF-es vonatkozásokat és a Világbank stratégiai szempontjait. Meg kell vizsgálni a tervezett konszolidációs és reorganizációs utakat és ezekkel összefüggésben fel kell tárni - az adósságállomány struktúrájának fényében - a lehetséges "húzóágazatok" megteremtéséhez /fejlesztéséhez/ szükséges teendőket. Nemcsak Nyugattal, hanem /Távol/-Kelettel is van mit egyeztetni, ha a magyar munkás 1,8 dollár/óra keresetét, a jelenlegi német 25 dollár/óra összeghez kívánjuk közelíteni.

Fejtő Ferenc publicista-történész egy budapesti előadásán /1992. dec. 4./ áttekintve - Jaltától Maastrichtig - az európai helyzetet elemzeve, a "Tocqueville-szindrómának" nevezett keleti felbomlási folyamatot, W. Churchill-t is többször idézve, az átmeneti időszakot hosszúnak és nehéznek ítélve, végezetül a következő /eredetileg Gramscitól származó/ bölcs tanácsot adja "a tisztánlátás pesszimizmusát társítsuk az akarat optimizmusával".

#### **Befejezésül két tárcanélküli miniszter gondolataiból:**

- "Akik döntenek, vajon eléggé felkészültek-e? "  
/Pungor Ernő "Ma és holnap": Biotechnológia és Környezetvédelem, 1993. 2. sz./
- "Nehézségeinken csak tetteinkkel tudunk úrrá lenni"  
/Mádl Ferenc: "Kölcsey emléknep" Szatmárcseke, 1994. jan. 24./

# Gazdaságpszichológiai megfigyelések a Zsarnai piacról

## Esettanulmány

### 1. Bevezetés

A piacok, kirakodó vásárok jelentősége az árucseré, a munkamegosztás, a kereskedelem kialakulásában elismert és jól tanulmányozott. Napjainkban negligálják e gazdasági szféra vizsgálatát, amit elhanyagolható makroökonómiai szerepe indokol, bár hiánygazdaságokban, illetve ellenőrizetlen gazdaságokban ez sem felel meg a valóságban. Különösen érthetetlen a mellőzés a mikroökonómia, marketing és gazdaságpszichológia művelőinek részéről. Eltekintve ugyanis a realitástól, hogy a jövő (és a jelen) a tudatosan manipulált, tömegesen előállított fogyasztói igényeké, a piac a kereslet-kínálat alakulásának, az eladó-vevő viszonyok, fogyasztói viselkedések vizsgálatának igazi laboratóriuma. Néhány piacon eltöltött nap értékesebb és megbízhatóbb információval szolgálhat a piacot látogató egyre szélesebb társadalmi réteg igényeiről és pszichés eredésű fogyasztói szokásairól mint például a költség- és időigényes közvélemény-kutatás. A fentieket igyekszem bizonyítani a miskolci "Zsarnai" piacon tett megfigyeléseimmel, melyet évente többször felkeresek.

### 2. Általános ismertetés

A vizsgált piac Miskolc DK-i részén az ún. Zsarnai-telepen terül el mintegy négyzetkilométeres, kerítéssel határolt területen. A hetvenes évekig csak időszakos állat- és kirakodó vásár működött itt, ekkor költöztették ide a Búza-téri ócskapiacot. A piac felvirágzását a nyolc-

vanás évek eleje hozta el, amikor itt is kialakult az ún. KGST piac, valószínűleg a legnagyobb ilyen az országban. Ennek oka a régióban már akkor jelentkező recesszió, több ország közelsége (cseh, lengyel, román, szovjet határ) és a piac legalizált státusa. A kezdeteket itt is a lengyel árusok dominanciája jellemezte, a nyolcvanas évek közepétől a román és szovjet hullám következett, míg a kilencvenes években már a magyar és távolkeleti kereskedők uralják a piacot. Ezzel párhuzamosan változott az áruválaszték, nőtt a specializáció. Jelenleg az élelmiszertől a tartós fogyasztási cikkekig terjedő választék várja az idelátogatókat.

### **3. Gazdaságpszichológiai megfigyelések**

#### **3.1 Miért járnak ide az emberek?**

Az emberek nagy része természetesen a kiskereskedelminél 20-25 %-kal alacsonyabb árak miatt jár a piacra. E gazdasági készletés bőven kompenzálja a félelmet a gyenge minőségű, vagy törvénytelenül forgalomba került áruk beszerzésétől legalábbis azokban, akikben ez egyáltalán megfogalmazódik. Az esetleges gátlás a társadalmilag magasabb "osztályozódott" egyéneknél, hogy tudniillik itt vélt csoporttársai meglátják vagy egyes tárgyairól kiderül, hogy innen származik többnyire szintén felülbélyegződik e gazdasági megfontolás által. A társadalmi azonosság tudat tehát könnyen felülbíráldik a gazdasági racionalitás által. Közrejátszanak a piacra járásban más, tisztábban lelki tényezők is. A társadalomtól elidegenedett, magányos városi szegények preferálják azt a helyet, ahol még őket is ember- és vevőszámba veszik, ahol szót válthatnak és érintkezhetnek embertársaikkal, ahol az áru tapintható, sőt alkudni is lehet rá. A "történet" a kulcs a középosztálybeliek egyre gyakoribb feltűnésének a piacon. Szombat délelőttönként sikk kimenni a zsarnira, vállalva a tömött buszok, vagy a nehézkes parkírozás kényelmetlenségeit, hogy azután eldicsekedhessenek az alkalmi vétellel. A bevásárláshoz kapcsolódó

gravitációs modell egyik fele itt nem teljesül, mert a piac vonzása nagy a városközponttól való nagy tényleges és szubjektív távolsága ellenére.

Az emberek jelentősebb része nem alapszükségletét elégíti ki a piacon, sőt az alapszükségleten felüli cikkekből is gyakran vásárol többet a szükségesnél csak azért, mert olcsó, és nem számol ilyenkor a raktározás költségeivel, a tárgy eszmei értékcsökkenésével. Sokakban motiváló tényező a gyermeki hit a csodákban, hogy egyszer majd tizedáron jutnak hozzá valamihez vagy hogy igazi régiségre akadnak a kacsatok közt. Ez utóbbi és a dolog "heppening" jellege tartja fenn Nyugat-Európa szerte az ún. "flea-market"-eket. E fejlődési út egyik lehetséges végpontja az, amit egy németországi kisvárosban tapasztaltam. Itt hétvégeként a környékeliek a városba hozzák eladni felesleges holmijaikat, az eladók legfeljebb egyharmada a profi kereskedő. A városka utcáin egyfajta spontán népünnepély alakul ki ilyenkor. Nyilvánvalóan nem a gazdasági racionalitás volt az indítéka annak az úrnak sem, aki luxus Mercedese mögé kötött utánfutójából két rozsdás kályhacsövet árult néhány márkáért. A társadalmi azonosítástudat tehát könnyen felülbíráلódik, illetve térben és időben gyorsan megváltozhat.

### 3.2 Eladói viselkedések a piacon

A piaci adásvételi ügyletek alapvető formái és kellékei a legtöbb ember által könnyen tanulhatók, mégis nagy szerep jut az egyén örökletes jellembeli tulajdonságainak. Két szélsőséges eladó típus, illetve viselkedési forma van, akiknek nem is lenne szabad piacra járniuk. Az agresszív típus kiabálással, intim testközelségbe kerüléssel (20-30 cm), kabátújj-rángatással igyekszik megfélemlíteni, megtörni a vevőt. A szelíd balek típus ennek éppen ellenkezője, kis ráhatásra lemondó legyintéssel adja el portékáját áron alul.

Sok ember teljesítményére döntő hatással vannak a külső tényezők. Így például rossz idő esetén az eladók könnyebben hajlandók megsza-

badulni árujuktól, igaz ilyenkor a kereslet is kisebb. Egyértelműbb a fizikális megpróbáltatás hatása a pszichére amikor külföldi leadók télen, egy-két autóban eltöltött hideg és kényelmetlen éjszaka után könnyű prédává válnak az alku során. A katonaságnál az ilyenfajta megtörést régóta és tudatosan alkalmazzák. A kora reggeli első vevőnek azonban még a jó testi-lelki kondícióban lévő árusok is juttatnak valamilyen kedvezményt. Ennek magyarázata egyrészt a babona, másrészt a pótlólagos haszon a feszültség oldása által, melyet az aznapi üzletmenettel szembeni várakozás okoz. Az igazi üzletember azonban függetleníti magát a külső tényezőktől, sőt saját lelki állapotától is, és egy szempillantással felmérve a vevő anyagi helyzetét, az áru iránti érdeklődését, "alku-állóságát" tudatosan-rugalmasan alakítja saját viselkedését az ügylet alakulásának megfelelően.

Gyakori eladói praktika az amikor az árus egy fajta áruból csak egy darabot tesz ki a standra, még ha több tucat van is belőle táskájában. Ezzel mesterségesen hoz létre áruszűkét, illetve szűkösség érzetét kelti az alulinformált vevőben. Érdekes jelenség, hogy sok eladó egyre drágábban kínálja áruját a nap folyamán, alulról közelítve az aktuálisan elérhető piaci árat. Gyakoribb ennek az ellenkezője, amikor folyamatos árendedményekre kényszerülve tapogatja ki az eladó az egyensúlyi árat. Mindkettő oka a piac nehéz áttekinthetősége, az információ áramlás elégtelensége. Ilyen szempontból a piaci szereplők a behaviorista elméletnek megfelelően folyamatosan tanulnak.

Az igazi lélekpróbáló idő dél felé jön el, főleg a kiszolgáltatottabb külföldiek számára, amikor a piaci "cápák" megalázó vételárat kínálnak fel a teljes árukészlet azonnali megvásárlására. A mérleg nyelve ilyenkor általában a feszültség feloldása irányába mutat és az áru másnap a magyarságát gondosan titkoló (pl. letakart rendszámtábla) árus standján jelenik meg kétszeres áron.

A piac fejlődésével törvényszerűen megjelenik a specializáció és az azonos áruféleségeket kínálókat igyekeznek egy helyen koncentrálni.

Hamar kialakul bennük a csoporttudat és ennek komoly mikroökonómiai következményei vannak (pl. árkartell). Ugyanakkor a "szegénysoron" a kedvezőbb standért folytatott harc elültével szintén kialakulnak a csoporttudat, a szolidaritás csírái - pénzt váltanak egymásnak, egységesen lépnek fel a tolvajok ellen stb.

### 3.3 Vevői viselkedések a piacon

A vevők viselkedése a piacon jóval ösztönösebb, mint a hivatásos vagy félhivatásos kereskedőké, javarészüik csak annyit tud, hogy a piacon alkudni is lehet, és örül öt lealkudott forintnak is. A tudatos és megfelelő empátia készséggel vevő azonban sikerekre számíthat. Mint az a korábbiakból nyilvánvaló, a korareggeli vagy a déli órákban keresi fel a piacot, lehetőleg neutrális vagy még inkább kopottas öltözékben. Nem árt ha arckifejezését is ehhez igazítja. A megfelelő tájékozódás után ideális célpontja az a forgalomképes áruval rendelkező magányos külföldi, akin látszik, hogy ez az első üzleti útja, nincs tisztában sem a bolti, sem a piaci árakkal, és nyelvi nehézségei, sőt gátlásai vannak. Ilyen azonban igen kevés akad.

Az alkut megelőzően nem érdemes az árut mustrálni és az ár felől érdeklődni, mert ezáltal nyilvánvalóvá válik az áru iránti érdeklődés komolysága és egyben a vevő gyakorlatlansága. A legcélravezetőbb a választék igen gyors felmérése, melyet egy érdektelenséget tükröző arckifejezéssel és hanghordozással tett ajánlat, vagy kérdés kell, hogy kövessen. Ha az eladón érezni, hogy az árat a további alku alapján elfogadja, akkor az üzlet egy-két percen belül általában meg is valósul (ld. "idealizált piaci verseny", Luce és Raiffa, 1957). Ha az alku sikertelenül folytatódna, nem nagyon érdemes később visszamenni, mert az eladó a vételi szándék komolyságának értékeli és nehezen enged álláspontjából. Ebben az esetben színészi képességek, kitartás vagy más trükk bevetése szükséges. Ilyen például amikor a két fél utolsó árajánlata közötti összeget a vevő kiszámolja pénztárcájába és így tér vissza az eladóhoz. Aki a készpénz látványára és talán sajnálat-

ból rendszerint belemegy az üzletbe. Ez egybevág Benzion et al. (1988) kísérleti eredményeivel (ld. öreg hölgy paradigma).

Érdekes megfigyelni azt az irracionális vevői magatartást, hogy a sok százforintos cikk között felbukkanó egy-két ezer forintos tétel megvásárlását a vevők elutasítják, jóllehet ugyanazon áru a városban hatezer forintba kerül. Ennek tudatos ismerete ellenére jómagam is sokszor követtem el ilyen hibát. Ilyenkor, illetve utólag bebizonyosodott rossz vásár esetén a vevők természetesen ezen a piacon is a kognitív disszonancia csökkentésének technikáit alkalmazzák. A vevők piaci viselkedése megkérdőjelezi a gazdasági ésszerűség 1. és 3. axiómájának (Garai, 1990) feltétlen teljesülését. Ezen axiómák adott helyen, adott időben érvényesek (zárt rendszerben), viszonylag kis téridő eltolódások mellett érvényük nem teljes körű.

### 3.3 Bűnözői magatartások a piacon

Két állandóan fellelhető bűnözési forma van a piacon, ez a tiltott szerencsejáték és a tolvajlás. Szórványosan jelentkezik a prostitúció, fegyver- és kábítószer-kereskedelem, valutaüzérkedés az orgazdaság. Ez utóbbira jellemző példa volt, amikor a bizonyosan lopásból származó, fél áron percek alatt szétkapkodott márkás intim betét csomagokról utólag kiderült, hogy a takarékos orgazda piacra dobás előtt két betétet mindegyikből kiszerelt.

Az "itt a piros, hol a piros" nevű szerencsejátékra vállalkozó hitgazdag emberek lelkivilágáról már sokat írtak, ezért ezt itt mellőzöm. Keveset olvasni azonban a játék technikájának fejlődéséről. Kezdetben a játékvezető és egy beépített kibic felállás volt a jellemző. A hitelesség kedvéért hamarosan növelték a kibicék számát kettőre, háromra. Ezután a sötétebb bőrű kibicéket lecserélték cseppet sem bizalomgerjesztőbb, ám világos bőrű szakmabeliekre, sőt nőket is alkalmaztak. A legszomorúbb azonban, hogy az utóbbi időben már

"teljesen hiteles" gyerekkocsiban bóbiskoló gyereket tologató nők is megjelentek kibic állásban.

A tolvajlás is jellegzetesen csoportos bűnelkövetési forma. A tolvajok többnyire hat-nyolc főből álló, egy családhoz tartozó csoportja kora reggel körbeveszi a még álmos, éppen kipakolni készülő, lehetőleg magányos árust. Egyszerre többen veszik kézbe az árut és közben kérdésekkel is ostromolják az eladót, aki persze nem képes feldolgozni ezt a látvány- és hangzönt. A következmény néhány áru, és szerencsétlen esetben pénztárcájának eltűnése. Magyarázat a homo economicus technikai adottságainak végessége.

#### **4. Összefoglalás**

Az emberek nemcsak, sőt remélhetőleg egyre kevésbé alapszükségleteiket elégítik ki a piacon. A piaci szereplők viselkedését a négy pszichológiai alapmodell közül a behaviourista és a kognitív elmélettel lehet a leginkább magyarázni. E modellek olyan jók, hogy valójában kevés ezeknek ellentmondó, illetve ezekkel le nem írható jelenséget tudtam bemutatni. A példák értékét az adja, hogy valós közegben megélt hiteles, személyes empiriák.

## GAZDASÁG

Bencsik Andrea: Ember-gép-környezet rendszer-modell megbízhatóságának vizsgálata.....	5.....	5-41
Felmérai István: Háziorvosi ellátás és anyagi-érdekeltségi rendszer.....	4.....	69-76
Galgóczi Béla: Az acélipar privatizációjának egyes sajátosságai Kelet-Németországban.....	1-2.....	67-77
Galgóczi Béla: Pillanatkép a német privatizációról, elképzelések a Treuhand jövőjéről.....	5.....	42-63
Gazdag László: Ketyeg az adósságbomba!.....	6.....	23-37
Herczeg János: A privatizáció egyik formája: a külföldi érdekeltségű vállalat. Stratégiák, hatások, ellentmondások.....	3.....	83-102
Herczeg János: A külföldi érdekeltségű cégek stratégiája és managementje.....	6.....	38-57
Keimer Tibor: Közép- és hosszútávú iparpolitikai vezérelvek a szelektív iparfejlesztés, a támogatások koncentrálása és a privatizáció szempontjából.....	3.....	47-82
Lentner Csaba: Agrárjövők dilemmái történelmi utunk tükrében.....	6.....	56-90
Nagy Pongrác: Újkori történelmünk legsúlyosabb gazdasági válságának alapvető okai.....	6.....	5-22
Ploetz Manfred: A munkanélküliség elméleti alapjai I.....	1-2.....	67-77
Ploetz Manfred: A munkanélküliség elméleti alapjai II.....	3.....	1-46
Prugberger Tamás: Mennyiben eredményes a hazai privatizáció?.....	5.....	64-68

# GAZDASÁGPSZICHOLÓGIA

Balázs Péter: Objektíven a hálapénzről .....	5.....	69-91
Menyhay Imre: A gazdaságpszichológia fejlesztése és képzése Magyarországon .....	1-2.....	47-66

## TÁRSADALOM

Hantó Zsuzsa: A kulákkérdés a pártapparátus és az ÁVH anyagainak tükrében I. ....	6.....	91-118
Szira Tamás: Quo vadis Hungaria? .....	4.....	5-68
Szretykó György: Társadalmi kihívások - magyar válaszok .....	5.....	92-121

## POLITOLÓGIA

Gergely András: Hidak a politikában - avagy a helyi társadalmak .....	6....	119-132
Prugberger Tamás: A magyar önkormányzati rendszer kialakításának elvei és gyakorlati kérdései (A hatályos jogi szabályozástól elvonatkoztatva) .....	1-2.....	78-124
Prugberger Tamás: A települési és területi önkormányzat rendszere a mai tételes jogi szabályozásban (Kritikai elemzés).....	3....	103-124

## VITA

Balázs Judit: Gondolatok a közép-kelet-európai országok gazdasági integrációjának kérdéséhez.....	3....	143-145
Magyari-Beck István: "Mégis magyarnak számkivetve" (Még egyszer: Mi a magyar?).....	1-2.....	171-205
Magyari-Beck István: A sokadik geopolitikai integráció között .....	3....	125-130
Prugberger Tamás: A Kelet-Európai Fizetési Únió és a gazdasági együttműködés gondolata.....	3....	131-142
Prugberger Tamás: A kisebbségi jogok rendezésének kérdései Közép-Európa térségében .....	4.....	78-107

# NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

Balázs Judit: Európai biztonság: Új felelősség, új veszélyek, új kihívások.....	1-2.....	125-169
Balázs Judit: Tőkefelhalmozási-iparosítási kísérletek az Oszmán Birodalomban .....	4.....	116-147
Balázs Judit: IMF zsákutca: A stabilizációs politikák tapasztalatai.....	5.....	122-141
Bárányné Szabadkai Éva: Szép dolog az életet találékony művészetekkel nemesíteni .....	6.....	151-164
Beszélgetés a délszláv válságról. (Interjú Dr. Magyar-Beck Istvánnal. Beszélgetőpartner: Dr. Szretykó György).....	5.....	142-165
Fekete Dezső: Levél a Római Klubnak .....	4.....	148-162
Hoós János: Egy nemzetközi tudományos konferencia következtetései .....	6.....	133-138
Krizsán László: A gazdasági növekedés társadalmi feltételei a jelenkori "fejlődő" országokban I.....	3.....	146-161
Krizsán László: A gazdasági növekedés társadalmi feltételei a jelenkori "fejlődő" országokban II. ....	4.....	103-115
Mihalik István: 1993 közgazdasági Nobel-díjasai - Fogel és North.....	6.....	139-150

## KÖNYVSZEMLE

Szretykó György: Békekutatás a 90'-es években .....	6.....	165-166
---	--------	---------

## EGYÉB

Az 1992. évi tartalomjegyzék .....	1-2.....	206-208
------------------------------------	----------	---------

Összeállította: dr. Szretykó György

A szedés a Társadalomkutató Intézetben készült.  
A szedést Bosnyákovits Józsefné készítette,  
a tördelés Kocsis Gábor munkája.  
A nyomtatás 1994. februárjában készült

Ára: 102.– Ft